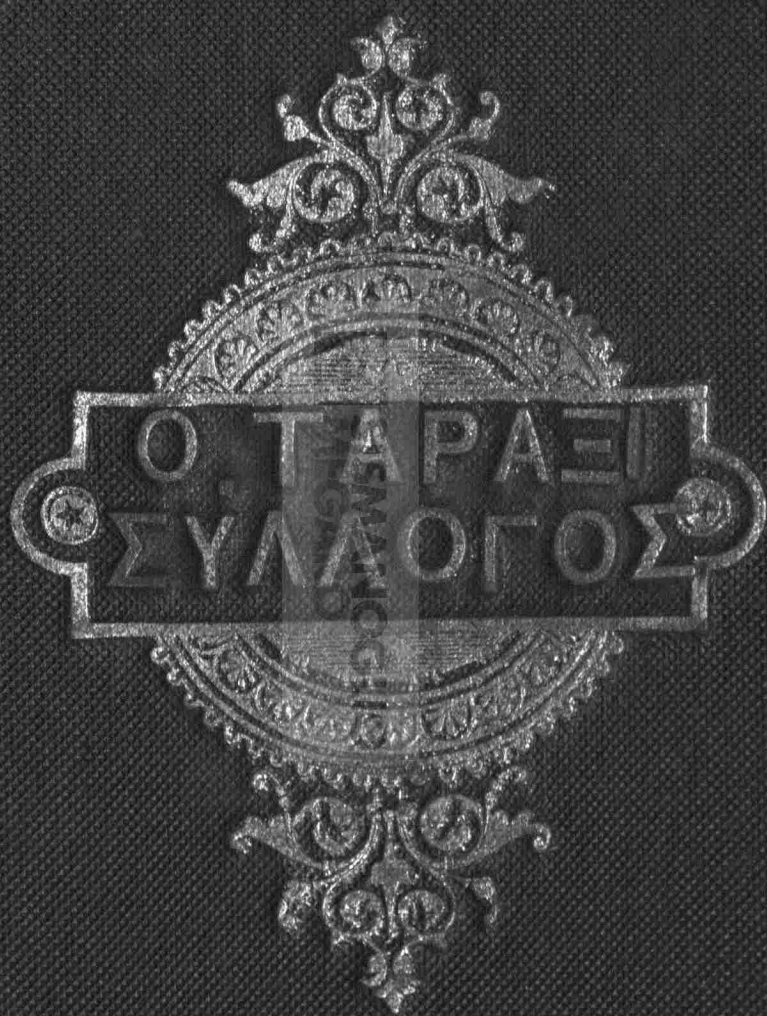

 SISMANOGLIO
MECANICO

2627

0

ΤΑΡΑΞΙΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΗΤΟΙ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ,

Ἡς τὸ πρῶτον μόνον μέρος ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἐν Κ)πόλει
Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ

ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ μέλους

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΦΑΡΣΗ

ΠΡΩΤΗΝ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ.

SISMANOGLIO
MIGAKO

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ Ι. Α. ΒΡΕΤΟΥ.

(Ὁδὸς Φερμελετζιλέρ, Μαρμάσογλου χάν αρ. 114).

1869.

ΠΡΟΕΙΣΟΔΙΑ.

Καὶ ἂν δὲν ἐτάραττε τοὺς Συλλογίτας ἢ ἀνὰ χεῖρας πραγματεία, κακῶς χαρακτηριοθεῖσα, ἐσκόπουν νὰ τὴν ἐκτυπώσω· ἐσκόπουν διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: σπεύδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνθάδε ἀφίξεώς μου νὰ συντελέσω καὶ γὰρ κατ' ὅ,τι αἱ ἀσθενεῖς μου δυνάμεις ἰσχύουσιν, ἀνελογιζόμενην πρὸς τοῦτοις πῶς ἀποτελεσματικώτερον θὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἀναξιοπαθοῦντα ἑλληνισμόν. Ὁ φίλτατος ἀναξιοπαθεὶ τῷ ὄντι καὶ διαπαλαίει καρτερικώτατα πρὸς τὴν λύσσαν παντοίων ἀνέμων· ἀνθίσταται, πλήν, πρὶν ἀποκάμῃ, χρήζει στρατηγικῆς ἐπιτηδείου καὶ μαχητῶν καλῶς τὴν θέσιν αὐτοῦ διαγινωσκόντων. Ἀνεγεννήθημεν ὑπὸ φαιδρὸν ἀστερισμὸν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὃν ὀδεύουσι τὰ μεγάλα ἔθνη τῆς ἐποχῆς μας· ταῦτα δὲ φέρουσιν ἐπὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς των σημαίας τὴν ἀναγραφὴν «Χριστιανικὸς πολιτισμὸς» διὸ καὶ χριστιανικὰ ἔθνη αὐτοκαλοῦνται· πλήν ἄλλ' ὅμως δὲν ἄρνοῦνται—καὶ δὲν δύνανται νὰ ἄρνηθωσιν—ὅτι μὲ τὸ σπέρμα τῆς ἑλληνικῆς διανείας καὶ ἐπιστήμης ἐχώρησαν πρὸς τὰ ἀχανῆ διαστήματα τῆς προόδου ὑπὸ ἀπλανῇ ἥλιον τὸν Χριστιανισμόν. Ἐπειδὴ συμφέρει εἰς τὸν ἀνεγειρόμενον νεοελληνισμόν νὰ διακατέχη τὸ ζήτημα τοῦτο, καθόσον παραλλήλως πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἔθνη μέλλει νὰ χαράξῃ τὸν πολιτικόν του βίον, ἐφρόνησα σκοπιμώτατον νὰ πραγματευθῶ τὸ τοιοῦτον καθ' ἱστορίαν, τοῦτέστι μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας καὶ τὸ κῦρος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τοιοιτοτρόπως δὲ νὰ πορισθῶ πρακτικὰ συμπεράσματα, τὰ ὅποια θέτω ὑπὸ τὴν ἀπαθῆ κρίσιν σου, φίλε ἀναγνώστα.

Τὸ ἐπ' ἐμοὶ οὐκ οἶδ' ὅπως συλλογισθεῖς ὁ Σύλλογος ἄνευ

νόμου καὶ λόγου ἀποχρῶντος διεκώλυσε τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀναγνώσματος· ἐσφάλη βεβαίως, καὶ ἀπόδειξις ὅτι αὐτὸς ἀνατρέψας τὴν ἀπόφασίν του ἐπέτρεψέ μοι τὴν ἐξακολούθησιν· ἀλλ' εἰς μάτην· τὸ ἐθεώρησα ἀναξιοπρεπές· τοῦλάχιστον διότι εἶμαι ἐπίμονος εἰς τὰς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις μου· ὅπως δὴποτε ἀπέχω τοῦ ν' ἀναπτύξω λεπτομερῶς τὰ προκαλέσαντα τὴν διακοπὴν τοῦ ἀναγνώσματος· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἄρω τὸ μειδίαιμα ὅπερ ἐπέχυσαν ἐπὶ τοῦ προσώπου μου οἱ ἀνασκευαστικοὶ λόγοι τοῦ ἀντιπροέδρου καὶ φίλου μου κ. Μαλιάδου : ἀπεκήρυξεν ὁ σοφὸς, ἀφ' ὧν ἠκροάσθη, τὸ ὅλον ἀνάγνωσμα προσειπὼν ἀτομικὰς μου ιδέας, μηδεμίαν δὲ φέρον ἐπιστημονικότητα· ἀλλὰ τοσαύτην δόξαν ἐγὼ μόνος βροτῶν θὰ ἔχαιρον ἂν ὁ κ. Μαλιάδης κατῴρθου νὰ υἱοθετήσῃ ἀτομικὰς μου ιδέας τὰ ἐν τῇ πραγματείᾳ : ἀγύρται ἱστορικοὶ ἀπὸ τοῦ πρώτου ὡς τὸν ἔσχατον, διότι παραβάλλοντες τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συρράπτετε ταῦτα καὶ ἀποκαλεῖτε ἱστορίαν ἐνῶ εἶναι ἀτομικαὶ σας ιδέαι· ἐσπρώξατε καὶ ἐμὲ ὥστε νὰ γείνω θῦμα τοῦ φίλου μου Μαλιάδου ! Ὡς φαίνεται, ὑπὸ ἀλλοίαν ὁλως ὅψιν κρίνας τὸ ἀναγνωσθὲν προσέκρουσεν εἰς ὑφάλους καὶ εἶπε τί ; νομίζεις, ἀναγνώστα· ἢ μὲν γραφὴ τὸ πλεῖστόν ἐστι βάρβαρος ! ῥάβδος ἐν γωνίᾳ, ἄρα βρέχει· οὕτως ἀνεσκεύασε τὰ ἐμά. Ὁ δὲ χριστιανισμὸς παραγγέλλει εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ὑποταγὴν, ἣτις ἐξασθενεῖ τὸ αἶσθημα καὶ ; ! παράγει δουλείαν ! ! ἀκούσατε καὶ θαυμάσατε σεῖς οἱ πρακτικοὶ Ἀγγλοὶ· δὲν φοβεῖσθε, ταλαίπωροι, μὴ ἀποβαρβαρωθῆτε νυχθημερὸν τὴν βάρβαρον γραφὴν ἀναγινώσκοντες ; σχολαστικοὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι καὶ σεῖς νήπιοι Ἀμερικανοὶ δὲν ἐντρέπεσθε ξεκωφαίνοντες τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν σας, ὅστις ὅσον οὐπὼ θὰ σᾶς ἐξαντλήσῃ τὸ αἶσθημα, θὰ σᾶς ὀδηγήσῃ εἰς σκλαβιᾶ καὶ δούλιον ἥμαρ ; ἐς κόρακας καὶ σεῖς καὶ ἡ ἱστορία μὲ τὴν φιλοσοφίαν σας ! εὐτυχὴς ἐγώ τε καὶ σεῖς, ἂν θέλετε· πρόκειται νὰ διδαχθῶμεν τῶν ἀληθινῶν αἰσθημάτων τὰ ἐλατήρια· νὰ ἀπαλλαχθῶμεν ἀπὸ σκωριώσας ἀρχάς· τάχιον δὲ θὰ καταντήσωμεν ὅπου σεῖς οὐδὲ κἂν φαντάζεσθε· ὁ κοσμοπολίτης φίλος μου θὰ μᾶς ἐξάξῃ ἀπὸ βλαβεράς μωροπιστίας· καὶ τόσω μᾶλλον ὅσω αὐτός τε καὶ

μετ' αὐτοῦ χορεία σοφῶν,—ἐγὼ τε καὶ μετ' ἐμοῦ πάντες οἱ σοφοί, ἀνεκήρυξε—θὰ ἐγκαινίσωσι τῇ ἀνθρωπότητι σωτήριον ἔργον.

Ὡς τόσον αὐτός, ἀναγνώστα, μελέτησον ἐμβριθῶς τὰ καθέκαστα τῆς παρούσης πραγματείας· εὐσεβῶς ἀποδέχομαι τὴν ἀδέκαστον κρίσιν σου ὅσονδὴποτε καταδικαστικὴ καὶ ἂν ᾔνε· φρόντισε δὲ μόνον νὰ μὴ λησμονήσῃς τὰ ἐξῆς 1) ἔρωτα διακαῇ πρὸς τὸν ἐλληνισμὸν οὔτε σοὶ οὔτ' ἄλλῳ τινι παραχωρήσω μείζονα τοῦ ἐδικοῦ μου· 2) ἐλευθερίαν ἰδεῶν καὶ πόθον πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος δι' ὅλων τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων ἔχω τὴν ἀσθένειαν νὰ πιστεύω ὅτι φέρω ἐνστερνισμένος εἶπερ τις καὶ ἄλλος.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Κύριοι, τὸ προκείμενον ἀνάγνωσμα περιστρέφεται εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ Ἑλληνισμόν. Ὡς ἐννοεῖτε, σπουδαῖον τὸ θέμα καὶ ἀποδλέπει εἰς ὅλως πρακτικὸν σκοπὸν καθὰ προϊόντως ἀκούσετε. Παρῆλθον ἐνώπιον ὑμῶν ἵνα πραγματευθῶ τὸ ρηθὲν ἀνάγνωσμα ἰδίᾳ διὰ δύο λόγους τοὺς ἐξῆς: α.) Τὸ παρελθὸν ἔτος ὠμίλησα ἐν ὑμῖν περὶ τοῦ αἵωνος τοῦ Περικλέους, τοῦτέστι περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ Περικλέους· εἶτα ἀπὸ τῆς ἱστορίας παραθέσας τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπιρροὴν κατήντησα διὰ τῶν ἀλεξάνδρινων εἰς τοὺς ῥωμαῖκούς χρόνους, ὑποσχεθεὶς ἐν τῷ παρόντι τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ μαθήματος μέχρι τῆς κατ' ἡμᾶς ἐποχῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας μέγα γεγονός προκύπτει εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, καὶ ἐννοῶ τὸν χριστιανισμόν ὅστις οὐσιωδῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, ἐθεώρησα ἐπιστημονικῶς ἀναγκαῖον νὰ διαλάβω ἐν ἀναγνώσματι περὶ τοῦ μοναδικοῦ τούτου κατὰ τὸν ἡμέτερον πλανήτην φαινομένου· τοῦτέστιν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ χειραφετούμενοι καὶ παρακολουθοῦντες αὐτοῦ τὴν διαπάλιν πρὸς τὰ ἀντιπίπτοντα, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἐπίδοσιν δι' ὅλης σειρᾶς 19 αἰώνων, νὰ δυνηθῶμεν τοιουτοτρόπως νὰ συμπεράνωμεν τὰς γενικὰς καὶ ἀληθεῖς ἀρχάς, ὑπὸ τὰς ὁποίας ρυθμίζεται καὶ ρυθμιζομένη ἐκοῦσα καὶ μὴ προάγεται ἡ ἀνθρωπότης· πρὸ μικροῦ εἶπον ὅτι ἐθεώρησα ἐπιστημονικῶς ἀναγκαῖον καθόσον προτίθεμαι ἐν τοῖς ἐφεξῆς μαθήμασί μου νὰ καινοδρομήσω μὲν ὡς πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν· δηλονότι νὰ ψέξω δριμύως τὰ ἐπίφογα αὐτῆς, νὰ τὴν υπερασπίσω δὲ πάλιν ἐνθα ἀδίκως προπηλακίζεται κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν· ἐξ ἄλλου δὲ μέρους τούντεῦθεν νὰ προδιασαφίσω ὑμῖν ὅτι ἡ ἀπίστευτος εἰς τὸν νοῦν τῆς ἀρ-

χαιότητος πρόοδος, ἣν β' ἔπομεν σήμερον, ἀρύεται τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ εὐαγγελίου, καίτοι μετὰ τὸν ἑλληνισμόν ἐπελθόντος· καὶ οὗτος εἶνε ὁ εἷς, ὁ δὲ ἕτερος λόγος τοῦ ἀναγνώσματος νὰ διαγράψω τὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ σχέσιν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν· καθόσον καὶ τοῦτο συμβάλλεται καὶ πλεῖστον διχφέρει τοῖς Ἑλλησιν ἡμῖν· διαφέρει καθόσον δύναται νὰ παράσχη ἡμῖν σκέψεις ἀνυσιμωτάτας ὅπως διαρρυθμίσωμεν καὶ συμπήξωμεν τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον καὶ χαρακτῆρα· διαφέρει πρὸς τούτοις καθότι, ἂν θέλομεν, ἔχομεν, ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι, ν' ἀκριβολογήσωμεν πῶς κερδαίνομεν περιποιούμενοι δεόντως τὴν διπλὴν ταύτην παρακαταθήκην τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ· καὶ πόσα θὰ ἀπολέσωμεν θολοῦντες καὶ πτερμηνεύοντες τὰς ἀρχὰς ταύτας, ἣ οὐδετεροῦντες τὴν ἑτέραν διὰ τῆς ἑτέρας. Καὶ ἄλλοτε καθὰ ἤκουσα ἐξετυλίχθη τὸ ζήτημα τοῦτο· ἀλλ' ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ σημεῖα, ἐνθα συναντηθέντες Χριστιανισμός καὶ Ἑλληνισμός ἐπολέμησαν ἀλλήλους καὶ ἐβλαψαν δικαίως ἢ ἀδίκως ὁ ἕτερος τὸν ἕτερον. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης συζητήσεως, ὡς συνεικίζω, ἢ οἴγη ἢ οὐδεμία προέκυψεν ὠφέλεια εἰς τὸ κοινόν· ἐγὼ ὅμως καθὰ προείρηκα προδήσομαι καὶ προσπαθήσω ὅπως ὁ λόγος τροχηλατῶν μὴ ὑπερβῇ τὰ ἐσκαμμένα ταῦτα. Καὶ δὴ εἰσέρχομαι εἰς τὸ θέμα τοῦ ἀναγνώσματος.

Ἀνάπτυξις ἐπὶ τοῦ θέματος.

Φίλοι Ἕλληνες ! ἐάν τις διαδράμῃ τῶν ἐθνῶν τὴν ἱστορίαν, ἐάν, λέγω, εἰσδύσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν παραδόσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, βλέπει παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀνάμιξιν τοῦ θείου εἰς τὰ ἀνθρώπινα, βλέπει τὸ κατ' εὐθείαν θεόθεν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον· πλὴν ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀπαράλλακτα παθαίνεται καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀδιαλείπτως ἐνωτιζομένη τὰς μυστηριώδεις μὲν ἀλλ' ἐνστιγματικὰς ἐκείνας φωνάς, τὰς ὁποίας καὶ νὰ παρακωλύσῃ οὐδόλως δύναται· ἐννῶ μὲ τοῦτο τὴν ἀπλετον ἔφεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις μὲ τρόπον ἀνεξήγητον καὶ καλὰ θέλει νὰ ἐπισπᾷ ἐπὶ τὴν ἰδίαν του τύχην τὸ ὑπερτέλειον Ὄν, οὗ ἄνευ ἀδυνατεῖ νὰ ἀναπαυθῇ, δὲν δύναται νὰ σταματήσῃ. Ὁ ἄνθρωπος, κύριοι, ἀπὸ τε τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ εἰδέναι πάνυ σαφῶς καὶ τὸν δημιουργόν του ἠδύνατο νὰ διαστείλῃ καὶ ἑαυτὸν προωρισμένον ὡς ὃν ἠθικὸν καὶ ἐλεύθερον νὰ καταλάβῃ· καὶ ὅμως ἐν τῷ μέσῳ τῆς καθολικῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἀταξίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸ 1700 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ βλέπομεν τὸν ἐβραϊκὸν λαὸν, μικρὸν καὶ ἀσύμμηκτον ἔτι εἰς ἔθνος, μόνον αὐτὸν διατηροῦντα οὐ μόνον τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ (ἐνὸς) Θεοῦ, τυγχάνοντος τοῦ ἀμέσου μέντορος ἐπ' αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ φέροντα ἐνστερνισμένην τὴν ζωηρὰν περὶ μέλλοντος μεσσίου πεποιθήσιν· χωρὶς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ν' ἀποβάλλῃ αὐτὴν, κατὰ τὰς σκληρὰς τούλάχιστον δοκιμασίας τὰς ὁποίας ὑφίσταται· ἀλλ' ἐξ ἐναντίας τὴν τοιαύτην πεποιθήσιν θεωρεῖ ὡς μέλλον βάλσαμον τῶν πληγῶν, μὲ τὰς ὁποίας ὁ Ἰεχωβά τὸν τιμωρεῖ. Τῷ ὄντι, κύριοι, ἡ προσδοκία αὕτη τοῦ μέλλοντος μεσσίου ἔσπευσε νὰ πραγματοποιηθῇ καθ' ἡν ἐποχὴν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐξηντλημένη εἰς τὴν πλάνην καὶ δεισιδαιμονίαν, μεμερισμένη εἰς ἀφόρητον δουλείαν καὶ τυραννίδα· ὅλη ἐκβαρβαρωθεῖσα ἔκειτο ἀπελπισ καὶ οἶονεῖ προσδεχομένη ὥρα καὶ ὥρα μείζω ἀντίληψιν· διότι κατ' ἐμὲ κριτὴν ὁ ἀνατείλας ἐλληνικὸς πο-

λιτισμὸς ἐχρησίμευσε μόνον ὅπως ἐπωάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ καταστήσῃ εὐπειθέστερον εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν θείων ἀληθειῶν. Ὅθεν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ βλέπομεν αὐτὸν μόλις προκόπτοντα δι' Ἀλεξάνδρου τοῦ μακεδόνα καὶ παύραυτα ὑπὸ τὰς ἀλύσεις τῆς σιδηρᾶς ῥώμης μονονοῦ ἐκπνεοντα· ἀλλὰ καὶ δὲν ἐχρειάζετο περιπλέον διὰ τὸν καθολικὸν τῆς ἀνθρωπότητος σκοπὸν· καθότι ἐν τῇ μικρᾷ γωνίᾳ, ἐνθα ὁ Ἰεχωβά ἐλατρεύετο, γεννᾶται ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου· ὅστις καίτοι ἀρχῆθεν σύνοιδεν ἑαυτὸν ὅμως ἐν ἀφανείᾳ διατρέχει τὰ πρῶτα στάδια μέχρι τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας· ὁπότε ἀναλαβὼν τὰ κοσμοσωτήρια καθήκοντα τὰ ἐπιβληθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ οὐρανίου Πατρὸς, ἄρχεται κηρύττων διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· παραλαβὼν μάρτυρας πρῶτον μὲν τῆς ἐπισήμου ἀποστολῆς, τῶν θαυμασιῶν ἔργων καὶ τῆς καινοτρόπου διδασκαλίας του, εἶτα δὲ καὶ κατὰ καθήκον κήρυκας ὧν τε εἶδον, ὧν τε ἤκουσαν, ὧν τε διετάχθησαν διδάξαι. Τούτου ἕνεκεν ἐν ἐπισήμῳ ἀνακρίσει ἐρωτώμενος ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς Ἑβραϊκῆς γερουσίας περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς διδασκαλίας του ἀπήντησεν ὅτι ἐγὼ παρρησία ἐλάλησα τῷ κόσμῳ καὶ ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου οἱ πάντες συνέρχονται καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν· τί μὲ ἐπερωτᾷς, ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας· ἴδε οὗτοι ἤκουσαν ἃ εἶπον ἐγώ.

Ἐν τούτοις ὅπως δῆποτε συμπληρώσας τὸ ἔργον τῆς ἀποστολῆς διὰ τῆς ἐπὶ γολγοθᾷ καταδίκης καὶ ἐπισφραγίσας τὸ πανσθενὲς αὐτοῦ κράτος διὰ τῆς ἀναστάσεως ἐνεκαίνισεν οὕτως εἰπεῖν στάδιον δόξης μελλούσης τε καὶ παρούσης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξακολουθεῖ προδιβαζόμενον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Κύριοι, ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφήλιον ἐπιφανέστατον τυγχάνει τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους πρὸ πάντων δὲ διὰ τοὺς ἀλληλουχεῖς καὶ δεινούς πολέμους, ὧν τὴν λύσσαν ἐδοκίμασε· καὶ πρῶτον μὲν διὰ τε τῆς βίας καὶ τῆς ἀπειλῆς μὲ τρόπον πανοῦργον ἡ πίστις τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοὺς ψευδοζηλωτὰς τῶν μωσαϊκῶν παραδόσεων πιεσθεῖσα, εἰπὼς σθησθῇ ἐν τῇ κοιτίδι αὐτῆς, διέλαθεν ὅπως δῆποτε τὰ ὅρια τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐξεχύθη ἐπὶ τε τὰ ἔθνη πάντα καὶ πᾶσας τὰς φυλάς ἀδιακρίτως. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα ἀνοίγει

τὸ θέατρον τῆς διαπάλης εὐρύτερον κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ ποικίλλεται κατὰ τὸ εἶδος τοῦ πολέμου· ἡ μὲν Ῥώμη φοβερὸν ἀκονᾷ τὸ ξίφος κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἅμα καὶ ἀσθενεστάτων χριστοκηρύκων ἐρμηνεύουσα τὸ πρᾶγμα πολιτικὸν πραξικόπημα· τὸ δὲ μεῖζον, ἡ καθεστῶσα θρησκεία, ἥτις καὶ τοὶ ἀπώλεσε τὰ θέληγντρά της παρὰ τοῖς φιλοσόφοις, οὐχ' ἤττον βαθυτάτας ὑπέτρεφε ρίζας ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀπείρων ὄχλων ἐμβεβαμμένων εἰς τὰ πελάγη τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῶν προλήψεων· τρίτον δ' ὑπέρδεινον καταβαίνει εἰς τὴν παλαίστρην ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ παντοεδῇ αὐτῆς συστήματα ἐν καθ' ἐν ἀλληλιμμένον μὲ τὰ ὄπλα τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν χλευασμῶν, εἴ πως παρατρέψωσι τὴν ἀπέριττον καὶ ἀφανῆ διδασκαλίαν τοῦ Παύλου εἰς τὸ χάος τῶν σοφισμάτων καὶ τῶν περιτέχνων συζητήσεων· αἱ σχολαὶ τῆς Ἀντιοχείας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ εἴπου ἀλλαγῶ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου· ὡσαύτως Ἑλύμας ὁ μάγος, Κέλσος ὁ ἐπὶ Ὑριγένους, Πορφύριος ὁ καλούμενος ἄθεος, ὁ ἡμέτερος Λουκιανὸς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν κατ' αὐτοὺς εἰσὶν ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς τοιούτης, εἰδὲ λέγειν, γιγαντομαχίας· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα πολέμου τριακοσίων ἐτῶν μήπω; ἐπῆνεγκε τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς νέας πίστεως, πολλοῦ γε δεῖ, κύριοι· ὁ χριστιανισμὸς, ἀγαθῇ προνοίᾳ, ἔθεσε τὰ θεμέλια θρησκείας ἐπισήμως ἀναγνωρισθείσης διὰ Κωνσταντίνου τοῦ α'. ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκράτωρ· ἀλλὰ καὶ οὕτω πολὺ ἀπέχει τοῦ ἐφυσυγᾶσαι ἢ ἐπισημοποιηθεῖσα λατρεία· ποῦ, λέγω, διότι συμφανέστατα ὁ Σωτὴρ προδιέγραψεν αὐτῆς τοὺς αἰωνίους καὶ διαιχεῖς πολέμους εἰπὼν: «πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήθη· ἦλθον διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ ἄνθρωπον» καὶ τὰ παρόμοια· διὰ τοῦτο ὁ μὲν πόλεμος ἐξακολουθεῖ, μόνον δὲ τὰ ὄπλα ἀντικαθίστανται καὶ ἡ μάχη ὀξύρροπος ἐπαναλαμβάνεται· ὅθεν ἡ φιλοσοφία συμμαχήσασα μὲ τοὺς θρησκευτολόγους, τοὺς καὶ αἰρεσιάρχας καλουμένους, λυσσαλέα ἐπέπεσε κατὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀποστόλου Πέτρου· πρῶτος τοῦτέστιν Ἰουλιανὸς ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἀδελφιδοῦς Κωνσταντίνου τοῦ α'. πρὸς τῇ βίᾳ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δίδει καὶ τὸ σύνθημα ἑτεροίως προσβολῆς· ἀνασκευάζει τοῦ-

τίς; τὰ εὐαγγέλια καὶ πρὸ πάντων τὸ κατὰ Ἰωάννην· Ἐκτοτε, κύριοι, ἀπαυδᾷ ἀληθῶς τὸ ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ Χριστοῦ αἰωρούμενον ξίφος· ἐνάρχεται δὲ τῆς μάχης τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καθωπλισμένον μὲ πανοπλίαν σιβαρὰν καὶ παντολέτειραν· πᾶσα, βούλομαι εἰπεῖν, ἡ ἄχρι τοῦδε ἐπιστημονικὴ διάνοια ὑπονομεύει τὴν καθαίρεσιν τοῦ νέου καθεστῶτος· τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα σύναμα πάντα, ὁ κυνισμὸς, ὁ πυρωνισμὸς, ἡ σοὰ, ὁ ἐπικουρισμὸς, ἡ περιπατητικὴ κατὰ μέγα δὲ μέρος καὶ ἡ ἀκαδημία αὐτῇ, ἐναλλάξ ὑπαλειφόμενα εἰς τὸν ἀγῶνα ἐξεκένωσαν τὰ βέλη των· ὡσαύτως αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ θεολογικὰ συστήματα, τὰ πρόπαλαι συγγεγηρακότα μὲ τοὺς Σίνας, τοὺς Ἰνδοὺς, τοὺς Αἰγυπτίους, Βαβυλωνίους-Πέρσας καὶ πάντας τοὺς Ἀσιάτας, σύμπαντι, λέγω, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου ἀπολειφθέντος, συνεμερίσθησαν τὸν ἀγῶνα μετὰ τῆς συντρόφου φιλοσοφίας· κατὰ τῶν αἰρεσιωτῶν τῆς Ναζαρέτ, ὡς ἐπὶ τῶν πρώτων αἰώνων ἠρέσκοντο ν' ἀποκαλῶσι τοὺς πιστεύοντας τῷ Ἰησοῦ.

Ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι τὸ πεδίον τοῦ ὅλου τούτου ἀγῶνος προώριστα σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ ἀνατολή· διότι ἐνταῦθα ἤκμαζε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁ πολιτισμὸς, ἡ ἀνατολή ἦτο τὸ στάδιον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν γριμμάτων, ἐπομένως ἐν τῇ ἀνατολῇ πρὸ πάντων ἠγέρθησαν αἱ θεολογικαὶ ἐριδες καὶ συζητήσεις αἱ προκαλέσασαι κατ' ἐποχὰς τὰς οἰκουμενικάς συνόδους· ἄχρι καὶ πέραν τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν· διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἀνατολῆς τέλος ἀναφαίνονται πλεῖστοι μεγάλοι ἄνδρες πρόκριτοι διὰ σοφίαν καὶ γνώσεις, ἰδίᾳ δὲ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ. Καὶ οὗτοι μὲν οἱ πολέμιοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, αὐτὸς δὲ, ἐρωτᾷ τις, ὁποῖος ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἐναγωνίου πάλης; ὁποῖος, ἀποκρίνεται ἡ ἱστορία, καὶ πρὸ τῆς διαμάχης ἐτύγχανεν τοῦτέστιν ἡ πίστις μὲ τὰς θεμελιώδεις αὐτῆς ἀρχάς ἤτοι τὰ δόγματα μένει ἀναλλοίωτος· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνδύεται μινδύαν ἐρμηνευτικὸν καὶ προσεπιπλατυσμένην, διὰ τὰ εἶπω οὕτω, προσφέρεται τοῖς πιστοῖς ὑπὸ τῆς κεκλημένης ἐκκλησίας· καὶ ταῦτα μὲν οὕτως, οἱ δὲ καρποὶ τῆς νίκης ποῖοι; πολλοὶ κατὰ γε τὸ εἶκος· καὶ πρὸς τίνα τῶν διαμαχομένων ἀποκλίνουσι; λέγει ἡ ἱστορία πρὸς τὸν πολεμούμενον χριστιανισμόν· διότι ἐνῶ, ἀκαταγώνιστος

εἰς τὰς ἀρχάς του, ὑφίστατο τοὺς κρατεροὺς ἀγῶνας, λελη-
θότως εἰσέδυσεν ἐν ταύτῃ καὶ εἰς τὸν οἶκον καὶ εἰς τὴν πολι-
τείαν καὶ εἰς τὸ σχολεῖον· οὐ μόνον διαλλαττόμενος καὶ ἐ-
πικρατῶν ἐν τούτοις ἀλλὰ καὶ ἀπορρόφῶν τὰς κοινωνίας καθ'
ὅλα αὐτῶν τὰ μέρη· ἐπομένως τὰ μὲν σεσηπότα αὐτῶν ἀ-
ποτέμνων καὶ ἀναπληρῶν ἐκ τῶν ἰδίων περιτυλίσσει μὲ τοὺς
καταδέσμους τῶν νέων ἀρχῶν του· τὰ δὲ ὀρθῶς ἔχοντα ἀ-
νέπαφα καταλείπει καὶ περιφρουρεῖ μὲ τὴν ἰδίαν του ῥωμα-
λεότητά· ἑτέροις ῥήμασιν ἐπιβάλλεται νὰ χύσῃ οὕτως εἰπεῖν
τὸν κόσμον εἰς τὸ ἴδιον χῶνευτήριον· τοῦ ὁποίου καθ' ὅλον
σχεδὸν τὸν μεσαιῶνα τὰς ἀπαρχὰς μόνον βλέπομεν κατὰ τὴν
νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τῆς εὐρώπης καὶ ἰδίᾳ τὸ βυζαντι-
νὸν κράτος. Ἀλλ' οὕτω τούτων ἐνταῦθα γινομένων πῶς ἄρα
διάγει τὸ λοιπὸν τῆς Εὐρώπης μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ;
διάφορος, κύριοι, ἡ θέσις τῶν ἐκεῖ πραγμάτων· καὶ πρῶτον
μὲν μικροῦ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς ὀλίγα μέρη διαδεδομένου,
περιωρισμένον βλέπομεν καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ χριστιανισμοῦ·
καθότι ἀπὸ τῆς γεγνηρακυίας Ῥώμης ἡ διαδοσις του ἡμέρα
καὶ ἡμέρα ἐξετείνεται μὲν καθ' ἅσας σχεδὸν τὴν σημερινὴν
Γαλλίαν, τὴν μεσημβρινὴν πρὸ πάντων Γερμανίαν καὶ ἐκείθεν
ἐτράπη πρὸς τὴν Βρεταννίαν· ἐν δὲ τῇ Ἰσπανίᾳ πολὺ ἐνωρίς
κατέβαλε ρίζας· μὲ ἄλλας λέξεις, τάχιον βράδιον ἐπρόκο-
πτεν ὅπου ἂν ἐπάτησαν ῥωμαϊκαὶ λεγεῶνες. Ἐπειτα δὲ μὴ
λησμονήσωμεν ὅτι πολλὰ παρέστησαν τὰ κωλύματα τῆς
ταχείας καὶ ἀποτελεσματικῆς διαδόσεώς του· ἡγουν ἡ ἐκεῖ
ἐκκλησία, παρερμηνεύσασα τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀντιθέτως
πρὸς τὰ καθεστῶτα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἡδουλήθη ἀπορρόφῶσα
εἰς ἑαυτὴν τὴν πολιτείαν νὰ ἰδρύσῃ δέσποιναν τῆς πολιτείας
πνευματικὴν πικτοκρατορίαν παράλληλον τῆς ῥωμαϊκῆς
κοσμοκρατορίας· τούτου ἕνεκα περιεπλάκη εἰς πεισματώδεις
πολέμους πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας· ἕτερον ἱ-
σως σπουδαιότερον κῶλυμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο ἡ εἰσβολὴ
βαρβάρων ἀπ' Ἀσίας καταπλημμυρησάντων τὴν Εὐρώπην καὶ
ἐκ τῶν βορειοτέρων αὐτῆς πρὸς τὰ μεσημβρινώτερα συγκεν-
τρωθέντων, ὧν οἱ σημαντικώτεροι ἦσαν Τεύτονες καὶ Φράγ-
κοι. Εἰς ἐπίμετρον δ' ἀμφοτέρων τούτων προστεθήτω ἡ ἀ-
παιδευσία τῶν λαῶν καὶ ἡ χειροπέδη οὕτως εἰπεῖν τῆς δια-

νοίας, ἡ ὁποία, ὅταν ἀμοιρῇ καὶ στοιχειώδους ἀναπτύξεως,
ἀδυνατεῖ κατὰ μείζονα τὸν λόγον νὰ ἐπιτρίβῃ, ἔστω καὶ διὰ
πολέμου, πρὸς τὸν χριστιανισμόν, τὸν ὑπέρτερον τῆς ἀν-
θρωπίνης σοφίας, ὅπως ἐπὶ τέλους τρυγήσῃ καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ
ἀγαθὰ. Τοιοῦτοι, κύριοι, εἶναι οἱ πολέμιοι οἱ ἀντιστρατευό-
μενοι κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοιαύτη ἦν αὐτὸς διανύει
πορείαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας· τοὺς ὁποίους ὅταν τις
μελετήσῃ συνωδᾷ πρὸς τὴν πίστιν τοῦ εὐαγγελίου ἐν τε τῇ
ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει, ἐμπίπτει, κατὰ γε τὴν ἐμὴν πεῖραν,
εἰς κύκλον συλλογισμῶν περίπου τοιούτων· βλέπει τούτέσιν
ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ ἐξώφλησε τοὺς λο]σμούς του ἀντι-
μετρηθεὶς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν,
διόπερ καὶ τρόπαιον στήσας πολιτογραφεῖται ὑπὸ τῆς ἐπο-
χῆς· ἐν τῇ δύσει ὅμως παραμένει βραδυπορῶν ἕνεκα τῆς με-
γάλης τῶν ἐθνῶν μεταναστεύσεως, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τῆς ἀνάγκης
καὶ τοῦ συμφέροντος καταλαβόντα ἕκαστον τὴν κληρωθεῖσαν
αὐτῷ χώραν ἔρχονται τὸ πρῶτον εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς γείτονας
ἢ καὶ τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἀποβάλλοντα κατὰ μικρὸν τὴν
βαρβαρότητα προσλαμβάνουσι τὸν βαθμιαῖον πολιτισμὸν καὶ
καταγίνονται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἰδίων γλωσσῶν· ὅτε
καὶ ἀλωθέντος πρὸ 416 ἐτῶν τοῦ Βυζαντίου λαμβάνουσι
παμπλείστην τὴν συνδρομὴν ἀπὸ τὰ εἰς Ἰταλίαν φυγαδευ-
θέντα ἑλληνικὰ γράμματα· κατὰ τὰ ὁποῖα οὐκ ὀλίγον κα-
ταρτίζουσι τὴν νεωτέραν ποίησιν καὶ φιλολογίαν. Ἐκτοτε,
κύριοι, ἀφυπνισθὲν τὸ ἐν Εὐρώπῃ πνεῦμα ἀνεκαίνισε τὸν ἀ-
γῶνα κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὑποβεβλημένου εἰς τὸ κό-
σκινον τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης· ὁ δὲ ἀγὼν
οὗτος ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα προσεγγίζει ἡ
κρίσις· πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ διαπάλη ἡ μήπω λήξασα ἐπε-
δαψίλευσε καὶ δὲν παύει ἐπιδαψιλεύουσα ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ
τοῦ χριστιανισμοῦ· καὶ ἐδῶ, κύριοι, διαπορεῖτε πολλοὶ ἐξ ὑμῶν,
ἂν ὅχι πάντες, πῶς ἄρα ἐκ τῆς διαπάλης ἀντλοῦνται τὰ ἀ-
γαθὰ· ἢ πῶς, πρέπει τάχα νὰ πολεμῇται ὁ Χριστιανισμὸς καὶ
νὰ χύνωνται ἐπὶ τὸν κόσμον τὰ ἀγαθὰ ; βέβαια, κύριοι, ἡ
ἀνθρωπότης ἡ πρέπει ἀδιακρίτως ν' ἀσπασῇ ἔργῳ αὐτὸν ἢ
πολεμοῦσα νὰ ὀδηγηθῇ καὶ ἄκουσα δι' αὐτοῦ εἰς τὸν προορι-
σμόν της· τοῦτο, κύριοι, τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν μέχρι τοῦδε

ιστορίαν αὐτοῦ τε καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ τοῦτο ἐγὼ θέλω προσπαθῆσαι ἀπ' αὐτῶν τῶν γεγονότων ν' ἀποδείξω πάραυτα, χωρὶς ἀδασανίστως νὰ δεχθῆτε τὴν ἰδέαν μου· ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔλθω εἰς τὰς ἀποδείξεις, ἀνάγκη ὑμεῖς μὲν νὰ προσκαρτερήσητε, ἐγὼ δὲ συνεχίζων τὴν περιληπτικὴν ἀφήγησιν τῶν δοκιμασιῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ καταντήσω εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἀρχόμενος ὅθεν τὸν μίτον τοῦ λόγου διέκοψα. Καὶ λοιπὸν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀνερρίπισε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ· τὸν δὲ κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα διακρατεῖ καρτερικώτατον τὸ νεώτερον πνεῦμα τῶν ἐρευνῶν καὶ παμπλείστων ἀνακαλύψεων. Τοὺς κολαφισμοὺς, κύριοι, οὓς ἡ ἀνθρωπότης προσδεδεμένη ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος εἰς τὸν ἀνελεύθερον περιορισμὸν ὑπέμεινε καὶ κατὰ πολὺ ἀπὸ τοὺς ἱεροφάντας αὐτοὺς τῆς πίστεως, ἡδουλήθη σὺν τόκῳ ν' ἀντιμετρήσῃ πρᾶλογιζομένη βέβαια κατὰ τῆς φωτολαμποῦς πίστεως τοῦ Σωτῆρος· ἀντὶ, λέγω, ν' ἀνάξῃ τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα εἰς τὰ κύρια αἷτια, σφαδάζει κατὰ τῶν θείων ἀληθειῶν· προκύπτει π. χ. εἰς τὸ φῶς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τοῦ Γαλλιλαίου, καθιεροῦσα τὴν συγκέντρωσιν τῶν πλανητῶν καὶ τῆς γῆς περὶ τὸν ἀκίνητον ἥλιον, καὶ τὰ ἐλαφρά πνεύματα σαλευόμενα ἀπορρίπτουσιν αἰωνίους ἀληθείας περιελισσομένας ὥς εἰς κέλυσος τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· μὴ δυνάμενα βέβαια μῆτε αὐτὸν εἰς τὴν ἀληθῆ του θέσιν νὰ ἐνθρονίσωσι μῆτε τὴν ἐπιστήμην νὰ διαγνώσωσι· καὶ τὸ δὴ περίεργον ὅτι οἱ ἀποδεχόμενοι τὰ καθεστῶτα τοῦ Θεοῦ λόγου πτήσσουσιν ἀπέναντι τῶν ἐλαφρῶν πνευμάτων, μὴ εἰδότες πρὸς τί τὸ μετ' ἐπιταγῆς πρῆρησιαστικὸν καὶ ἀδιάπτωτον ἐκεῖνο τοῦ Ἰησοῦ λόγιον «ὁ ἠκούσατε πρὸς τὸ οὐκ κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωματίων, καὶ ὁ ἐν ταῖς γωνίαις ἐπὶ τῶν πλατειῶν»· ὡσαύτως παταγοῦσι μὲν τὰ ἀναφυόμενα τῆς φιλοσοφίας συστήματα καὶ οἱ μὴ ἐπαίοντες ἡγοῦνται ὅτι κατέπεσε τὸ τυφλὸν σύστημα τῆς πίστεως· μὴ ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἀκόπως, ἄνευ κόπων τοῦ εἰδέναι πόρρω τῶν πραγμάτων ἀπέχουσι· «καὶ πόνου τοι χωρὶς οὐδὲν εὐτυχεῖ»· φησὶ Σοφοκλῆς μὴ δὲ πρὸς τούτοις εἰδότες ὅτι ὅσα δήποτε φιλοσόφημα ἀναγείρονται παλαιὸν κινοῦσιν ἀνάγυρον καὶ κατα-

λήγουσιν ἐπὶ τέλους εἰς κοσκινισθέντα συστήματα, ἅπερ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀπεχαιρέτησε πρὸ πολλοῦ προσκόψασα εἰς τὴν πραγματικότητά των· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐγὼ προειπὼν τυφλὸν σύστημα τῆς πίστεως προσέκοψα, κύριοι, ἀφοῦ ὅσον οὐπω θ' ἀποδείξω ἐκ γεγονότων ὅτι ὅλη ὅλη ἡ σημερινὴ πρόοδος εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀνακάλυψιν ἐδράζει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν πίστιν, καὶ ἐννοῶ τοῦ εὐαγγελίου· ὅχι λοιπὸν τυφλὴ ἀλλὰ πάμφωτος πίστις· καὶ διὰ νὰ μὴ πολυλογῶμεν πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ τοι κατ' ἀρχὴν παραδεγμένον τὸ σύστημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀντιλέγεται· πρὸ πάντων ἐν Γερμανίᾳ Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ἀγὼν διεξάγεται καρτερικώτατος, καί που δὲ καὶ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀπαθoῦς συζητήσεως. Δὲν ὑπάρχει ἀκαδημία, δὲν ὑπάρχει πνευματικὸν ἐνθα πρὸς τὴν ἑδραν τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας νὰ μὴ συμπραδρεύῃ ἡ φιλοσοφία καὶ συμπαραδρεύουσα νὰ μάχεται κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀνερμηνεύτων μὲν ὡς μυστηρίων ζωτικωτάτων δὲ διὰ τὰ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἀποτελέσματα· ὅπως ὅσον οὐπω καὶ ἀκούσετε· παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ταχθήτωσαν οἱ τε φυσιολόγοι καὶ οἱ ὀρθολογίται καλούμενοι· καὶ νῦν μὲν ἐγείρουσι τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κειμένου τῶν γραφῶν κρίνοντες, ἐπικρίνοντες αὐτὸ καὶ ἀνασκευάζοντες ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς γραμματικῆς, τῆς τεχνικῆς συγγραφῆς καὶ τὰ παρόμοια· νῦν δὲ κατὰ τὸν ὀρθολογισμὸν καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως κατὰ τὸ ὑπερφυσικόν του μέρος τὸ Χριστιανικὸν σύμπλεγμα καταρρίπτεται ὑπὸ τῶν σοφῶν, καὶ τοι πεπεισμένων ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν τοιούτων ἀρχῶν καὶ μόνων ποιεῖται ἡ ἀνθρωπότης τὴν τεραστὴν ἀνάπτυξιν· ἐννοεῖται δὲ ὅτι καθ' ἀπάντων τούτων ἀντιστρατεύεται φάλαγξ ὑπερμαχοῦσα τοῦ χριστιανισμοῦ πυκνὴ καὶ ἀδιάσπαστος· οὐ μόνον δὲ ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ προελαύνουσα τὰ μὲν ἀνατρεπτικὰ τῆς πίστεως συστήματα συγχέει, κλονίζει δὲ καὶ τὴν συνείδησιν τῶν συρραπτόντων ταῦτα. Δὲν εἶναι δὲ χρεῖα νὰ κυρώσω διὰ παραδειγμάτων τὰ συμβαίνοντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, συνελόντι δ' εἰπεῖν παντοῦ τοῦ πεπολιτισμένου ἅμα καὶ χριστιανικοῦ κόσμου· καθόσον καὶ εἰς τὰ μεσαῖα τῆς κοινωνίας στρώματα καταφθάνουσιν αἱ τοιαῦται περὶ τούτου ἀλληλομαχίαι,

χάρις εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ τὴν ἀνθρωπωφελῆ τυπογραφίαν· προσθέτω δὲ μόνον ὅτι τοσαῦται καὶ τοιαῦται καθ' ἑκάστην πραγματεῖαι συγγράφονται καὶ ἐκδίδονται ὥστε τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐμὲ τὸν ὑπερφιλοῦντα τὴν τοιαύτην ἐριδομαχίαν διαφεύγουσιν αἱ πολλάί.

Καὶ ἰδοὺ κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε ῥηθέντα ἔχετε, κύριοι, τὴν γένεσιν, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς προόδους τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ἀπαύστῳ διαπάλῃ.—τοῦ ὁποίου τὴν ἱστορίαν, ἐν παρόδῳ λέγω, δύναται τις, ὅταν θέλῃ νὰ ἐπιτάμῃ εἰς τρία τμήματα, θεωρούμενα κατὰ σχέσιν ἕκαστον πρὸς τὰς ἀναλογούσας ἐποχὰς διὰ νὰ συμπεράνῃ ὀρθὰ καὶ σπουδαῖα τὰ συμπεράσματα· καὶ πρῶτον τμήμα αὐτοῦ θεωρεῖσθαι ἀπὸ τῆς γενέσεως μέχρι τῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεώς του ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ πρώτου β'. τμήμα τὸ μέχρι τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἥτοι τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου· καὶ γον', τὸ μέχρις ἡμῶν ὁδεῦον εἰς τὸ τέλος του.—Τώρα πᾶσα ἀνάγκη νὰ προαναμνήσω ὑμᾶς ἐπιλαθομένους ἴσως τὸν σκοπὸν τοῦ ἀναγνωσματος· τὸ ζήτημα δηλονότι προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω ὅχι κατὰ θεολόγους ἢ φιλοσόφους ἢ φυσιολόγους ἢ καὶ κατὰ τὸν σύγχρονον ὀρθολογισμὸν καλούμενον, καθότι οὔτε ὁ Σύλλογός μας προώριζαι θεολογικὸν φυτῶριον, ὥς ἂν τις εἴποι τὸ λατινικὸν *seminarium* οὔτε ὁ κανονισμός μας ἐπιτρέπει τοιαύτας συζητήσεις· ἀλλὰ καὶ ἐμὲ αὐτὸν διαφεύγει τὸ ζήτημα ὡς θεολόγον διότι δὲν εἶμαι. Τούναντίον μάλιστα βούλομαι ἀπὸ τῶν πρακτικωτέρων νὰ πορίζωμαι τὰς θέσεις μου, ὅπως καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς θετικῶν ἢ σχολῇ πράττει. "Οθεν ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑμετέραν προσοχὴν εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀφ' ὧν οὐ κατ' ἀρχὴν, καθόσον τοῦτέστιν ἡ κοινὴ ἀπαίτησις μᾶς τὸ ἐπιβάλλει, ἀλλὰ κατ' ἐπίγνωσιν ἴν' οὕτως εἴπω, ἐπιστατοῦντες ἐπ' αὐτοῖς τοῖς πράγμασι κατανοήσωμεν τὴν τεραστίαν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος βάσιν ἔχουσιν τὸν πολεμούμενον καὶ μόνον τὸν πολεμούμενον Χριστιανισμόν.

Ὅδοῦ πάρεργον ἀναφέρω, κύριοι, ὅτι ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα καὶ τοι ἐγεννήθη ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ ἔθνους, ὁ Χριστιανισμὸς σωσάσας εἶνε ἁπατρὶς· πτρίδα βούλεται τὴν ὑφήλιον καὶ προῖκα τὸ ἀνθρώπινον γένος· τοῦτο τοῦλάχιστον τεκμαίρεται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἀρχάς του: — Τώρα

τοῖνυν φέρε ἐξετάσωμεν αὐτὸν κατὰ ταύτας δὴ τὰς ἀρχάς του.

Ἡ λέξις Ἰσότης κατὰ βάθος, κύριοι, πηγὴν ἔχει τὸ εὐαγγέλιον· «πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοὶ ἐστέ»· ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς κατακαυχᾶται διὰ τὴν ἰσότητα ἐν ταῖς δημοκρατικαῖς Ἀθήναις· ἀναγνώσατε παρὰ Θουκυδίδῃ τὸ φρόνημα τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ σταθμίσατε τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τὰ πηγάσαντα πρὸ παντὸς ἐκεῖθεν· καὶ ὅμως λυκόφως, ἂν δύναμαι νὰ παρειακάσω τὴν ἐν Ἀθήναις ἰσότητα, λυκόφως τυγχάνει, ἐπειδὴ ἡ ἰσότης ἐξετείνεται εἰς τοὺς εὐαριθμοτάτους πολίτας τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δὲ πλεον μέτοικοι καὶ τὸ πλείστον τῆς Ἀττικῆς δοῦλοι· δὲν ἀναφέρω τὸ κατ' οὐσίαν ἀνελεύθερον τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων ἔτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀδελφούς των Ἑλλήνας· πρὸς ταῦτα ἀντισταθμίσατε καὶ τὸ βάρος τῶν τεσσάρων λέξεων τοῦ Ἰησοῦ «πάντες ὑμεῖς ἀδελφοὶ ἐστέ» καὶ τοῦ Παύλου «οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ ἢ Ἑλλήνι, οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, πάντες δὲ ὑμεῖς εἰς ἐστέ ἐν Χριστῷ». Ἰδοὺ, κύριοι, κατὰ τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τῆς ἡ λέξις Ἰσότης· ἀλλὰ καὶ τι πλεον. Οἱ πλεονεκτοῦντες ἐπὶ σοφίᾳ, ἐπὶ πλούτῳ, ἐπὶ δυνάμει οὐ μόνον ὀφείλουσι τοῖς ἴσοις αὐτῶν ἀδελφοῖς νὰ μεταδίδωσιν ἐκ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἰσότητος νὰ μὴ καταφρονῶσιν αὐτούς· «ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων» «πάντες γὰρ ὑμεῖς ἀδελφοὶ ἐστέ»· ἰδοὺ τὴν εἰς ἰσότητος· τί λέγω; εἰσδύσατε εἰς τὸ συμπλέγμα τῆς κοινωνίας καὶ ὀψεσθε τὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα τῆς εὐαγγελικῆς ἰσότητος· 19 ἤδη αἰῶνας ἀδιαλείπτως, σφυρηλατεῖται ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἐπὶ τοῦ ῥήματος τούτου τῆς ἰσότητος· ὅλης ὅλης τῆς εὐρωπαϊκῆς νομοθεσίας γνῶμων τυγχάνει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ ἰσότης ἡ πηγαζουσα ἐκ τοῦ εὐαγγελίου· καὶ περὶ τούτου ἂς λαλήσωσιν οἱ νομικοί, πολλοὶ γὰρ ἐν μέσῳ ἡμῶν· μ' ὅλον, κύριοι, τὸν σφετερισμὸν τοῦ ἀγγλικοῦ ἀριστοκρατισμοῦ, μὲ ὅλην τὴν καινοσπουδίαν τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος ἡ θεία ἀρχὴ τῆς ἰσότητος ὑπηρετεῖται θαυμάσια· ὑπηρετεῖται, διότι καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ἱπποτισμοῦ ἐνθα καὶ δεινότερος ὁ κατὰ Χριστιανισμοῦ πόλεμος βρίθουσι τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος καὶ καλλιεργεῖται ἡ διάνοια ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσότητος· καὶ διὰ νὰ μὴ λέγω λό-

γους ξηρούς αποβλέψατε εἰς τὸ ἕτερον ἡμισφαίριον, ἔνθα ἐξηκοντίσθησαν ἀποτελεσματικώτερα τὰ ἀγαθὰ τῆς ἰσότητος· ἥτις τὸ μὲν ἐκεῖθεν τὸ δὲ ἐτέρωθεν, διὰ τῶν Ἰνδιῶν, ἀπειλεῖ ὁσημέραι νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Παρὰ τὴν ἰσότητα, κύριοι, ἔχομεν ἑτέραν πάγκαλον αὐτῆς ἀδελφὴν, τὴν ἐλευθερίαν· ἐλευθερία ἰσότητος ἕνεκα καὶ ἰσότης διὰ τὴν ἐλευθερίαν· δὲν ἀναμιμνήσκω ὑμῖν, κύριοι, τοὺς αἰῶνας τῆς ἐπαράτου δουλείας· δὲν ἀναφέρω ὑμῖν τὴν σωματεμπορίαν, τὴν ἀνεξάλειπον αὐτὴν κηλίδα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἀλλὰ παραπέμπω ὑμᾶς εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὑπατον Πλάτωνα· διαδράμετε τὴν πολιτείαν του νὰ ἰδῆτε τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς δοῦλον καὶ ἐλεύθερον μεμερισμένον· ἀναγνώσατε τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ὄψεσθε αὐτὸν ἐπιτέμνοντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς βάρβαρον καὶ ἐλληνικόν· παρὰ δὲ τῷ εὐαγγελίῳ τίς πλήρης ἐλευθερία, τελεία ἐλευθερία, καθότι καὶ τελεία ἰσότης· τοῦτο σημαίνουν οἱ λόγοι τοῦ ἀναμαρτήτου Ἰησοῦ· «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν—ἀκολουθεῖν»· καὶ ἀλλαχοῦ «ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους» καὶ πάλιν «ὁ βουλούμενος» καὶ τὰ παρόμοια· ἄλλοτε δὲ καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοὺς δυσχεραίνοντας ἐπὶ τοῖς ῥήμασί του εἶπε· «μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;» εἶσθε δηλ. ἐλεύθεροι, πάντῃ ἐλεύθεροι, πράξατε τὸ δοκοῦν· καὶ τί λέγω ταῦτα; ἐκ τοῦ εὐαγγελίου, κύριοι, ἀνήφθη καὶ ἐξαπλοῦται ἅπλετος σήμερον ἡ φλόξ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἐνόσω ἐννοεῖ καλῶς καὶ ἐφαρμόζει ἡ ἀνθρωπότης, ἀνάριθμα θερίζει τὰ ἀγαθὰ· χάρις εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἐλευθερίαν ἡ χειροπέδη τῶν λαῶν καὶ ὁ ἀπολυτισμὸς ἐξακολουθοῦσι θραυόμενα· ἐπὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἐλευθερίας καθὼς καὶ τῆς ἰσότητος στηρίζεται ἡ μόρφωσις εὐρυτάτων κοινωνιῶν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἰσοπολιτείας καὶ τῆς ἀπολαύσεως τῶν αὐτῶν δικαιομάτων· πρᾶγμα ἀδύνατον εἰς τὴν ἀρχαιότητα· ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῶν ἀρχῶν τούτων τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀνακαλύψεως, τῆς διαδόσεως τῶν ἀγαθῶν ἠθικῶν τε καὶ ὕλικῶν καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῶν ἐφ' ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐμφορεῖται σήμερον ὁ καθ' ἡμᾶς αἰὼν· πολλάκις ἀκούων τὰς φράσεις «ἡ Εὐρώπη» «ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη» καὶ ἡ «οἰκογένεια τῆς Εὐρώπης» καὶ ἀνατρέχων εὐρίσκω τὰς ἀγίας ταύτας ἀρ-

χὰς τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ ὀνόματι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καλλιεργουμένας ἀδιαλείπτως ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, οὓς ὁ Χριστιανισμὸς ἐπείγεται νὰ ἀφομοιώσῃ ὡς μίαν οἰκογένειαν, ὡς ἓνα ὄγκον· μὲ ὅλον τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν συμφερόντων, τῆς φιλοδοξίας καὶ τὸ δὴ μείζον τὸν πόλεμον κατ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς πηγῆς τῶν τοσοῦτων ἀγαθῶν· πλὴν μή τινος τὴν προσοχὴν διαλάβῃ ἄλλο πάγκαλον τοῦ Χριστιανισμοῦ προῖον· καὶ ἐννοῶ τὴν οἰκογένειαν μετὰ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου· μετέλθετε τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος· ἄς ἀναγνώσῃ ὁ βουλούμενος τὸν καθ' Ὀμηρον οἰκιακὸν βίον καὶ θὰ ἴδῃ μέχρι πόσου προβαίνουνσι τὸ φίλτρον, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ παιδός· ποία τυγχάνει παρ' αὐτοῖς ἡ ἐννοια τοῦ γάμου! ἀπλῆ, κύριοι, ἐκπλήρωσις σαρκικῆς ἀπολαύσεως· ὡς παράδειγμα ἀρκεῖ μοι τοῦ Πλάτωνος ἂν μὴ ἡ παιδαριώδης, ἐπειδὴ σέβομαι τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἡ χιμαιρικὴ ἰδέα τοῦ νὰ θέλῃ κοινούς τοὺς παῖδας καὶ κοινὰς τὰς γυναῖκας· ὁ δὲ Χριστιανισμὸς ἐλθὼν τὸ μὲν κτηνᾶδες τῆς γενετησίου ὁρμῆς ἀπεξέωσε μακρὰν ἐξευγενίσας αὐτὸ μὲ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς παιδοποιίας, ἀπήτησε δὲ παρὰ τῶν γεννητόρων παντοειδὲς θυσίας ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τέκνων· σφάλλεται πολὺ τις ἂν νομίσῃ τὸ το μικρὸν ἀγαθὸν διὰ τὴν κοινωνίαν. Ἀλλ' οὔτε δυνατόν φαντάζομαι, κύριοι, οὔτε σκοπῶ νὰ ἐξαριθμῶ τὰ ἀνεξαρίθμητα ἀγαθὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα· οὐδ' ὑμεῖς παρ' ἐμοῦ χρήζετε τούτου, ἀλλ' ἡβουλήθην ἐκ τριῶν ἢ 4ων ἰδιοτήτων αὐτοῦ νὰ ὑποδείξω τὴν καταπληκτικὴν σήμερον καὶ ἔτι μᾶλλον ἐν τῷ μέλλοντι καταπληκτικωτέραν τοῦ ἀνθρώπου πρόοδον, ἣτις ὀφείλει τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἐπέκτασίν της εἰς τοῦ εὐαγγελίου τὴν πίστιν, διὰ τὴν ὁποίαν τὰ μὲν ἐλαφρὰ πνεύματα, πτήσσοντα τοὺς ἀηδιζομένους τὸν ἐπὶ γολγοθᾶ σταυρωθέντα, ἐντρέπονται, οἱ δὲ ἀπλούστεροι σκανδαλίζονται· καὶ ἐπὶ τούτου συγχωρήσατέ μοι νὰ προσθέσω τὰς ἱκανὰς διασαφῆσεις πρὶν ἢ καταλείψω τὸ πρῶτον μέρος, τοῦ παρόντος ἀναγνώσματος.

Ἐν εὐαγγελίοις λέγει που ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς· «ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με· ἐάν τις θέλῃ

τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γινώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ λαλῶ». ἡ διδαχὴ αὐτοῦ, κύριοι, δὲν περιστρέφεται εἰμὴ εἰς τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνανθρώπησιν, περὶ ἧς ὡς τὰ πολλὰ παρακεκαλυμμένως ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ περὶ τὴν ὁποῖαν συγκεφαλαιοῦται τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα· διὰ δὲ τούτων παραδεικνύει ὅτι ἡ τοιαύτη εἰς αὐτὸν πίστις θεωρεῖται ἰδίᾳ διὰ τοὺς ἀγνώτας, διὰ τοὺς ἀτελέστους περὶ τὸ τί ἐστὶν ἄνθρωπος, τί ἐστὶ φύσις, τί ἐστὶν ἐπιστήμη, τί ἐστὶ κόσμος, τί ἄρα εἶη Θεός· καὶ ὅμως, εἰ τις θέλει τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γινώσεται τότε κ. τ. λ. Τέλος διὰ τοὺς εἰλικρινῶς καὶ τιμίως ἐρευνῶντας τὰ ἐν αὐτοῖς καὶ καὶ περὶ αὐτοὺς ἡ λέξις πίστις παύει τοῦ εἶναι πίστις καὶ κατὰ τὸ τρίτον καλεῖται γνῶσις· «γινώσεται περὶ τῆς διδαχῆς» καὶ τὰ ὅμοια· τοῦτο, κύριοι ἡννόει ὁ Αὐγουστῖνος λέγων *credo ut intelligam* πιστεύω ἵνα ἐννοῶ. Τώρα ἐξετάσωμεν τὸν ὅρον, Πίστις. Ὁ ὅρος πίστις ἐν πάσῃ μὲν ἐκδοχῇ σημαίνει τῶν διωμολογημένων τὴν τήρησιν ὑφ' ἐκατέρων τῶν συμβαλλομένων· ἐν δὲ τῇ θρησκευτικῇ γλώσσῃ καλεῖται τὸ ἔμφυτον αἶσθημα, ἡ ἐμπεφυτευμένη τῷ ἀνθρώπῳ ἀποδοχὴ τοῦ ὑπερφυοῦς, οὗ ἐφικέσθαι ἀγωνίζεται μὲν ἀλλ' ἀγωνιζομένη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μαρτυρεῖ ἐνταύτῳ καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὑπερφυοῦς, πρὸς ὃ τείνει πέραν τῶν διαγεγραμμένων αὐτῇ ὁρίων· καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀνευρίσκει τις ἀνατέμνων ψυχολογικῶς τὸν ἄνθρωπον· τὴν πληροφορεῖται, λέγω, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἣτις ἀφ' ἧς ἡμέρας κατοικεῖ τὴν γῆν, οὐδὲ στιγμὴν κατέλιπε τὴν πρὸς τὸ ὑπερφυὲς τάσιν, ἀδιαφοροῦσα εἰς τὰς ἐνστάσεις τῆς ἐπιστήμης, κωφεύουσα εἰς τοὺς παταγοῦντας ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Ὅμως ἐγὼ, κύριοι, ὡς ἀρχόμενος εἶπον, δὲν προτίθεμαι οὔτε φιλοσοφικῶς οὔτε θεολογικῶς οὔτε ἄλλως πῶς νὰ προβῶ· ἀλλὰ τὰ γεγονότα παραθέτων ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῶν γεγονότων θὰ ἐπιχειρήσω μεθ' ὑμῶν νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν λέξιν πίστις, ὅπως ἐπικυρώσω κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης ἐκ τοῦ δεδηλωμένου τὸ ἄδηλον καὶ ἐκ τοῦ φανεροῦ τὸ ἀφανές· καὶ ἰδοὺ τὸ πρακτικὸν ἐπιχείρημά μου· Τί κατὰ τὸν Χριστιανισμόν ἐστὶ πίστις ἱκανῶς ἐρμηνεύει Παῦλος λέγων «πίστις ἐστὶν ἐλπίζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχ-

χος οὐ βλεπομένων»· ὥστε παρατηρεῖτε ὅτι ὑπὸ τὸν θώρακα τῆς τοιαύτης πίστεως ἐγεννήθη, ἀνετράφη καὶ ἡλικιώθη ὁ Χριστιανισμός· ἀνδρωθεὶς δὲ διηγωνίσθη καὶ διαγωνιζόμενος μένει κύριος τοῦ πεδίου, μεθ' ὃ ἐκχέει δαψίλειαν ἀγαθῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα· ὑπὸ τὴν πίστιν ταύτην αὐτὴ προοδεύει πρόοδον ὡς οἴδατε θαυμασίαν· καὶ ἂν τις, κύριοι, ἀλλοφρονῶν ἰσχυριθῇ ὅτι καὶ μὲν ἡ ῥηθεῖσα πρόοδος ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καθόσον ἔχει ὑγιεῖς καὶ καθολικὰς ἀρχάς, τὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην, τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς πρόοδον καὶ τὰ παραπλήσια· ἐτέροις ῥήμασι καθόσον, ὡς λέγουσι σήμερον, ἀριστεύει ὡς τέλειον τὸ ἠθικὸν μέρος τοῦ Χριστιανισμοῦ· δὲν προοδεύει ὅμως καὶ διὰ τὴν πίστιν τὴν ἀντιφάσκουσαν εἰς τὸν λόγον, τὴν ἀντικειμένην εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ εἰδέναι· οἱ οὕτω φρονοῦντες ἐπεθύμουν νὰ μοὶ ἀποδείξωσιν ἐκ τῆς ἱστορίας ἂν καθ' ὅλους τοὺς 19 αἰῶνας ἡ ἀνθρωπότης ὅλη, ἢ μέρος αὐτῆς, ἢ ἐν μιᾷ γωνίᾳ γῆς, ἔστω καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ἀπολαχτίσασα τὴν πίστιν εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, ἔμεινε μόνον χριστιανὴ κατὰ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἢ ἂν, ἀποσκυβαλιζομένης τῆς πίστεως ἡ δύνατο νὰ σταθῇ Χριστιανισμός, ἡ δύνατο μὲ μόνον τὸ ἠθικὸν μέρος αὐτοῦ νὰ προοδεύσῃ· ὅχι κύριοι, ἀδύνατον, πάντῃ ἀδύνατον· ἕκαστος δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἂς μελετήσῃ τὸ πρᾶγμα, ἂς τὸ βασανίσῃ νὰ πληροφορηθῇ· ἢ πίστις διὰ τὸν βουλούμενον μοχθῆσαι περὶ τε τὸν ἄνθρωπον, τὸν κόσμον, τὴν φύσιν, τὸν Θεόν, τέλος νοήσαι ποία τις ἡ ἐπιστήμη τοῦ εἰδέναι—, ὅχι βέβαια μονομερῶς ἢ πεφουσιωμένως—ἢ πίστις λέγω, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, σχεδὸν κατὰ τὸ ἡμῖς καταντᾷ γνῶσις· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ῥῆμα «γινώσεται περὶ τῆς διδαχῆς»· τὸ ἐπιχείρημά μου, ἐπαναλαμβάνω, κυρόνει ἡ ἱστορία ὁλοκλήρων αἰώνων· ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ὅστις ἐκήρυττε «βλέπετε μή τις ἔσται ὁ συλαγωγῶν ὑμᾶς διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν, ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»· ἀπὸ τῶν ἡμερῶν, λέγω, τούτου μέχρις ἡμῶν τοιοῦτο διατελεῖ τὸ κήρυγμα, τεθεμελιωμένον ἐπὶ τῆς πίστεως, ἧς ἄνευ οἴχεται φροῦδος

ὁ Χριστιανισμός· καὶ τότε ἂν ἡ σημερινὴ πρόοδος ὀφείλεται εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὀφείλεται κάλλιον εἰς τὴν πίστιν, τὴν βάσιν τοῦ χριστιανικοῦ οἰκοδομήματος. Ἴδου τίνος ἕνεκεν ἰσχυρίσθην προλαβόντως ὅχι τυφλὴν ἀλλὰ πάμφωτον τὴν πίστιν· ἀλλὰ καὶ περαιτέρω προδήσομαι : διὰ νὰ ψηλαφήσητε τὴν πίστιν καὶ μόνην τὴν πίστιν ὑποτρέφουσιν τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς προόδου, προθυμηθῆτε μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν ἐξῆς ἔρευναν : προειπόντες πίστιν τὴν ἔμφυτον τάσιν, ἣτις φέρει τὸν ἄνθρωπον πέραν τῆς διανοίας καὶ πέραν τῆς φύσεως, εὐρίσκομεν ἐπὶ μόνῃς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως τελείαν ἐφαρμογὴν τοῦ ὀρίσμου, ὃν κατὰ Παῦλον εἶπομεν· καθότι καὶ οἱ ἐθνικοὶ μὲν ἐπίστευον τὸ θεῖον εἰς τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, εἰς τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ὡσεὶ σωματοποιοῦντες ἔσπενδον τῇ συναγωγῇ αὐτοῦ νὰ ἐφοδιασθῶσι μὲν μὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν, ν' ἀποφύγῃσι δὲ τὴν κακοπαθειαν καὶ τὴν σέρησιν· ἡ δὲ Χριστιανικὴ πίστις ἡ οὕσα ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, τοῦτέστιν ἡ ἀλλοχοῦ κεκρυφία τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς, πρῶτον ὅρον τῆς συμφωνίας τῆς μὲ τὸν ἄνθρωπον ἔχει τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ πνεύματος ἐργασίαν οὐχὶ τὸν ῥεμβασμὸν καὶ τὴν μέριμναν τῆς ἡδονῆς, βούλεται τοὺς μόχθους καὶ τοῦ σώματος, τὰς κακώσεις τεθειμένας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος, τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν κέρδη ἠθικά τε καὶ ὑλικά καλῶς οἰκονομούμενα καὶ μεταδιδόμενα ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος· τοῦτο, κύριοι, πράττει ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ διαρκεῖς αἰῶνας, καθ' οὓς ἐργαζομένη ἔφθασε καὶ φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς προόδου· νοῦς ὑγιής καὶ ἐφωδιασμένος τὰς ἀναγκαίας γνώσεις δὲν σαλεύεται ἀπὸ τὰς τερθρείας κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ· δὲν πίπτει εἰς τοὺς πρὸ ποδῶν παρατυγχάνοντας λάκκους· ἀλλὰ ἀναβαίνει εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον καὶ ἐκεῖθεν θεᾶται τὴν διαρκῆ καὶ σπουδαίαν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ἐκεῖ πληροφορεῖται ὅτι διὰ νὰ παραδίδῃ ὁ ἀερόναυτης τὴν ζωὴν του εἰς μικρὰν ποσότητα ὑδρογόνου καὶ νὰ μετεωρίζηται εἰς τὰ ἀχανῆ στρώματα τῆς ἀτμοσφαίρας· διὰ νὰ ἐμπιστευθῇ ὁ ναυτίλος εἰς μικρὰν βελόνην τὴν ναυτικὴν πυξίδα καὶ ἀσφαλῶς νὰ διαπλῆ ἀπε-

ράντους ὠκεανούς· διὰ νὰ ἐπιμένῃ ὁδηγούμενος ἀπὸ ἀμφιβόλους ὑπολογισμοὺς καὶ νὰ ἀνακαλύπτῃ ἡπείρους, δὲν ἀναχωρεῖ παρὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς πίστεως καὶ τώρα, χωρὶς νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν αἰθέρα, προσδιορίζει τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν πλανητῶν ἑκατομμύρια λευγῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἀπεχόντων, τώρα δὲ εἰσδύει εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ ἐρειδόμενος τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ ἀσθενῶν δεδομένων προχωρεῖ οὐχ ἥττον εἰς ἀποτελέσματα παντοίας τέχνης καὶ ἐπιστήμης βιωφελεστάτης· προχωρεῖ διότι πιστεύει καὶ πιστεύων ἐπιτυγχάνει· πίστις λοιπὸν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, πίστις ἐν τῇ τέχνῃ, πίστις διὰ τὴν ἀνακάλυψιν, πίστις, παντοῦ πίστις· εἰς τί ἄλλο, κύριοι, ὀφείλεται ἡ τεραστία ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου παρὰ εἰς τὴν πίστιν; (1) ἀφαιρέσατε τὴν καλουμένην ἐμπορικὴν πίστιν καὶ αὐθρεῖ κατεστρέψατε τὴν κοινωνίαν, τὸν κόσμον, τὸ πᾶν· ὅπως τὸ καταστρέφει ὁ βουλούμενος νὰ καταστρέψῃ τὴν πίστιν, τὸν ἀκρογωνιαίον αὐτὸν λίθον ἐκ τοῦ Χριστιανικοῦ οἰκοδομήματος, οὗ ἕνεκα οἱ νεώτεροι αἰῶνες ὑπερκομπάζουσι τῶν ἀρχαίων· καὶ διὰ ν' ἀπαλλάξω ὑμᾶς ἀπὸ σωρείτας τοιούτων ἐπιχειρημάτων, παραπέμπω εἰς τοὺς φιλοσοφίσαντας ἐπὶ τῆς ἱστορίας παμπόλλους ὄντας· προχειροτέρους ἔχω τὸν Πασχάλην Σατωμβριάνδον, Βοσουέτον, Κουζίνον, Γκιζῶτον· τὸν ἡμέτερον Μάρκον Ρενιέρην γράψαντα δοκίμιον φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐν ᾧ βλέπει τις καὶ τὰς πηγὰς εἰς πλείστους γερμανοὺς, ἕκαστος τῶν ὁποίων καθ' ὃ μέρος τῆς ἐπιστήμης πραγματεύεται συμβάλλει εἰς τὴν περὶ τούτου πληροφορίαν. Τέλος πάντων διαδράμετε πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ ὄψεσθε τόσῃ σπάνιν εἰς τὴν σημασίαν καὶ τὴν λέξιν πίστιν, ὅσω κατάκορον χρῆσιν ἔχομεν σήμερον· ὡς τελευταίαν ἀπόδειξιν τοῦ λόγου μου παραβάλλω τὸ

(1) Μὴ γὰρ καὶ ἐκ τῶν ἐμπορικῶν σωματείων ἐλλείπουσιν οἰονομίζοντες χάλτριά τὴν ἐμπορικὴν πίστιν; οἱ καὶ πρακτικοῦ πνεύματος ἐστερημένοι καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἀφροντιστοῦντες φρονοῦσιν ὅτι ἀρκεῖ νὰ σωρεύσῃ τις ἐαυτῷ πλοῦτη, ἀδιάφορον πῶς καὶ μὲ ποῖα μέσα· ἐν τούτοις δὲν προφθάνει νὰ κυκλοφορήσῃ τὰ δολίως ἀποκτηθέντα καὶ παραχρῆμα τὸν καταστρέφει ἡ ἑλλειψὶς τῆς ἐμπορικῆς ἐμπιστοσύνης, τὴν ὁποίαν πρῶτος κατεπάτησεν.

ἐξῆς ἐπιχείρημα : ὅπως πληροφορηθῇ ὁ βουλούμενος ὅτι ἡ πρόθυμος καὶ παρατεταμένη ἐπιμονὴ τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν πρόοδον ὀφείλεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὗτινος ἡ ἀμαρυγὴ μόνις λάμψασα καὶ ἀμέσως ἐσθῆθη ἀραιωθείσα ὑπὸ τῆς σοφιστείας καὶ τῆς παρατροπῆς τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν ἀταξίαν· ὡσαύτως μόνις ὑποφώσκει δι' Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα καὶ πάραυτα ἀποκαρῶνεται ὑπὸ τοῦ ῥεμβασμοῦ, τῆς σπατάλης καὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκολασίας· ἂν δὲ καταβῇ καὶ εἰς τὴν διάδοχον τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς τοῦτέστι τὴν Ῥωμαϊκὴν, αἱ! φίλοι μου, τότε ἀρκεῖ ὁ εὐφυὴς Ὁράτιος νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἡ κοσμοκράτειρα πατρίς του ἂν ἐμόχθησε διὰ τὴν δεσποτείαν, ἐπέσπευδε πολυθέλητρον συνοικέσιον μὲ θυγατέρα τῆς τυρανίδος, τὴν ἡδονηγόνον ἀκολασίαν· διὰ τοῦτο γράφων κάπου ἐν ταῖς ὥδαῖς προτρέπει φίλον του μηδὲ στιγμὴν νὰ μὴ δαπανᾷ παρὰ εἰς τὴν ἀπόλαυσιν· διότι λέγει «Pallida mors æquo pede pulsaturres divitium pauperumque tabernas» (1). Ἴδου! κύριοι, ποῖος ὁ ἄνθρωπος καὶ ποία ἡ κατάστασις του· νὰ ῥέπῃ οὐχ ἦττον πρὸς τὴν ἀποκτίνωσιν· διὸ πρὸς στιγμὴν ἄρατε ἐκ μέσου τὸν Χριστὸν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν καὶ ὄψεσθε εἰς ποῖον χάος, (2) εἰς ποίαν ἠθικὴν ἀταξίαν θὰ πέσῃ πάραυτα ἡ ἀνθρώ-

(1) Ὁ ὠχρὸς θάνατος στερρῶ τῷ ποδὶ εἰσβάλλει ἐπίσης τὰ τε μέγαλα τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν τὴν καλύβην·

(2) Ἐνταῦθα, φίλε, φαρμάσσοντα βέλη παρὰ πολλῶν προσδοκῶ· ἀλλ' ἠτύχησα νὰ γείνω κάπως παχύδερμος καὶ δὲν φοβοῦμαι· ὅπως δὴ ποτε ἄλλοι μὲν ἐξ ἀλογίστου παραφύλαξ θὰ μοὶ ἀποδώσωσι πνεῦμα παχυλῆς ἀγνοίας, ἄλλοι δὲ μεσαιωνικὴν ἐωλοκρασίαν καὶ ἄλλοι φανατικὴν ἀποκλειστικότητα· πάντες ἐξαπατῶνται· καὶ ποία σχέσις, θὰ εἰπωσιν οἱ τελευταῖοι, ὑφίσταται μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ τηλεγράφων ἢ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης καὶ τῆς μηχανικῆς· ναί, βέλτιστοι, ἀποκρίνομαι· οὐδεὶς εὐδέποτε ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐπαγγέλλεται τὸν διδάσκαλον ἐν τῇ ἐπιστῇ καὶ τῇ ἀστρονομίᾳ· οὐδ' ὅτι ὑπισχνεῖται τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηρίων τῆς φύσεως, πράγματα ὅλως ἀφειμένα εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔρευναν καὶ ἐξάσκησιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· τοῦ Χριστιανισμοῦ

πότης· τότε ποῦ θὰ σταθῇ ἡ λέξις πρόοδος ; πρὸς τί οἱ ἄνθρωποι ἀγῶνες τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνακαλύψεως ; ἡ ἱστορία ἄνευ Θεανθρώπου ἔσται ἔρημος πνιγηρά, ἔσται πέλαγος ἀχανὲς ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ταλαίπωρος ἀνθρωπότης μέλλει περιπλανᾶσθαι ἄνευ πυξίδος, ἄσκοπος καὶ ἀλίμενος· ῥίψοκινδυνούσα ὥρα καὶ ὥρα νὰ συντριβῇ εἰς ὑφάλους καὶ σκοπέλους, ἢ καὶ νὰ ταφῇ ὑπὸ τὰ βουνώδη κύματα τῆς ἀλογίας. Τέλος πάντων οὕτω δὲν θὰ βραδύνῃ ὁ κόσμος νὰ πέσῃ ὅχι πλέον ὑπὸ ἑνα Ἡλιογάβαλον ἢ ἑνα Νέρωνα τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ὑπὸ παγκόσμιον τέρας, τὸ ὁποῖον θὰ συλλογίζεται πῶς νὰ συσσωματώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ὑπὸ μίαν κεφαλὴν, ὅπως μὲ μίαν

ὁ πρῶτιστος καὶ ἀμέσος σκοπὸς ἦτο καὶ εἶνε ν' ἀνταποκριθῇ τελεσφόρως εἰς τοὺς πόθους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οἵτινες δὲν παύουσιν ἐφ' ὅσον καὶ αὕτη ὑφίσταται· σκοπὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶνε ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἡ ἐπὶ ῥώσιν αὐτοῦ πρὸς πραγμάτων τοῦ ἀγαθοῦ· πράγμα ὅπερ δὲν κατάρθωσαν τὸ παράπαν τὰ παντοῖα φιλοσοφικὰ συστήματα· καὶ ἐνταῦθα μ' ἐννοεῖ ὁ μάλιστα εἰδὼς τὴν ἱστορίαν· σκοπὸς λέγω, τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶνε ἡ ἐπίγνωσις τοῦ ἐνὸς ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ἀδελφοποίησις τῶν λαῶν, ἐπομένως ἡ κοινὴ συμμετοχὴ καθηκόντων τε καὶ δικαιωμάτων· τέλος ἡ ἐν συνόλῳ ἐξέγερσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπὶ τὴν ἔρευναν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρόοδον, πάντα προϊόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἢ εἶνε ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς τηλικαῦτα οὔτε κατάρθωσεν οὔτε ἡδυνήθη ; ἴσως τινες νομίζουσιν ὅτι οὕτω καταβιβάζομεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ὅχι· ἰστάμεθα ἐν ᾧ σημείῳ μαρτυροῦσι τὰ ἱστορικά γεγονότα καὶ τὸ κύρος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας· ἥτις μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας μνημονεύει, καὶ δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα θεωροῦνται ἡ ἐντιμὸς προμετωπίς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὑπῆρξαν τὸ ζῶπυρον τῆς σημερινῆς πυρκαϊᾶς, ἥτις ὅλον ἐξάπλωται. Θὰ ἦτο ὁμῶς ὑπερχόνδρως τοῦ ἡμετέρου ἐγκεφάλου ἡ παιδιὰ ἀσύγνωστος ν' ἀπαιτῶμεν τὸν ἑλληνισμόν ὡς τὴν μόνην καὶ καθολικὴν αἰτίαν τῶν καταπηλκτικῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς μας· διατί ; διὰ νὰ δείξωμεν ἴσως ὑπερβάλλουσιν πρὸς τοὺς προγόνους μας ἀδυναμίαν· ἢ μᾶλλον νὰ δικαιολογήσωμεν τὰς καθ' ἡμῶν μομφὰς τῶν ξένων ὡς παρακατιὸν ἐν τῷ παρόντι ἀπαντήσεις, ἀγνῶστα.

ξίφοκοπὴν τὴν καταρρίψῃ καὶ εὐφράνῃ τὴν ἄλογον θηριω-
δίαν του ὥστε μένει ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι τὰ τεράστια
τῶν νεωτέρων αἰώνων τυγχάνουσι προῖόντα τῆς Χριστιανι-
κῆς πίστεως. Τώρα, κύριοι, ἂν κατὰ τὰ ῥηθέντα ἡ χριστιανι-
κὴ πίστις, καὶ τοὶ πίστες, ἀποτίκτῃ φῶς, γεννᾷ πρόοδον καὶ
ἐπιστήμην, οἷαν ἡ ἐποχὴ μας μαρτυρεῖ, τί λείπεται νὰ
συμπεράνωμέν αὐτὴν ἢ θεῖον δῶρον καὶ πραγματικὴν ἀρ-
χὴν; ἄλλως ἄς μᾶς πείσωσιν οἱ ἀντιδοξάζοντες πῶς δέν-
δρον ἄγριον δύναται παραγαγεῖν ἡμέρους καρπούς· πῶς ἐξ
ἀλμυρᾶς πηγῆς θὰ πηγάσωσι γλυκέα ὕδατα; πῶς δύναται
χιμαίρικὴ ὑπόθεσις καὶ ψηλαφητὰ γεγονότα· Ἐδῶ κύριοι, θὰ
κατέλῃγῃ τὸ ἄ μέρος τοῦ ἀναγνώσματος, ἂν δὲν μ' ἐκέντει
περί τινων ἡ ἐξῆς ὑπόνοια: καλὰ, φίλε, τὰ ῥηθέντα, εἶποι
τις, λίαν καλὰ· ἀλλὰ τί καὶ πῶς, τόσους ἄνδρας κλεινοὺς ἐπὶ
σοφίᾳ, περιπύστους λάτρας τῆς ἐπιστήμης καὶ λογικῆς εἴτε
ἐκ προθέσεως ψεύστας εἴτε ἐξηπτημένους εἴτε καὶ συναμ-
φότερον τοὺς ὑποθέσης, ἀπαιτεῖς ἀμαχητεῖ νὰ τοὺς παραρρί-
ψωμεν; οἱ τοιαῦτα τυχὸν διαλογιζόμενοι θὰ μὲ συγχωρήσωσι
νὰ τοῖς προτείνω ταπεινὴν συμβουλὴν τὴν ἐξῆς: ὅσοι περ ἀ-
ναγινώσκουσι τοὺς κομψοὺς τούτους ἐκ μονομερείας, γινωσκέ-
τωσαν ὅτι οὐδέποτε φθάσουσιν εἰς ὀρθὸν συμπέρασμα· ἐπεὶ δὴ
ὁ τὸν Κέλσον ἀναγινώσκων ὀφείλει ἀντιπαραβάλλειν καὶ τὸν
Ὁριγένην· ὁ δεξιούμενος τὸν Στράους ἐχέτω καὶ ἐπαρίστερα
τὸν Μύλλερν, τὸν Χόφμαν, τὸν Νέανδρον καὶ τόσους ἄλλους·
ὁ δὲ τῷ κ. Ρενὰν προσέχων ἄς μὴ ἀπχέιοι καὶ τὸν γεραρὸν
Γκιζῶτον· ὀφείλει, λέγω, ἀναγινώσκειν μετ' ἐπιστάσις τὰ
ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ· ἐν ψυχρᾷ ἀπαθείᾳ ν' ἀποδέχεται λέγοντας
τοὺς μὲν καὶ τοὺς δέ· οἱ θέλοντες νὰ κρίνωσι δέον νὰ γνω-
ρίζωσι περίπου τὰς ἀσθενείας ὡς καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀν-
θρωπίνου πνεύματος. Τέλος νὰ ἦνε ἐφωδιασμένοι μὲ κάποιον
πυρῆνα γνώσεων ὥστε ἀμαχητεῖ νὰ μὴ ἀποδέχωνται ἢ καὶ
νὰ ἀπορρίπτωσι τὸσον τοὺς κατὰ ὅσον καὶ τοὺς ὑπερασπίζον-
τας τοῦ Χριστιανισμοῦ· καὶ ἐπεὶ δὴ τὸ ἐπ' ἐμοί, φίλοι μου,
τὰς ἀκραδάντους πεποιθήσεις μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητή-
ματος ἠρύσθην ὡς τὰ πολλὰ ἀπὸ τοὺς συκοφάντας καὶ τοὺς
παρalogιζομένους τὸν Χριστιανισμόν, δεῦτε καὶ παραβάλω-
μεν πρὸς πληρετέραν ἀνάπαυσιν τῶν ὡς ἐγὼ σκεπτομένων

ένα ἢ δύο τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναιρέτας, ἑκατέρους ἀντιπρο-
σωπεύοντας ἐποχὴν, καθόσον ἐγὼ ἀνήκω εἰς τοὺς ὑπερασπι-
στάς τοῦ Εὐαγγελίου: Καὶ πρῶτος εἰρήσθω ὁ Wolney, γάλ-
λος, σύγχρονος τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡτοι-
τοῦ 89. Οὗτος ἐν τῷ γλαφυρῷ αὐτοῦ συγγράμματι τῷ ἐπι-
γραφομένῳ *Les ruines de Palmyre ou Meditations sur les*
revolutions des empires· ἐπισκεθεῖς ποτε τὰ ἀρχαιοπρεπῆ
μνημεῖα τῆς ἱστορικῆς πόλεως Παλμύρας καὶ ἀναλογισάμε-
νος τὴν λαμπρότητα αὐτῆς εἰς σωρὸν ἐρειπίων καὶ νεκρούπο-
λιν μεταβεβλημένην ἀφίεται εἰς σκέψεις ῥεμβώδεις καὶ δὴ
καὶ φιλοσόφους· μεταξὺ πολλῶν ἐλεεινολογεῖ τὸ ἀνθρώπινον
γένος, ὅπερ ὑπὸ τὸ κράτος προλήψεων καὶ δεισιδαιμονίας ἐ-
διχάσθη καὶ συγκρούεται εἰς τὰ διάφορα συστήματα τῶν θρη-
σκείων· ὅθεν ἐπιλαμβάνεται νὰ τὸ ἀπαλλάξῃ ἀντιπαρεξέτα-
ζων τὰ νεώτερα θρησκευτά καὶ ἀνευρίσκων αὐτὰ ὅτι εἶνε
αὐταὶ ἐκεῖναι αἱ μυθικαὶ παραδόσεις τῶν πανρχαίων ἐθνῶν
ὑπὸ τύπον καὶ μορφήν διάφορον· τοιοῦτον π. χ. προῖον ἀνα-
καλύπτει καὶ τὸν Χριστιανισμόν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα Χριστὸς
οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ Ἰνδικὸν Κίρσνᾶ (1)· ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς
Wolney οὕτως εὐκόλως ἐτυμολογήσας τὴν λέξιν ἀπηξίωσε
νὰ προσβλέψῃ τὸ παράπαν καὶ εἰς τὰ πράγματα· ἐμὲ ὁμῶς,
φίλοι μου, τό γε νῦν ἔχον ἐπιλείπει ὁ χρόνος, ἂν θελήσω ν' ἀ-
ποδείξω αὐτὸν παραλογιζόμενον· τόσῳ μᾶλλον ὅσω καὶ ἀ-
νάγκη δὲν κατεπείγει, καθότι ἡ ἱστορία σήμερον σὺν τῇ φιλο-
σοφίᾳ ἀπεκέρυξαν πολλοὺς τοιοῦτους παραλογισμούς, ὅγκω-
θέντας ὑπὸ τῆς τότε λαίλαπος τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ δὴ καὶ
προγενεστέρων αἰτίων. Ἀλλὰ πόσον πικρῶς, νομίζετε, θὰ
κατεμέμφετο αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπότης ὡς εἰς ἀνὴρ ἐξεγειρομένη,
εἰάν κατὰ πρόσωπον πρὸς αὐτὸν ἀπελογεῖτο: Καὶ λοιπὸν, θὰ
ἐλεγεν, ὦ θαυμάσιε Wolney περίπου ἐξήκοντα ἀλληλουχεῖς
γενεαὶ ἀπὸ σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἐν δια-
στήματι 1800 ἐνιαυτῶν ἀπώλεσαν, λέγεις, παντελῶς τὸ
ἀνθρώπινον λογικόν; κατεβιδάσθησαν οὕτως εἰς τὰ στρώματα

(1) Λέγω Ἰνδικὸν Κίρσνᾶ ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη· διότι δὲν
ἔχω ὑπ' ὄψιν τὸ βιβλίον ὅπερ πρὸ διετίας ἀνέγνωσα.

τῆς ἀποκτηνώσεως ὥστε νὰ προσκολληθῶσι νῦν τε καὶ καρδιά ὀπισθεν μύθων, ὀπισθεν προλήψεων, ὡς διατείνεσαι; καὶ λοιπὸν βούλεσαι τὴν μὲν ἐδικὴν σου μαρτυρίαν νὰ περιάψωμεν μὲ τὸ κῦρος λογικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας, ἐμοῦ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος συμπάσης ν' ἀποσκυδαλίσωμεν ὡς περιβεβλημένην μὲ ἀπάτην καὶ χίμαιραν; εἶνε δυνατόν σὺ μὲν τὸ προῖόν παραφορᾶς ἐπαναστατικῆς, ὁ κόκκος πρωϊνῆς δρόσου, ὁ ἐν ἐνακαρεὶ ἀπορρόφώμενος, νὰ ἀληθεύης, ἐγὼ δὲ ἡ φέρουσα ἐπὶ τῆς ῥάχews κολοσαίας ἀποστάσεις χρόνου νὰ ψεύδωμαι, καὶ ταῦτα τῆς ἱστορίας ἀνακηρυγτούσης; ὅστις θέλει ἄς σὲ πιστεύῃ: credat Judaeus Apella' ἄς πιστεύῃ ὁ βουλόμενος εἰς τὰς οἰστροπληγίας ἐνός, ἄς ἀπορρίψῃ δ' ἐμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τοῦ ὑπὸ φωτὶ τῆς ἱστορίας φωτιζομένου, ἄς ἀπορρίψῃ τὰς ἐπισήμους ἀποδείξεις· ἐπισήμους διὰ τῶν αἰώνων τὸ βάρος, ἐπισήμους διὰ τὰς πολυειδεῖς καὶ τὰς τιμαλφεστέρας θυσίας, ἄς ἔθυσαν ἵνα παντὶ σθένει ἀνεύρω τὴν ὁδόν, ἣν εἰσῆλθον, τὴν ὁδὸν ἣν βυθίζω, τὴν ὁδόν, ἣτις ἄγει με εἰς πρόοδον εὐκλεᾶ, καὶ ἄλλως ἀδύνατον, τὴν ὁδόν, τέλος, ἣν ὁ μακάριος Wolney ἀποκαλεῖ ὁδὸν τῶν χριστιανικῶν προλήψεων, τῶν χριστιανικῶν τερατολογιῶν.

Βος. Κύριοι, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀπεκδεδεδυμένος εἰς τὸ προσκῆνιον τῆς ἐπιστημονικῆς παλαιστρας ἐστὶν ὁ διὰ στόματος περιφερόμενος 'Ρενάν· ὁ γαλάτης οὗτος 'Ακαδημαϊκὸς πάγγνωστος τυγχάνει πρὸ παντὸς διὰ τὴν συγγραφὴν του περὶ χαρακτῆρος τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ. Ὅθεν περιττὸν ἐγὼ νὰ προσθέσω τι καὶ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου βουλόμενος μάλιστα νὰ καταλείψω τὴν κρίσιν ὑμῶν ἀνεπηρέαστον ἐπὶ τῆς φιλαληθείας αὐτοῦ· τόσον δὲ μόνον λέγω ὅτι χωρὶς νὰ δύναται ἢ χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ λύσῃ σπουδαῖα προβλήματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν· χωρὶς καὶ νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἱστορίας, καὶ τοι διαμαρτύρεται ὅτι ὅ,τι ἂν ποιῇ, ἐν ὀνόματι τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ποιεῖ, ἐπιλαμβάνεται, λέγω τοῦ θέματός του: κρίνει τὰ πράγματα, ἐπικρίνει αὐτὰ, ἐρμηνεύει, συλλογίζεται κατὰ τὸ δοκοῦν· καὶ τοιούτοτρόπως ἄρδην καθαιρεῖ τὸ καθεστῶς οἰκοδόμημα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀναγερθὲν καὶ μένον,

ἀλλὰ καὶ δι' ἀγώνων καὶ δοκιμασιῶν δεδοκιμασμένον· διατί; διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ οἰκοδόμημα τῆς κεφαλῆς του καὶ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἰδιογνωμοσύνην ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων του. τὸ δὲ περιεργότερον ὅτι ἐμμέσως ὁμολογεῖ ὡς εἰπεῖν τὰ θαύματα τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμης καὶ τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος, ἀπορροῖαν ὄντα, καθὰ καὶ γὰρ προεξέθηκα, τοῦ εὐαγγελίου καὶ μόνον τοῦ εὐαγγελίου· ὅπερ ὅμως αὐτὸς ἐξαμβλόνει, χωρὶς καὶ νὰ μᾶς εἴπῃ τί ἄρα ἔσται ἂν ἡ ἀνθρωπότης παραδεχθῇ τὸ εὐαγγέλιον κατὰ τοῦ κυρίου 'Ρενάν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δὲν λέγω πεποιθήσεις του, ἐπειδὴ ἀμφιβάλλω ἂν γράφων σπουδαίως ἔγραφε: Θὰ ἀπεξεγερθῇ μᾶλλον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἢ θὰ πέσῃ εἰς χειμερινὴν νάρκην, θὰ προοδεύσῃ ἐτι μᾶλλον ἢ θὰ καταστραφῇ· τοιαύτην ιδέαν ὁ ἄλλως σοφὸς οὗτος ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξενέγκῃ ἀφοῦ ἀντιφάσκει εἰς ἑαυτὸν ἀντιφάσκει διότι ἐδῶ μὲν τοῦ βιβλίου του κρίνει τὸν 'Ιησοῦν Χριστὸν καὶ τὸν ἐπισημοποιεῖ Θεόν, ἀλλαχοῦ δὲ οἶονεῖ ἐπιλανθανόμενος ἑαυτοῦ τὸν καταβιάζει εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. τὰ διάφορα χωρὶς ἀπὸ τῶν διαφόρων κεφαλαίων τῆς συγγραφῆς του ἐπικυροῦσι τοὺς λόγους μου, κύριοι, καὶ ἄ. ἰδοὺ πῶς τελειώνει τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ βιβλίον του:

Jesus ne saurait donc appartenir uniquement à ceux qui se disent ses disciples· il est l'honneur commun de ce qui porte un coeur d'homme· sa gloire ne consiste à être relegué hors de l'histoire, on lui rend un culte plus vrai en montrant que l'histoire entière est incompréhensible sans lui.

«... Ὁ 'Ιησοῦς λοιπὸν δὲν θὰ ἀνήκῃ ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς λεγομένους μαθητάς του· εἶνε ἡ κοινὴ τιμὴ παντὸς φέροντος ἀνθρωπίνην καρδίαν· ἡ δόξα του δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξορισθῇ τῆς ἱστορίας· τῷ ἀποδίδει τις λατρείαν ἀληθεστέραν δεικνύων ὅτι ἡ ἱστορία ὁλύκληρος μένει ἀκατάληπτος ἄνευ αὐτοῦ».

Διὰ τούτων μᾶς διδάσκει ὁ κυρ. 'Ρενάν τὴν ἀλήθειαν ὅτι ὁ 'Ιησοῦς Χριστὸς δὲν ἀνήκει εἰς μόνους τοὺς μαθητάς του, εἰς μόνους τοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἀναγνωρίζει αὐτὸν ὡς τὴν κοινὴν τιμὴν τῆς ἀνθρωπότητος· εἶνε δηλονότι τὸ μό-

νον κόσμημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας· ἡ δόξα του, λέγει, δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξορισθῇ τῆς ἱστορίας κτλ. καὶ με ταῦτα ἔνθεν μὲν ὀρθῶς πράττων παραδέχεται τὸν Ἰησοῦν πρόσωπον ἱστορικὸν ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ· ἔνθεν δὲ προῦποδεικνύει πῶς μέλλει νὰ ὀδεύσῃ εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ ἀνατέμνων καὶ συρράπτων τὴν ἱστορίαν τῶν Εὐαγγελίων αὐθαίρετως· ἴδωμεν τώρα ὅποσον ἀντιφατικὸς εὐρίσκεται ὁ κύριος Ῥενὰν πρὸς ἑαυτόν· ἐν ἀρχῇ τοῦ Β' κεφαλ. ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη οὐχὶ ἐν Βηθλεὲμ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀλλ' ἐν Ναζαρέτ.

Jesus naquit à Nazareth, petite ville de Galilée... et ce n'est que par un detour assez embarrassé, qu'on réussit dans sa légende, à le faire naître à Bethléhem.

«Ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη ἐν Ναζαρέτ πολίχνη τῆς Γαλιλαίας... καὶ τοῦτο δὲν εἶνε παρὰ τέχνασμα λίαν—περιπεπλεγμένον—ἐπιτετηδευμένον, ὅπως ἐπιτύχωσιν ἐν τῷ συναξαρίῳ τοῦ νὰ τὸν πρᾶσῃσιν γεννώμενον ἐν Βηθλεὲμ».

Ἐτέροις ῥήμασι προσάπτει εἰς τοὺς εὐαγγελιστὰς χαρακτῆρα ὑποπτον καὶ προσβάλλει τὸ ἀξιόπιστον τῆς μαρτυρίας των· καὶ ὅμως ἐν κεφ. 28ῳ σελίδι 450 ἐξαίρει τὸν ἀντίον τὴν ἀξιοπιστίαν, τὴν φιλαλήθειαν καὶ εἰλικρίνειαν αὐτῶν παρὰ πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς.

«En somme le caractère de Jesus loin d'avoir été embellí par ses biographes a été diminué par eux.,,

«Ἐν κεφαλαίῳ—εἰπεῖν—ὁ χαρακτῆρ τοῦ Ἰησοῦ μακρὰν τοῦ ἐξωραϊσθῆναι ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ βιογράφων, ἐσμικρύνθη ὑπ' αὐτῶν.»

Τώρα, κύριοι, βούλεσθε νὰ πιστεύσωμεν τὸν Ῥενὰν τοῦ Β' κεφ. καὶ ν' ἀπορρίψωμεν τοῦ Εὐαγγελίου τὴν μαρτυρίαν, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν τὸν Ῥενὰν τοῦ 28ου κεφ. καὶ ἐπομένως νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον! ὁμοῦς κρίνατε· ὡσαύτως ἐν κεφ. 4ῳ, 56 σελ. περιγράφει μετὰ ῥωμαντικὴν τῷ ὄντι χαριτολογίαν καὶ ἐξαίρει τὴν Ναζαρέτ πατρίδα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ φυσικῇ καλλονῇ, λέγων·

«Ces montagnes, cette mer, ce ciel d'azur, ces hautes plaintes à l'horizon, furent pour lui non la vision mélancolique, d'une âme, qui interroge la nature sur son sort,

mais le symbole certain, l'ombre transparente d'un monde invisible et d'un ciel nouveau.,,

«Ταῦτα τὰ ὄρη, αὐτὴ ἡ θάλασσα, ὁ κυανοῦς οὐτός οὐρανός, τὰ συγκινητικὰ —βαθέα— ταῦτα παράπονα πρὸς τὸν ὀρίζοντα ὑπῆρξαν δι' αὐτὸν ὅχι ἡ θεὰ ψυχῆς μελαγχολικῆς, ἥτις ἐπερωτᾷ τὴν φύσιν περὶ τῆς τύχης της, ἀλλὰ τὸ βέβαιον σύμβολον, ἡ ἐναργὴς σκιά ἀοράτου τινὸς κόσμου καὶ νέου τινὸς οὐρανοῦ.»

Ἰδού, βλέπετε πόσῃ χαριτολογίᾳ μεταχειρίζεται ὁ θαυμασῖος βιογράφος τοῦ Ἰησοῦ ὅπως τεχνήντως ὑφαρπάσῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀναγνώστου ἢ καὶ τοῦ ἀκροατοῦ τὴν πίστιν πρὸς τὸν θεάνθρωπον Χριστόν, τοῦ ὁποῦ ἡ καινὴ διδασκαλία δὲν εἶνε κατ' αὐτὸν παρὰ ἐπίνοια τῆς κεφαλῆς του· une conception de sa tête· ἐπίνοια, τῇ συναρῳγῇ τῆς μεγαλοπρεποῦς φύσεως, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη, καὶ ἐν ἣ ὠνειροπόλησε τὴν ἀπόλυτον μακαριότητα, ὡς ὁ αὐτὸς ἐν κεφ. Β' σελ. 26ῇ διατείνεται.

«Les environs d'ailleurs, sont charmants, et nul endroit du monde ne fut si bien fait pour les rêves de l'absolu bonheur.,,

«Τὰ περὶ τὸν πρὸς τοῦτοίς εἰσι μαγευτικὰ καὶ οὐδὲν μέρος τοῦ κόσμου διάκειται τόσον καλῶς ὅσον ἀποδέλπει εἰς τὰ ὀνειρα τῆς ἀπολύτου μακαριότητος.»

Ἐδῶ, κύριοι, δύο τινὰ παθίνει ὁ κυρ. Ῥενὰν ἥτοι παῖδας ὑποθέτει τοὺς ἀναγνώστας του καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαρκέσῃ μετὰ ἀθύρματα καὶ ἀστραγάλους, ἢ ἡπατήθη καὶ δὲν ἐτιτλοφόρησε τὴν συγγραφὴν του μετὰ τὸ ἐπίθετον roman· μυθιστοριογραφίαν· ἀλλὰ τὸ δὴ περίεργον ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ῥηθείσης παιδιᾶς οἶονεὶ ἀπορρόφώμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν πραγμάτων ἐπιλανθάνεται ἑαυτοῦ καὶ λέγει (κεφ. V, p. 92.)

«Des hommes d'une médiocre moralité ont écrit de fort bons maximes; des hommes très vertueux, d'un autre côté, n'ont rien fait pour continuer dans le monde la tradition de la vertu. La palme est à lui, qui a été puissant en paroles et en œuvres; qui a senti le bien et au prix de son sang l'a fait triompher. Jesus à ce double point de vue, est sans égal; sa gloire reste entière et sera toujours renouvelée.,,

« Ἀνθρώποι μετρίας ἠθικῆς ἔγραψαν κάλλιστα ἀξιώματα· ἄνθρωποι ἐναρετώτατοι, ἐξ ἐτέρου μέρους, οὐδὲν ἔκαμαν ὅπως συνεχίσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρετῆς· ὁ στέφανος ἀνήκει εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ὑπῆρξε δυνατὸς ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις· ὅστις ἠσθάνθη τὸ ἀγαθὸν καὶ μὲ τὴν θυσίαν τοῦ αἵματός του τὸ ἔκαμε νὰ θριαμβεύσῃ. Ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τὴν διπλὴν ταύτην ἔποψιν, εἶνε ἄνευ ὁμοίου· ἡ δόξα του ἀπομένει ὁλόκληρος καὶ μέλλει διαπαντὸς ἀνανεοῦσθαι. »

Ὡς βλέπετε διὰ μὲν τῶν προειρημένων μας περιορίζει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς ἄνθρωπον οὐ μόνον κοινὸν ἀλλὰ καὶ ἐνθεομανῆ, προληπτικόν· μὲ ταῦτα δὲ πάλιν αἴφνης τὸν ὑπερυψοῖ ὑπεράνω πάσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· οἷον εἶναι τὸν θεωρεῖ, ὅπως καὶ εἶνε, ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος ἄνθρωπος συμφώνως πρὸς τὴν ἀποστολὴν του. Οὕτω πάλιν τὸν παριστᾷ (κεφ. 23, σελ. 373) ἐπιδιώκοντα τὰς τιμὰς τῶν ἀνθρώπων.

« Il aimait les honneurs; car le honneurs servaient à son but et établissaient son titre de fils de David... »

« Ἥγάπα τὰς τιμὰς· διότι αἱ τιμαὶ ὑπηρετοῦν τὸν σκοπὸν του καὶ ἐστερέουν τὸν τίτλον του ὡς υἱοῦ τοῦ Δαυΐδ. »

Ὅμως ἐν τῷ μνησθέντι 4ῳ κεφ. σελ. 56ῃ ἀναιρεῖ καὶ ἐνταῦθα πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν οὕτω.

« Delivré del' egoisme source de nos tristesses... il ne pensa qu' à son œuvre, à sa race, à l'humanité... »

« Ἀπηλλαγμένος τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τῆς πηγῆς τῶν ἡμετέρων θλίψεων... δὲν ἐσυλλογίσθη ἡ περὶ τοῦ ἔργου του, περὶ τῆς φυλῆς του, περὶ τῆς ἀνθρωπότητος. »

Τώρα, κύριοι, ἀντικρυς ματαιοπονίαν θεωρῶ ν' ἀνασκευάσω τὰς, ἂν δύναμαι νὰ ὀνομάσω, παιδαριώδεις ἐρωτοτροπίας τοῦ κυρίου Ῥενάν· ἐπικαλοῦμαι δὲ μόνον τὴν εἰλικρινῆ ἐτυμολογίαν σας ἐπὶ τῆς ἐξῆς κρίσεως. Εἶνε ἴδιον ἄνδρὸς φιλοσόφου, ἡγουν λατρευτοῦ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀληθείας, τῆς τιμιότητος καὶ ὑπερισταμένου πάσης προλήψεως καὶ ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας νὰ συλλογίζεται καὶ νὰ γράφῃ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον; διότι μὲ τὴν μίαν χεirá του ῥαπίζει καὶ ἐξευτελίζει τὸν Ἰησοῦν ἀνηλεῶς μὲ τὴν ἑτέραν δὲ τῷ προσφέρει θυμίαμα λατρείας. Τούλάχιστον ὑμεῖς ἠκούσατέ ποτε;

εἶδετέ ποτε, ἢ δύναται εἰς καὶ ὁ αὐτὸς χαρακτήρ ἐνθεν μὲν νὰ ᾔνε ἀπηλλαγμένος ἐγωϊσμοῦ; delivré del egoisme καὶ νὰ ἀδιαφορῇ εἰς τὰς κατ' ἐπιφάνειαν εὐλογίας τῶν ἀνθρώπων, ἐνθεν δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ τὰς τιμὰς τὰς θυγατέρας τοῦ ἐγωϊσμοῦ; il aimait les honneurs. Εἶνε δυνατὸν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς χαρακτήρ ἐδῶ μὲν ν' ἀνευρίσκηται ἄνευ ὁμοίου ἐν ἀνθρώποις; Sans egal; ἐκεῖ δὲ νὰ περιπίπτῃ εἰς τὰς χυδαιοτέρας πλάνας καὶ τὰς μωροτέρας προλήψεις; τὸ ἐπ' ἐμοὶ τούλάχιστον ἄγνοῶ πῶς κατορθώνει ὁ ἀνὴρ νὰ πείσῃ ἑαυτὸν πρῶτον ὅτι ἡ βιογραφία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶνε Legende « Συναξάριον » τούτέσι συρράφῃ διηγήσεων ἀδυνάτων, ἀνυπάρκτων· καὶ ὅμως ὁ ἀδύνατος οὗτος νὰ ὑπάρξῃ χαρακτήρ κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τοῦ κυρίου Ῥενάν ὑπέρκειται πάντων τῶν αἰώνων.

« Tous les siècles proclameront qu'entre les fils des hommes, il n' en est pas né de plus grands que Jesus... »

« Ὅλοι οἱ αἰῶνες ἀνακηρύξουσιν ὅτι μετὰ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐγεννήθη μείζων παρὰ ὁ Ἰησοῦς. »

Ἀλλὰ πῶς τότε τοῦτο θὰ δυνήθῃ ὁ τοιοῦτος Χριστός; ὅπως δηλ. τὸν θέλει ὁ κύριος Ῥενάν· ἢ πῶς θὰ ᾔνε αἰώνιος ὅπως ἀλλαχοῦ λέγει διὰ τῶν ἐξῆς:

« ... Jesus ne sera pas surpassé· son culte se rassemblera sans cesse· sa legende provoquera des larmes sans fin... »

« Ὁ Ἰησοῦς ἔσται ἀνυπέρβλητος· ἡ λατρεία του θ' ἀνανεοῦται ἀκταπαύστως· τὸ συναξάριόν του θὰ προκαλέσῃ δάκρυα ἀτελεύτητα. »

Ὅπως προελ. ἄλῃσα, κύριοι, περιττὸν αὐτὸς ἐγὼ, ἀλλὰ καταλιμπάνω ὑμᾶς νὰ ἐξενέγκητε οἶαν περὶ τούτων βούλεσθε ἐτυμολογίαν· ἂν δηλαδή διὰ τούτων ὁ κύριος Ῥενάν ζητεῖ νὰ ἢ ὅχι νὰ συγκλῶσῃ τὰ ἀσύγκλωστα καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ νὰ συνάψῃ τὰ φύσει διεστῶτα· ἀσύγγνωστον κατ' ἐμὲ ἁμάρτημα· διὰ φιλόσοφον χαρακτῆρα εἶνε ἡ μεγάλη, τὸ ἐπαναλαμβάνω, αὐθαιρεσία, ἣν μετέρχεται εἰς τοὺς συλλογισμούς του, εἰς τὰ συμπεράσματα καὶ τὰς κρίσεις, δι' ὧν συναπαρτίζει τὴν συγγραφὴν του· ἐπαναπαύεται δὲ εἰς τὴν τετριμμένην ἰδέαν τοῦ ὅτι λαλεῖ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευτέρας ἐπιστήμης· καὶ τοῦτο εἶνε καθ' ὅσον ἐκατάλαβα, δι' ὃπερ διαπορεῖ ὁ κύριος.

ριος Γκιζώτος, πῶς τοιοῦτοι ἄνδρες περιπίπτουσιν εἰς τοιαῦτα λάθη! χωρὶς λοιπὸν νὰ ἐπέμδω εἰς τὸν περὶ τοῦ κυρίου Ῥενὰν κοινὸν χαρακτηρισμόν, οὐπερ ἐπελάβοντο συγγραφεῖς ἑξοχοὶ καὶ λογικῆς ἀπροσμάχου· συγγραφεῖς, οἵτινες ἀληθῶς ἤσαντο νίκης τρόπαια· καὶ οἱ βουλόμενοι δύνανται νὰ πληροφορηθῶσι παρελαύνοντες παρ' ἑκάτερα τὰ στρατόπεδα τῶν διαμαχομένων. Χωρὶς, λέγω, νὰ ἐπέμδω, ὑπομιμνήσκω ὑμᾶς στίχους ἀστειούς, τοὺς ὁποίους ποιητὴς Γερμανὸς ἐποίησεν ὁ Schwab λαβὼν ἀφετηρίαν τὸ σύγγραμμα τοῦ Φρειδερίκου Στράους τὸ ἐπιγραφόμενον—“Leben Jesu,,—ὁ μὲν ἀποσταλεὶς παρὰ Θεοῦ, λέγει ὁ Schwab, διδάσκαλος τῶν ἀνθρώπων εἶπεν «ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ»· ich bin der weg die wahrheit und das leben,,· οἱ δὲ φιλόσοφοι τὸν μεταμορφώνουσιν εἰς τὸ ich bin der weg die wahrheit und der tod, ἡγουν ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ θάνατος· καὶ βεβαίως τοιοῦτον βούλονται οἱ καθ' ἡμᾶς χριστολόγοι τὸν Χριστὸν τοῦ εὐαγγελίου, τοιοῦτον ἐπιμένουσι νὰ τὸν παραμορφώσωσιν ὅπως ὅσον τάχιον ῥίψωσι πάλιν τὴν ἀνθρωπότητα ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἀταξίαν, νὰ ἐκτροχιάσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν πνίξωσιν εἰς τα τέλματα τῆς ἀποκτηνώσεως· νὰ σταματήσωσι τέλος τὴν πρόοδόν της καὶ νὰ ἀποκωλύσωσι τὴν εὐγενῆ ὁδόν, ἣν ὀδεύει· ἀλλὰ, κατ' εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ χριστιανοὶ—διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις τοῦ ἀ Ναπολέοντος—δὲν ἀπχτῶνται εἰς τὰς κρίσεις των, δὲν παράγονται ἀπὸ τὰ λεπτολόγια σοφίσματα τῶν φιλοσόφων, οἵτινες καταδημαγωγοῦσι τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τὰς φαντασιοκοπίας των. Θα τελειώσω, κύριοι, τὸ παρὸν μέρος τοῦ ἀναγνώσματος μὲ ἀτομικόν μου συμπέρασμα τὸ ἐξῆς· ποῖα, ἐρωτῶ, ἄρα ἀποτελέσματα ἐγέννησεν ἡ δημοσίευσίς τοῦ Ῥενανίου συγγράμματος! ὡς εἰκὸς, θ' ἀποκριθῇ τις, βλαβερά, διότι καὶ πολλῶν πεποιθήσεις ἐκλόνισε καὶ εἰς νέον πειρασμόν ἐνέβαλε τὴν χριστιανωσύνην· ἀλλ' ἡ χριστιανωσύνη, ἐγὼ ἀποκρίνομαι, ἀπὸ δέκα ἐννέα ἡδὴ αἰώνων διαπαλαίουσα ἐξωκλειώθη μὲ τοὺς πειρασμοὺς καὶ παιδιὰν λογίζεται τούτους· ἀλλὰ τί λοιπὸν; τὸ ἐπ' ἐμοὶ παμπλείστην βλέπω παραχθεῖσαν τὴν ὠφέλειαν ἐπὶ τὸν Χριστιανισμόν διὰ τούτου τοῦ συγγράμματος, καὶ ἰδοὺ πῶς : καθόσον

γνωρίζομεν τὴν ἱστορίαν ἄλυσιν οὖσαν γεγονότων παραγόντων τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐρειδόμενα ἐπὶ τοιούτων ἢ τοιούτων αἰτίων, δέον ν' ἀναμνησθῶμεν τὴν μεγάλην τῆς Γαλλίας ἐπανάστασιν δηλ. τὴν ἐποχὴν τοῦ 1789, ἣτις ἐκλόνισε τὴν Εὐρώπην καὶ παρήγαγε μὲν—ἀναντιρρήτως—ὁ κλονισμὸς ἐκεῖνος τὰ ἀγαθὰ του, ἐνεκόλαψεν ὁμῶς ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς ἐποχῆς καὶ στίγματα, δι' ἅπερ θὰ καγχάζωσι καθ' ἡμῶν αἱ ἐπερχόμεναι γενεαί· μία τῶν κηλίδων τούτων ἐστὶν ἡ παρανόησις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν κλίσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως καὶ ἡ παρερμηνεία τοῦ προορισμοῦ του· ταύτὸν εἰπεῖν ἡ ἄρνησις τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἀπολύτου Λόγου καὶ ἡ καταπάτησις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦλθε ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὸν ἠθικόν καὶ διὰ τοῦτο τὸν φυσικὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, οὗτινος τὴν εὐθυτενῇ πορείαν μαρτυροῦσι δέκα ἐννέα διαρκεῖς αἰῶνες· τὸν λήθαργον λοιπὸν τῆς ἀγνοίας πρὸς τὴν ἀλήθειαν· τὸν λήθαργον, λέγω, ἕνεκα τῆς περιφρονήσεως καὶ τῆς λήθης, εἰς ἣν εἶχε καταδικασθῇ ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ συγγραφὴ ἤρξατο ἀποτινάσσον σήμερον τὸ πνεῦμα πρὸ πιντὸς ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ διὰ τοῦ Στράους καὶ τοῦ Ῥενὰν· μυριάδες σοφῶν καὶ ἐπιστημόνων μετ' ἐνδιαφέροντος ἀναγινωσκουσι καὶ ἐπαναγινώσκουσι τὸ Εὐαγγέλιον· ὅσω δὲ μάλλον ἐπιβάλλονται εἰς τὴν κατὰ βαθὸς ἔρευναν καὶ μελέτην αὐτοῦ, τόσω μάλλον ἀπορρόφωνται ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀκνιταμαχῆς του δυνάμεως. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τί ἄρα σημαίνει ἂν οὐκ ὁ ἴგიος συντάσσονται καὶ μὲ τοὺς ὑπεναντίους· ἀρκοῦν μοὶ φαίνεται ν' ἀνεύρῃ τις ποῖ, πῶς καὶ πόσε φέρουσι τὰ ἱστορικά γεγονότα διὰ νὰ συνεικάζῃ τὴν μέλλουσαν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γῆς· πάντα δὲ τοὺς ὑπεναντίους ἐγὼ πρχειάζω μὲ τοὺς νωχελεῖς κατοίκους τῆς Σιβηρίας, οἱ περ ἐξοικειωθέντες μὲ τὴν ἐκεῖ καταπαγωμένην φύσιν συναποβάλλουσι μετὰ τε τοῦ σώματος καὶ τῆς διανοίας τὴν ἐλαστικότητα ἅμα δὲ καὶ τὰς παθήσεις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας· ἄγευστοι, λέγω, τὸ παράπαν μείζονος θερμοκρασίας, πῶς θὰ καταλάβωσιν ὅτι ὑπάρχει καὶ λαμπρότερος οὐρανὸς καὶ γλυκυτέρα ἀτμοσφαῖρα καὶ κλίμα τοῦ ἑαυτῶν εὐκράεστερον, ἐν-

θα καὶ φυτὰ καὶ ζῶα καὶ ἄνθρωποι εὐχερέστερον ἀναπτύσσονται καὶ κάλλιον βιοῦσιν· πῶς κατεψυγμένοι ὄντες θὰ πιστεύσωσι τὴν ἐπιστήμην τῆς γεωλογίας, ἣτις διδάσκει τὴν ἀνυπολόγιστον θερμότητα τὴν συγκεντρουμένην περὶ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς· καὶ ὅμως μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης εἰσὶ τὰ πανταχοῦ τοῦ πλανήτου ἡφαίστεια, τὰ ἀδιαλείπτως ἐξερευγόμενα μύδρους καὶ λάβαν· παρόμοιόν τι πάσχουσι καὶ οἱ ἀμβλυωποῦντες πρὸς τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς μυρία ὅσα παρέχει τὰ ἀναντιρρήτα τεκμήρια τῆς καταγωγῆς του· ἐπισημότερα προβάλλει τὰ θεοπρεπῆ γνωρίσματά του, καὶ ὅμως ἀθετεῖται ὑπὸ τῶν τοιούτων· ἀληθεύει μὲν ὅτι διὰ νὰ ἔλθῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς κατάληψιν τοῦ σπουδαιοτάτου δι' αὐτὸν τούτου ζητήματος καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν δραπετὶν γνῶσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, χρῆζει πολλῶν θυσιῶν, ἀνάγκη πολλάκις ν' ἀφειδήσῃ καὶ τῆς ὑγείας του αὐτῆς· ἀλλ' ἴσως ταῦτα εἶνε σμικρὰ κωλύματα ἀπέναντι ἄλλων, μὲ τὰ ὅποια διαιτῶμενος οὐδὲ βῆμα δύναται νὰ προχωρήσῃ· καὶ τοιαῦτα καθ' ἣν ἔχω πείραν εὐρίσκω τὴν πληθώραν τῆς οἰήσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς εἰλικρινείας ἀφ' ἑτέρου· οἶεται ὁ ἄνθρωπος εἰδέναι πάντα διότι κατέχει πέντε ψωριώσας γνώσεις· ἀποφεύγει πρὸς τούτοις ν' ἀνομολογῇ τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ θεωρεῖται μὴ ἀπολέσῃ τὸ ἐγώ· ἀμφοτέρω, καθὰ βλέπετε, ἡ οἴησις μὲ τὴν ἀνειλικρίνειαν, ἀμφοτέρω δυσπειθῇ τέκνῳ τοῦ ἐγωῖσμοῦ· τὸν ὅποιον ὀφείλει τις, καὶ μάλιστα φιλόσοφος, νὰ διαπαιδαγωγῇ καὶ τότε νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πληροφορίαν οὐπερ ἐπιζητεῖ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ (1).

Κύριοι, ἀφηγηθεῖς ἐν τῇ παρελθούσῃ συνεδριάσει τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καθόλου, τὰ ὅποια ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως παρήχθησαν ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως σήμερον τὰ τε γεγονότα καὶ ἡ φιλοσοφία μαρτυροῦσιν, ἔρχομαι τώρα νὰ λαλήσω περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς, τούτέστι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μὲ τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ἀνῆψαν τὴν σημερινὴν φλόγα τῆς προόδου, νομίζω καὶ τυφλῷ δῆλον· διότι ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Χριστιανισμὸς αὐτὸς διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνεκεντρίσθη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἀρκούντως, καθὰ φρονῶ, ἱστορήσα ἐν ταῖς περιουσίαις διαλέξεσί μου τὴν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ παραδείξας ἐξ οὐκ ὀλίγων τεκμηρίων τὴν ἑλληνικὴν μεγαλόνοιαν, ἐφ' ἧς ἐδράζεται ὁ ἱστορικὸς πολιτισμὸς τῶν ἀρχαίων, καὶ ἀφ' οὗ κυοφοροῦσι τὰ σπέρματα οἱ νεώτεροι ἐν ἀδιαλείπτῳ προόδῳ προαγόμενοι· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως δὲν προτίθεμαι ἢ νὰ διαγράψω τὴν θέσιν καὶ σχέσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν· ἐντεῦθεν δὲ νὰ ἀποδείξω ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὰς βάσεις τοῦλάχιστον ἦτο καὶ εἶνε σύμφωνος πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, μὲ τὸν ὅποιον ἦλθεν ἀλλ' οὐδέποτε εἰς πλήρη συνεννόησιν· τὸ διατὶ, πάραυτα θὰ ἀκούσετε· ἀγαθῇ ὅμως τύχῃ ἐπεφυλάχθη τὸ δῶρον τοῦτο εἰς ἡμᾶς· οἵτινες ἂν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς παλαιωθείσας ἐκεῖνας ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις τῆς βυζαντινῆς καὶ προγενεστέρας ἐποχῆς, θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦμένου· κατενόησαμεν, δύναμαι νὰ εἶπω, τὸ βάσιμον ἔργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ὡς βλέπετε εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἔδωκα χροιάν ἐμβριθῆ καὶ σπουδαίαν θε-

(1) Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος, καίτοι δὲν ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ, ἀφῆσα οὕτως ὥσανεὶ καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ βήματος ἀπηγγέλθη· λόγον τὸν ὑπαγορεύοντα τὴν ἀλλοίωσιν αὐτοῦ δὲν εὔρον.

των αὐτὴν ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ ἀπαξάπαντος τοῦ διαφορομένου Ἑλληνισμοῦ. Ὅσον λοιπὸν τὸ ἐπ' ἐμοί, φίλοι συζητηταί! τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν παρεικά-
ζω ὡς φωτεινὴν τινα λυχνίαν, ἥς αἱ ἀκτῖνες ἐνθεν μὲν διί-
κνουνται εἰς προγενεστέρας ἐποχὰς καὶ διασκεδάζουσιν ὅσον
ἐνεσι τὸ σκότος τῆς μυθικῆς ἐποχῆς· ἐνθεν δὲ παρεσκευάσαν
συγχρόνως τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς ἱστορίας, ἐφ' οὗ στηριζο-
μένη ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια διακρίνει τὰ γεγονότα κατὰ τε
χρόνον καὶ τόπον· καὶ ἀπογυμνοῦσα αὐτὰ τῆς φαντασίας
διδάσκειται μαθήματα σωτήρια ὡς πρὸς τὴν ὁσημέραι πρόο-
δον τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως. Καὶ ἐν τούτοις ὁ ἑλληνικὸς
πολιτισμὸς μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς πανοπλίας εἶπετο νὰ ἀντα-
γωνισθῇ, ὡς καὶ πᾶσα δύναμις ἀνθρωπίνη, κατὰ τῆς θείας
ἀποκαλύψεως, ἥτις ἐμελλε τὸ μετέπειτα νὰ ἐνθρονισθῇ εἰς
τὴν προσήκουσαν αὐτῇ θέσιν· καταβάς τοίνυν εἰς τὴν παλαί-
στραν, ἀντιμέτωπος ἐπεξέρχεται καὶ πάλιν ἀναπτύξας τὰς
ἑαυτοῦ δυνάμεις κατὰ πάσας τὰς διαστάσεις τάχιον ἐξαν-
τλείται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ μετ' ἀγωνίας βλέπει τοὺς
ἑαυτοῦ μαχητὰς ἰδίᾳ δὲ τοὺς προσκειμένους εἰς τὰ δόγματα
τοῦ Πλάτωνος καθ' ἐκάστην αὐτομολοῦντας πρὸς τοὺς Χρι-
στιανούς· καὶ λοιπὸν ἤδη ἀπὸ τῆς δευτέρας μ. Χ. ἑκατονταε-
τηρίδος τὸ καθ' ἑαυτὸν ἄρχεται ὑποχωρῶν ὁ Ἑλληνισμὸς,
ἐνῶ συγχρόνως προσαποκτᾷ μείζονα τὴν συναίσθησιν περὶ τοῦ
ἀντιπάλου του· διότι ἡ μέχρι τότε καθεστῶσα θρησκεία γυ-
μνωθεῖσα τῶν μυθικῶν ψιμυθίων καὶ ὡς εἰπεῖν πομπευθεῖσα
διὰ τῆς φιλοσοφίας οἶχεται ἀνεπιστρεπτεῖ, τὸ δὲ κενὸν τοῦτο
ἀναπληροῖ τὸ νέον καθεστῶς· καθόσον δὲ τοῦτο ἐξηπλοῦτο,
ἀδιαλείπτως ἀντιμετῆγε τοὺς ἑλληνιστὰς πρὸς τὴν ἰδίαν φά-
λαγγα διαθέτον αὐτοὺς ὑπὸ τὰς ἑαυτοῦ τάξεις καὶ ὑπηρετού-
μενον, ὡς βλέπετε, ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· μὴ λησμονήσω-
μεν ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἄλλα κέντρα κατὰ τὴν μικρὰν
Ἀσίαν ἤκμαζον ἐπὶ ἑλληνικῇ παιδείᾳ· ταῦτα τοίνυν κατὰ
μικρὸν μετεβάλλοντο εἰς χριστιανικὰ κατηχητήρια, ἐν οἷς
ἐδίδασκον τὸν Χριστιανισμὸν Ὡριγένει καὶ Κλήμεντες, Κύ-
ριλλοι καὶ ἄλλοι, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ
πολυμάθεια σὺν τοῖς ἄλλοις ἀφετηρίαν ἔχουσαι τὰ συγ-
γράμματα τοῦ Πλάτωνος ἔτεινον εἰς τὸ συμβιβάζειν ὅτι ὁ

Χριστιανισμὸς τυγχάνει θεία τις μοῖρα ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἰω-
μένη τὰς ἐλκώσεις καὶ ἐπιρρωνύουσα τὰ ἀσθενῆ αὐτοῦ μέρη.
Οὕτω, κύριοι, προχωροῦσι τὰ πράγματα μέχρι τῆς τρίτης
καὶ πέρην τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἥτοι τὸ 450· ὅτε
αἱ μὲν σχολαὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς ἐξηκολού-
θουν ἐν τοῖς ῥηθεῖσι κέντροις καὶ ταῖς Ἀθήναις αὐταῖς, πλὴν
ἡ ἀκμὴ αὐτῶν ὤχετο, τὸ δὲ φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἐνέπεσεν εἰς
τὸν πειρασμὸν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, ἥτις ἀπασχολεῖ
οὐκ ὀλίγους οὐδὲ τυχαίους ἄνδρας· ἐργαζομένους νυχθημε-
ρὸν ἐν αὐτῇ εἰς καταρτισμὸν ἄλλης ἐποχῆς μελλούσης καὶ
ταύτης ἄλλα νὰ παρασκευάσῃ γεγονότα, ὅπως ἡ ἱστορία
ἐκτίθῃσιν. Τοιαύτην, κύριοι, ἔσχε θέσιν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπέ-
ναντι τοῦ χριστιανισμοῦ· καὶ μέχρις ἐδῶ, ἐν παρόδῳ τὸ λέ-
γω, ἰδοὺ πληροφоруμέθα ὅτι ἡ ἐργασία τῆς ἑλληνικῆς
γλώσσης εἶνε μᾶλλον ὑπηρετικὴ· ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐντελῶς
να παύσῃ ἡ σπουδὴ περὶ τὰ πρωτότυπα προϊόντα τῆς με-
γαλοφυΐας, ἀλλάσσει οὐχ ἥττον ἡ ἐποχὴ διακρινομένη εἰς
μελέτος θεολογικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς συγγράμματα, κα-
θὼς θὰ διαλάβωμεν ὅταν ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐξακο-
λουθῶμεν τὸ περὶ ἑλληνικῆς παιδείας μάθημα· νῦν δὲ
πρόκειται εἰς ἐξέτασιν ἄλλο τι· ποῖός τις ἄρα ὁ Ἑλληνισμὸς
ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦτέστι, καθὰ ἐπὶ τοῦ Χρις-
τιανισμοῦ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐμβατεύσαντες οὕτω καὶ εἰς τοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ τὴν φύσιν ἀναδραμόντες, ἰδῶμεν τί τὸ σύμφωνον
τοῦ ἑτέρου πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ τί τὸ διάφορον τοῦ ἑτέρου
ἀπὸ τὸν ἕτερον.

Φίλοι συνίστορες! ἀληθεύει ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς ὁ μο-
ναδικὸς πρόμαχος τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος ἀναλαβὼν τὸν
περὶ τῶν ὅλων ἀγῶνα οὐδέποτε ἤλθεν εἰς πλήρη συνεννόη-
σιν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, εἰς ὃν ἐν τούτοις πολυτίμους ὑ-
πηρεσίας ἀπό τε τῆς γλώσσης δὸς δ' εἰπεῖν καὶ τῆς φιλοσο-
φίας προσήνεγκεν· καὶ πρὶν ἢ εἰπῶμεν τὸ διατί ἐξετάσωμεν
αὐτὸν εἰς τὴν βάσιν του. Πρῶτον τὴν ἑλληνικὴν φιλολο-
γίαν καὶ φιλοσοφίαν, πᾶσαν πανταχοῦ τῶν συγγραμμάτων
εὐρήσει τις οἶονεὶ διαμαρτυρομένην ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρως δια-
νοητικῆς ἀναπτύξεως, καὶ φέρουσας, ὡς λέγουσι σήμερον,
τὸ ἐκπολιτιστικὸν πνεῦμα κατὰ τέχνην καὶ ἐπιστήμην, ἂν

ὄχι μὲ τόσον εὐρείας διαστάσεις, ὅποιαι ὁ Χριστιανισμὸς ἀνέπτυξεν οὐδὲ ὑπὸ τὸ κράτος αἰώνιων ἀληθειῶν.

Βον. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπέρτερος ὢν τοῦ συγχρόνου καὶ προκατόχου ἐδείχθη ἀφιλοκερδέστερος καὶ δὲν ἐπεζήτησε κατάκτησιν ὑλικήν, ἀλλ' ἐπεδίωξε μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ὑπεροχήν, τὴν ὁποίαν καὶ ταύτην οὐδέποτε διενόηθη νὰ ἰδιοποιηθῇ ὡς περ τοὺς ἱερεῖς τῶν αἰγυπτίων καὶ τοὺς μάγους τῶν περσῶν· τούναντίον δὲ νὰ τὴν κατχστήσῃ καθολικὴν ἐπὶ πάντας τοὺς λαοὺς, καθὼς οὐ μόνον τὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ἀλλὰ καὶ ὁ γέρων Ἰσοκράτης ῥητῶς ἀποφαίνεται ἐν τῷ πανηγυρικῷ οὕτωςι λέγων : «καὶ τὸ τῶν ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκεν—ἡ πολις Ἀθῆναι—μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν τεκμήριον εἶναι, καὶ μᾶλλον ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετασχόντας.» Ὡστε κατ' ἀμφοτέρωτα, τὰ καὶ οὐσιώδη, ἀντὶ ἔχθρας ὁ Ἑλληνισμὸς φίλιον δεσμὸν ὑπέτρεψε πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Τρίτον καὶ τελευταῖον, τί καὶ πῶς παρατηροῦμεν αὐτὸν ἀναπτυχθέντα ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ κοιτίδι ; ταῖς κλειναῖς Ἀθήναις ; ὑπὸ τὸ κράτος τῶν κοσμοπολιτικῶν ἀρχῶν, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας· ἀδιάφορον ἂν κατὰ βάθος δὲν ἐπραγματοποιήθησαν καὶ ἐλαχίστην ἔλαβον ἐπίτασιν ἢ μᾶλλον ὑπὸ μαρασμὸν διέτελεσαν ἐν μικροσκοπικῇ τινι γωνίᾳ τῆς Γῆς. Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων ποῦ τότε ἔγκειται τὸ ἐλαττήριον, ὅπερ ἐκράτυεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἀλληλομισθὴ ἀγῶνα Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ; Κατὰ τὰ φαινόμενα ἐν τῇ θρησκείᾳ τῇ εἰδωλολατρικῇ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκρύπτετο ἡ πλάνη, ἡ δεισιδαιμονία, τὰ κτηνώδη πάθη καὶ ἡ πολύμορφος κακία, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ τὸν πανθεισμὸν κατὰ μέρος παρεκτὸς τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἅτινα πάντα διὰ τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ τῆς ὀρθῆς περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀξίας ἀνέσταύρωσεν ἐξουθενήσας διὰ τοῦ σταυροῦ ὁ ἐπὶ Γολγοθᾶ σταυρωθεὶς Ἰησοῦς.

Ὅμως, κύριοι, καὶ πάλιν διάρχεια τοσούτων αἰώνων, ἀγῶν καρτερικώτατος, κρίσις ἐπὶ τέλους καὶ ὑπεροχὴ τοῦ ἑτέρου στοιχείου ἐπὶ τὸ ἕτερον, ἔδει πάντως νὰ ὁδηγήσῃ εἰς σαφῆ, εἰς ὠρισμένην θέσιν καὶ ὁροθέτησιν ἀμφοτέρων τῶν

στοιχείων Χριστιανισμοῦ, λέγω, καὶ Ἑλληνισμοῦ· ποῖον, ἐπαναλαμβάνω, τὸ κώλυμα τὸ παρακωλύσαν τὴν εἰλικρινῆ συμπληρίασιν καὶ τὴν μὴ ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων ἑκατέρων ἐπὶ τὰ ὅρια τοῦ ἑτέρου ; ἐδῶ καὶ δεύτερον ἐπικαλοῦμαι τὴν προσοχὴν ἰδίως τῶν σοφῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, ὑφ' ὧν τὴν πεφωτισμένην κρίσιν ὑποβλήθήσομαι : Πρὸς δὲ τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ προβλήματος κατάληψιν δέον νὰ ἀναμνησθῶμεν δύο τινά· τὴν ταχεῖαν καὶ ἀναγκαίαν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν θέσιν, εἰς ἣν εὐρεθεῖς ἀφ' ἑτέρου περιῆλθεν ὁ Ἑλληνισμός. Οὗτος, λέγω, μόλις ἤρξατο νὰ διαλλαττήται πρὸς τὸν ῥωμαϊσμὸν ἐξευμενίζων αὐτὸν, ὑπὸ τὰς ἀλύσεις τοῦ ὁποίου ἐδεσμεῖτο, καὶ ἐπῆλθε τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ συνετάραξε τὸν κόσμον, ἐν ᾧ κατὰ μείζονα λόγον δὲν ἔπρεπε νὰ μένῃ ἀδιάφορος ὁ καὶ πρόμαχος ἐν τῇ πάλῃ Ἑλληνισμός. Τούτου ἕνεκεν ἥλλαξεν ἡ θέσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδεινώθη μᾶλλον· ἀντὶ νὰ διαγωνισθῇ πρὸς δεσπότην τὸν ῥωμαϊσμὸν προσέθηκε καὶ ἕτερον ἐχθρὸν δεινότερον, τὸν Χριστιανισμόν, καίτοι ἀντημεῖφθη τὸ μετέπειτα μὲ παγκοσμίους συμπαθείας ὅπου ἂν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον βασιλεύῃ καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ Ἑλληνισμὸς μέχρι τῆς μετατοπίσεως εἰς πρωτεύουσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἐφεξῆς δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν αὐτὸ ἐδιχάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος, ἤρξατο πάλιν νὰ παλαίῃ κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος ῥωμαϊσμοῦ· καὶ τοῦτο μὲν θριαμβευτικῶς διεδίδετο διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνὰ πάσας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας μέχρι καὶ τῆς βασιλικῆς αὐλῆς· τοῦτο δὲ εὐτυχῆσας νὰ ὑψωθῶσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου βασιλεῖς, ἂν μὴ κατὰ πρῶτον Ἕλληνες τὸ γένος, ὅμως πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ἀπακλίνοντες, εὐτυχῆσας, λέγω, ἡπεῖλει τὴν ἡμέραν τῇ ἡμέρᾳ νὰ ἐξοστρακίσῃ καὶ ἀπὸ τῆς αὐλῆς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μὲ ὅλην τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτῆς πομπήν· καὶ μολονότι, κύριοι, βραδύτερον ἐδόθησαν εὐκαιρίαι καὶ βασιλεῖς Ἕλληνες νὰ προκαθίσωσι τοῦ θρόνου, καὶ ἐρίδες πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως νὰ συντρέξωσι τὸν Ἑλληνισμόν, πλὴν ἡ ἐποχὴ δὲν ἐπέτρεψε· τὸ διατί, εὐκόλως τις καταλαμβάνει ἀφοῦ ἀναμνησθῇ ὅτι ὁ μὲν Χριστιανισμὸς ἐξηκολούθει ἀπορροφῶν τῆς ἐποχῆς τὸ πνεῦμα καὶ παλαιῶν μέχρις οὗ κατα-

σταθῇ ἀναμφισβητήτως ὁ κύριος τοῦ πεδίου· αἱ δὲ σταυροφο-
ρίαι τῆς δύσεως ἐπωρθαλμίων τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως· ἀλλὰ καὶ καθημερινὰ εἰσβολαὶ βερδάρων φύλων
ἠνώχλουν καὶ ἐξησθένουν τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὅπερ ὅση-
μέραι προέβαιναν εἰς μαρχισμόν καὶ ἀποσύρσιν· ἔσθθεν λοι-
πὸν πόλεμοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰ ἀντιπίπτοντα, ἔξωθεν
δὲ ἀπειλὴ κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν πάντων. Τέλος τι δὲν ἐνθυ-
μεῖται τὸν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς χεῖμαρρόν, ὅστις διὰ τοῦ τε-
λευταίου κτύπου κατήνεγκε τὸν θάνατον ἐπὶ τὴν τὰ λοιπὰ
πνέοντα βυζαντινισμόν. Ὡστε, κύριοι, ἰδοὺ οἱ λόγοι, δι' οὓς
ὁ Ἑλληνισμός οὐδέποτε εὔρεν ἀριδίαν ἐποχὴν νὰ ἐπεξετα-
σθῇ (ποιός τις) καὶ διακριθῇ ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἀλλὰ, ἀγαθῇ τύχῃ, ἀναβιώσας φοῖνικος δίκην ἐπάγεται,
ἂν μὴ πάσας κατ' εὐχὴν τὰς περιστάσεις ὅμως ἐλευθέρην
τὴν ἐξάσκησιν τῆς πνευματικῆς του παρουσίας· ἐπειδὴ δὲν
ἔχει τοῦ λοιποῦ ν' ἀντιποιηθῇ οὐδὲν ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ,
δὲν δεσμεῖται ὑπ' ἀλύσεων σιδηρᾶς τυραννίδος· τοῦναντίον
μάλιστα φορὸν ἔχων τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς κέκτηται καὶ
στάδιον ἐνεργείας μετὰ τῶν προσηκόντων αὐτῷ δικαιωμάτων.
Ἀπόκειται δὲ τανῦν νὰ γείνη εἰλικρινὴς καὶ φρόνιμος δια-
χείρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ παρουσίας. Καὶ πρὶν ἢ ἐξηγηθῶ σαφέστερον ἀνάγκη νὰ
ὑπομνήσω ὑμᾶς ὅτι ἐντεῦθεν ἄρχομαι τῶν πρακτικῶν μου
συμπερασμάτων ἐπὶ τοῦ δισχιδοῦς ἀναγνώσματος εἰς τὸν
Χριστιανισμόν καὶ Ἑλληνισμόν· ἀλλὰ πάντας παρακαλέσω
ὑμᾶς, κύριοι, ὅπως ἀποδεχθῆτε τὰς ἐφεξῆς σκέψεις μου ἐκτι-
θεμένας ἐν πνεύματι μετριότητος καὶ ἀγάπης· μηδεὶς, ἐπα-
ναλαμβάνω, μὴ με ἀδικήσῃ ὑποθέτων μόνον σκοπὸν τῶν ῥη-
θέντων κούφην ἀλαζονείαν καὶ ἐπίδειξιν γνώσεων· καίτοι καὶ
ἐν ἐμοὶ βόσκεται ἡ ἀνθρωπίνη ἀσθένεια· προσδέξασθε ταῦτα
ἀνάμικτα καὶ μὲ τὸ αἰσθητὰ ἐκεῖνο, ὅπερ φέρει καὶ ὀφείλει
φέρειν πᾶς χριστιανός, πᾶς Ἕλλην, πᾶς ἄνθρωπος χρησιμο-
ποιῶν ὅπωςδήποτε τὸν βίον του· Ὡς ὑπὸ λαμπάδος τῆς ἱστο-
ρίας φωτιζόμενοι διδασκόμεθα, ὅτι πᾶσαν κοινωνίαν καὶ πάν-
τοτε διέπει διπλῇ τις ἀρχὴ θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφική· ἀμ-
φότεροι ἀναποσπάστως συνδεδεμένοι· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι
σήμερον ἡ ἑτέρα καὶ αὔριον ἡ ἑτέρα ἐπικρατεῖ τῆς ἑτέρας·

καὶ κοθόσον αἱ ἀρχαὶ αὗται τυγχάνουσιν ὀρθαὶ καὶ πνευμα-
τικῆς περιουτῆς ἄξιαί, κατὰ τοσοῦτον ἡ κοινωνικὴ πρόοδος
γίνεται καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ πολλαπλασιάζονται·
τὴν ἀπάλιν δὲ στάσιμος καὶ ὀπισθοδρομικὴ ἡ κοινωνία, τῶν
ἀρχῶν τούτων ἐσφαλμένων οὐσῶν· ἐφαρμόσατε τὴν ἀρχὴν
ταύτην ἐφ' οἷαςδήποτε ἐποχῆς καὶ ἐφ' οἷουδήποτε ἔθνους θέ-
λετε, καὶ συμφωνήσετε μετ' ἐμοῦ. Τώρα, κύριοι, κατὰ τὰ
προειρημένα περὶ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ταλαιπωρούμενος φεῖ!
διεκδύλλεται ἐξ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, τώρα, λέγω, πάρεστιν ὁ
καιρός, καθ' ὃν τελεσφόρως δυνάμεθα καλλιεργῆσαι τὴν
πνευματικὴν μας παρουσίαν διὰ νὰ φθάσωμεν ἀσφαλῶς εἰς
ὅ,τι μᾶς ἀνήκει· ἵνα καὶ ἡμεῖς ὡς περ μικρὰ βῶ' ος μεγάλης
μάζης τῆς ἀνθρωπότητος συντελέσωμεν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ὑ-
πὲρ ἑαυτῶν καὶ καθόλου ὑπὲρ τῶν γειτόνων λαῶν, ἐν μέσῳ
τῶν ὁποίων κατοικοῦμεν· ἀλλὰ πῶς, κύριοι, νὰ συντελέσω-
μεν; ἐποικοδομοῦντες ἐπὶ τῆς δισχιδοῦς βάσεως θρησκευτι-
κῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καλῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρινομέ-
νων, καὶ χωρὶς ἑκατέρα νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν
τῆς ἑτέρας, ἀλλ' ἐν ὁμονοίᾳ νὰ συμπράττωσιν ἀμφοτέραι
εἰς ταῦτον τέλος. Ἐννοῶ, κύριοι, τὰς ἐπὶ τοῦτου γεννωμένας
ἐν ὑμῖν διαπορίας καὶ προλαμβάνω νὰ ἐξηγηθῶ· Ναί, τῷ γε
ὄντι, ἡ τεχνικὴ καὶ στερεὰ οἰκοδομὴ κοινωνικοῦ μεγαλείου
καὶ ἐθνικῆς δόξης δέον νὰ ἐδράζηται ἐπὶ θρησκευτικῶν καὶ
φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καλῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων· σφα-
λερὰ τυγχάνει καὶ τετριμμένη ἡ κυκλοφοροῦσα ἰδέα ὅτι
δόγμα καὶ ἐπιστήμη ἀντιστρατεύονται κατ' ἀλλήλων (1), ὅτι

(1) Διατείνονται πολλοὶ ὅτι τὸ σύστημα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἂν
δὲν ἦνε ἡ φαγέδαινα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φῶτων, εἶνε πάντως
ἄλυσος σιδηρᾶ δεσμεύουσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τοῦ νὰ προο-
δεύσῃ· καλὰ ὅμως θὰ ἔκαμνον οἱ τοιοῦτοι νὰ ἐστάθμίζον κάλλιον
τὰ πράγματα καὶ νὰ μὴ φορτώνωσι πολλὰς τῆς ἀνθρωπότητος συμ-
φορὰς καὶ βαρβαρότητας εἰς τὴν ῥάχιν τοῦ Χριστιανισμοῦ· οὐδ' ὅτι
ἡ Χριστιανικὴ πίστις εἶνε ἀπλὴ φαντασιοπληγία· ὑπῆρξέ ποτε και-
ρὸς καθ' ὃν τὰ πάντα τῆς ἐποχῆς διεῖπε τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα·
καὶ ὅμως τί παρατηροῦμεν; ὅτι τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον οὐ μό-
νον, καθὼ κρατοῦν, δὲν ἐξηφάνισε τὸ στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ

θρησκευτική πίστις καὶ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀναιροῦσιν ἀλλήλα· ἂν κύριοι, ἐξ ὧν ἀκούσαντες ἐπείσθητε ὅτι τῆς χριστιανικῆς πίστεως προϊόντα τυγχάνουσι τὰ τεράστια τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, ἐσμέν σύμφωνοι· ἂν δὲ μὴ, ἄς προσπαθήσῃ ἕκαστος νὰ συνειδῇ, ὥς καὶ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ἀναγνώσματος εἶπον, τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ δυνηθῇ ἀφ' ἑτέρου νὰ διασκοπήσῃ τὴν θέσιν, τὴν ὑψηλὴν θέσιν τῆς πίστεως, ἣτις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ θεῖον· ἂν δὲ καὶ τότε ἀποτυγχάνει, ἄς αἰτιᾶται μετὰ τῆς ὀκνηρίας τὰ ἀσθενῆ του ἐφόδια καὶ μὴ σκιαμαχεῖ ἀντιστρατευόμενος εἰς τὰ πράγματα· τὸ ἐπιχείρημά μου ἐπισέφει πρὸς τούτοις ἀνὴρ σοφὸς καὶ λάτρης τῆς ἐπιστήμης, ὁ Χάλμερς, καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἐδιμβούργου διὰ τῆς ἐξῆς μαρτυρίας, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσα παρὰ τῷ κ. Γκιζώτῳ· «τὸ ἐπιγινώσκω, λέγει ἐκεῖνος, ὅτι ὑπάρχουσι τινὰ, τὰ ὅποια δὲν γινώσκωμεν, εἶνε καθ' αὐτὸ γινώσις τόσον ἀκριβὴς ὅσον καὶ βεβαία· οὐδὲ ὑπάρχει μεγαλειτέρα ἐξυπηρετήσις πρὸς τὴν ἐπιστήμην παρὰ τὸ διακρίνειν τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης.» Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Χάλμερς· ἐμοὶ δὲ ἂν ὁ χρόνος ἐπέτρεπε καὶ εἶχον τοῦτο θέμα, ἡδυνάμην νὰ παραθέσω ὅλην τὴν ἐλληνικὴν γραμματολογίαν καὶ ἰδίᾳ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐλληνικῆς μεγαλοφυΐας ὅπως καταδείξω ὅτι ἴσῃα ἴσῃα οἱ δι-

τῶν ἐνόντων φώτων, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸν ἀντίον· οἱ ἄνδρες λέγω τῆς ἐποχῆς, ἡ ψυχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος, συνεννοῦντες ἐν ταύτῃ ἐν ἑαυτοῖς καὶ τὰ ὑπάτα τῆς παιδείας καὶ τῶν φώτων ἡγωνίζοντο κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτῶν, ὅπως γείνη ἐπαισθητὴ καὶ ἡ λεπτότης τοῦ Χριστιανισμοῦ· πρὸς τούτοις ἐρωτῶμεν· ποῦ κατὰ πρῶτον ἐφιλοξενήθη ὁ Χριστιανισμός; καὶ διὰ τίνος διεδόθη; ἐν χώρᾳ ἐξελληνισμένη καὶ διὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ· ποῦ σήμερον διατατάται; καὶ διὰ τίνων διαδίδεται; ἐν τῷ ζακάρπῳ δένδρῳ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ διὰ τῆς μερίδος ἐκείνης, ἣτις τιμᾷ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα· τί σημαίνουν τὰ φαινόμενα ταῦτα; βεβαίως πᾶν ἄλλο, ἀλλ' οὐδέποτε ὅτι ὁ Χριστιανισμός παραλύει τὸν πολιτισμόν, δεσμεύει τὴν πρόοδον καὶ δουλοποιεῖ τὸ πνεῦμα· ποῦ τέλος εὐρίσκουσι καὶ οἱ αὐθαιρετώτεροι παρερμηνευταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἀπαράμιλλον ὑπεροχὴν του καὶ τὴν ἑσαεὶ διαρκείαν του;!!

δάσκαλοι τῆς ἐπιστήμης, τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν, οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, διεκρίθησαν ἐπὶ θρησκευτικῇ πίστει· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ συνῶδα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ εὐγενοῦς ἐκάλλυναν καὶ ἐμόρφωσαν τὴν θεολογίαν των· ποῦ τις εὕρισκει, κύριοι, τὰς ὠραίας μεταφοὰς καὶ τὰς λαμπράς ἀλληγορίας, παρὰ εἰς τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν; ὅπως καὶ ἄλλοτε εἶπον ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἄς ἀνοίξῃ ὁ βουλόμενος οἰονόηποτε σηγγράμμα καὶ ἂν μὴ εἰς πρώτην ἢ δευτέραν καὶ τρίτην σελίδα, ἐν τῇ τετάρτῃ πάντως ἀναγνώσει περὶ θυσιῶν, περὶ εὐσεβείας ἢ ἀσεβείας, ὅλα πειστήρια θρησκευτικῆς πίστεως· οὐ μόνον καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Παῦλος εὔρε τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς κατείδωλον καὶ τοὺς Ἀθηναίους κατὰ πάντα δεισιδαιμονεστέρους, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν παντί καὶ πάντοτε· δὲν ἀληθεύει, λέγω, ἡ ἐσφαλμένη πληροφορία, ἣν δίδωσιν ὁ κύριος Πεννὰν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους· καὶ διὰ νὰ μὴ λέγω τὰ λοιπὰ διαπορῶ πῶς ἰσχυρίζεται τὸν Σωκράτην ἀπλοῦν ἡθολόγον.

Socrate est un moraliste de premier ordre, mais il n' a rien à faire dans l' histoire religieuse.

Ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἡθολόγος πρώτης τάξεως, ἀλλ' οὐδὲν ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας.

Ναὶ ἡθολόγος ὁ Σωκράτης καὶ οὐχὶ ἱερεὺς τῆς θρησκείας, ὅμως ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος τῆς ἠθικῆς· ἡ δὲ ἠθικὴ τί ἄλλο ἐστὶν ἢ ἐπίγνωσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἠθικοῦ καὶ ἐλευθέρου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀναγνώρισις ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἀπολύτως ἠθικοῦ ὄντος πρὸς ὃ φέρεται; ἐπομένως τί ἄλλο ἐστὶν ἠθικὴ παρὰ ὁ καρπὸς βαθέος θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ἀγνῆ λατρεία πρὸς τὸ θεῖον; καὶ ἐὰν εἰς ἐμὲ μὴ πιστεύητε, θὰ σᾶς τὸ ἐπιβάλῃ ἡ ἱστορία, κύριοι, σᾶς ἀναγκάζει αὐτὸς ὁ Σωκράτης, οὐτινος ἡ περὶ ἠθικῆς, ἡ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου διδασκαλία ἦτο ἄμεσος ὑπαγόρευσις τοῦ ἐν αὐτῷ δαιμονίου. Τὸ μαρτυρεῖ, λέγω, αὐτὸς ἀπολογούμενος ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου λέγων «καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ἀσχολίας οὔτε τί τῶν τῆς πόλεως πράξαι μοι σχολὴ γέγονεν ἄξιον λόγου οὔτε τῶν οἰκείων, ἀλλ' ἐν πενίᾳ μυρία εἰμί διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν». Ἀκούετε, κύ-

ριοί ; διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν πένης, πενέστατος ἡξίωσε νὰ πελαγοδρομήσῃ ἐν τῷ βίῳ μεμακρυσμένος τῶν κοινῶν καὶ ἐντελῶς ἀπράγμων· διατί ; ἵνα προσκαρτερήσῃ μέχρι θανάτου ὁδηγῶν τοὺς συμπολίτας του εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ προτρέπων ἐπὶ τὸ δίκαιον· καὶ ἰδοὺ ὅτι τοῦτο κλεῖ τοῦ Θεοῦ λατρείαν· καὶ ὁμῶς κατὰ τὸν κ. 'Ρενὰν οὐδὲν ἔχει κοινὸν ὁ ἠθολόγος Σωκράτης πρὸς τὸν θρησκευτικώτατον Σωκράτην· βέβαια δὲν ἐπειράθη ἡ ἴσως δὲν θέλει νὰ παραδεχθῇ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὃν ἠθικὸν φύσει ἅμα καὶ θρησκευτικόν· ὡσαύτως (1) οὐδεμίαν δυσκολίαν αἰσθάνομαι νὰ καταδείξω τὸν φαῦλον κύκλον, εἰς ὃν περιπίπτει ὁ κ. 'Ρενὰν λέγων :

« La Grèce ne fut ja mais serieusement chretienne· elle n'est pas encore. »

« Ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε σπουδαίως ὑπῆρξε χριστιανή· οὐδὲ ὑπάρχει ἀκόμη. »

Ἐν τούτῳ, κύριοι, ἐπεθύμουν νὰ ἤμην καὶ ἀντιμέτωπος νὰ λαλήσω πρὸς τὸν κ. 'Ρενὰν : διατί αἰωνίως νὰ παύσῃ ἐν οὐ παικτοῖς· προσποιεῖται ἄγνοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πραγμάτων· ἐλησμόνησεν ἄρα τὸν ἀκάθεκτον χεῖμαρρόν, τὸν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Βιέννης ἀπειλήσαντα νὰ κατακλύσῃ τὴν Εὐρώπην ; ἡ δὲν ἀληθεύει ὅτι ὑπὲρ τὰ 1000 ἔτη τοῦ βυζαντινισμοῦ ὁ πρόμαχος, τοῦτέστιν ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ παραδειγματικῆς καρτερίας ἀντέστη εἰς τὸν ἀπ' ἀνατολῶν χεῖμαρρόν, καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸ Εὐαγγέλιον ἐμονομάχησε πρὸς τὸ καθεστὼς θρησ. εἶμα τῆς Ἀσίας ; ἄλλως δὲν γνωρίζω τὸ ἐπ' ἐμοὶ ποιάν τινα γινῶσιν καὶ θέσιν θὰ εἶχε σήμερον ἡ Εὐρώπη ὡς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπως ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν ἂν ἡ αὐτὴ Εὐρώπη θὰ ἐκαυχᾶτο ἐπὶ τοσαύτῃ καὶ προόδῳ ἄνευ τῆς συναγωγῆς τῶν εἰς Ἱταλίαν διαβιδοχθέντων ἑλληνικῶν γραμμάτων· δὲν ἐμδαίνω

(1) Ἄν ἐκπίπτω εἰς τὰ ἔμμεσα ταῦτα ἐπιχειρήματα, παρακαλῶ σε τὸν ἀναγινώσκοντα νὰ μὴ μὲ ὑποθέσῃς ἐξερχόμενον ἀπὸ τὸν κύριον λόγον· διότι αἱ ἀποδείξεις ἐν τῷ λόγῳ ἐσωτερικαί τε καὶ ἐξωτερικαί εἰς τὸ αὐτὸ θέμα συμβάλλουσι περὶ θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν.

εἰς λεπτομερείας, ἀλλὰ μόνον προβάλλω ὑμῖν τὰς ἐξῆς σκέψεις : ποία ἄρα ἡ αἰτία τῆς θρησκευτικῆς διαμαρτυρήσεως ἐν Γερμανίᾳ ; πόθεν ἡ ἐτι καὶ σήμερον πείσμων μονομαχία τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀπολυτοφροσύνης ; τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος κατὰ τῆς πνευματικῆς ἀπορρόφησης ; δὲν δύναμαι ὁμῶς νὰ μὴ συμφωνήσω ἐν μέρει μετ' αὐτοῦ ὅταν χαρακτηρίζῃ τὸν ἀνεπτυγμένον τῆς ἐποχῆς μας Ἕλληνα διὰ τῶν ἐξῆς :

« Quand on a bien étudié ce qui fait de nos jours le fond d'un Hellène cultivé, on voit qu'il y a chez lui très peu de Christianisme· il est chretien de forme, comme un Persan est Musulman; mais au fond il est « helléniste, » sa religion c'est l'adoration del'ancien génie grec. Il pardonne toute heresie au filellène, à celui qui admire son passé ; il est bien moins disciple de Jesus et de Sain-Paul que de Plutarque et de Julien, »

Ὁ καλῶς στουδάσας τοῦτ' ὅπερ συγκροτεῖ τὸν Ἕλληνα τῆς ἐποχῆς μας τὸν κατὰ βάθος ἀνεπτυγμένον, βλέπει ὅτι ὑπάρχει παρ' αὐτῷ ἐλάχιστος ὁ χριστιανισμός. Εἶνε χριστιανὸς ἐπιπολῆς, καθὼς εἷς Πέρσης νομίζεται Μουσουλμάνος· ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶνε « ἑλληνιστής » — ἐθνικὸς τὴν θρησκείαν· ἡ θρησκεία του εἶναι ἡ λατρεία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Συγχωρεῖ πᾶσαν κίρῃσιν εἰς τὸν φιλέλληνα, εἰς ἐκεῖνον ὅστις θαυμάζει τὸ παρελθόν του· εἶνε πολλῶ ἡττον μαθητῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Παύλου παρά τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ (1).

Ἐχει μὲν ἄδικον ὁ κ. 'Ρενὰν καθόσον τρόπον τινὰ παράλογον νομίζει τὸν πάμπολυ θαυμασμόν τοῦ Ἕλληνος ὑπὲρ τῆς προγονικῆς εὐκλείας· τὸν θαυμασμόν διὰ τὴν ἑλληνικὴν

(1) Τὸ ὑπὸ τοῦ κ. 'Ρενὰν ἐσχάτως ἐκδοθὲν σύγγραμμα Le Saint-Paul δὲν διῆλθον· ἀμρότερα δὲ τὰ μνημονευθέντα χωρὶς ἀνέγνωσα τὸν παρελθόντα Ἰούλιον ἐν τινι φύλλῳ τοῦ « Ἀνατολικοῦ Κήρυκος », ἐφημερίδος ἀγγλικῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, Le Saint-Paul de M. Renan : Nous détachons... l'esquisse suivante de l'esprit religieux de la Grèce anaienne et moderne.

μεγαλόνοιαν· ἀλλ' ἀφοῦ σύμπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τὰ προϊόντα τοῦ τεραστίου ἐκείνου πνεύματος, διὸ καὶ ἐξίσταται, τὸν Ἕλληνα βουλεται ὁ κ. 'Ρενὰν μὲ χαύνην φαντασίαν καὶ καρδίαν ἀπολιθωμένην; τοῦναντίον μάλιστα, ὁ Ἕλλην ὀφείλει τοῦτο καὶ δι' ἄλλους λόγους: λόγῳ τέλους, λόγῳ φόρου φυλετικοῦ καὶ λόγῳ συμφέροντος· καθότι τό τε παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν χρεωστεῖ εἰς ὅ,τι μᾶς σκώπτει ὁ κ. 'Ρενὰν· ὅχι ὀλιγώτερον καὶ τὸ μέλλον μας σὺν ἄλλοις πολλοῖς μὲ τοῦτο ὡς ἐφόδιον ἀπεκδεχόμεθα· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ μὴ τὸν δικαίῳσω καθόσον βλέπω καὶ ἀκούω τινὰς τῶν ἡμετέρων λογίων ὅτι μετὰ περιφρονήσεως ἀπτονται τῶν ὑψηλοτέρων ἀληθειῶν, τῶν εὐγενεστέρων πραγμάτων, ἀπερ' ἀπασχολοῦσι σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· τοὺς τοιοῦτους ἀναμφιδόλως μαστίζει δεινὴ ἄγνοια καὶ ἐπιπολαιότης περὶ τὰ πράγματα καὶ τὴν ἱστορίαν· βλέπω καὶ ἀκούω τινὰς ὑπερεπαινοῦντας τὰ ἀρχαῖα, καὶ τοὶ ἀγνώτας τούτων, μυκτηρίζοντας ὅμως τὰ καθεστῶτα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ ἱερώτατα ἐφόδια τῆς λογικῆς φύσεως· παρατηρῶ πάλιν ἄλλους τῶ ὄντι μετὰ μοναδικῆς λατρείας ἀπτομένους τμημάτων ἀρχαίου τινὸς ἀναγλύφου ἢ ἄλλου· καὶ ὅμως μεθ' ἱκανῆς προσπάθειας ἀνακαλύπτω ὅτι ὀλιγώτερον ἐμοῦ π. χ. ἐκτιμῶσι τὴν τέχνην, λατρεῦται ἄλλως αὐτῆς φαινόμενοι· ἢ καλλιτεχνικὴ ὑπεροχὴ τῶν προγόνων ἐν τούτοις ἀναπτύσσεται ἐλάττων ἢ ἐν ἐμοί, συγχρόνως δὲ τοὺς παραδέρνει ἢ ἐλαφρὰ ἰδέα τῆς βλάβης, ἣν προὔξεν ὁ χρῆστος καθεστῶς εἰς τὴν ἀνέφικτον ἐκείνην καλλιτεχνίαν· ὁποῖος παραλογισμός! ἀρέσκονται, λέγω, νὰ μνημονεύωσι μετὰ περιπαθείας τῶν χρόνων τοῦ 'Ιουλιανοῦ βουλευθέντος νὰ σώσῃ δῆθεν τὸν 'Ελληνισμόν. Τοῦ δὲ 'Ιησοῦ καὶ τοῦ Παύλου μετὰ ψυχρότητος καὶ ἀδιαφορίας σαρκαστικῆς ἵνα μὴ εἴπω τι πλεόν· καὶ κατὰ τοῦτο εὐρίσκω τὸν κ. 'Ρενὰν ὀρθῶς λέγοντα περὶ τοῦ τοιοῦτου Ἕλληνος· *il est bien moins disciple de Jesus et de Saint-Paul que de Plutarque et de Julien*· ὁποῖος παράχρδος ἀναχρονισμός! Τοὺς τοιοῦτους ἐγὼ εὐρίσκω τόσον ἐλαφρὰ φρονούντας ὅσον καὶ ἐκείνους τῶν χριστιανῶν, οἵτινες κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἔθραυον ἐνίστε τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης διὰ νὰ σώσωσι δῆθεν τὸν Χρι-

στιανισμόν· τί δὲ τελευταῖον νὰ εἴπω περὶ τῶν κατ' ἐμὲ, οἵτινες· διότι ἐμάθαμεν ὀλίγην γραμματικὴν, ἢ διότι ψελίζομεν πέντε γαλλικὰ καὶ τέσσαρα λατινικὰ ἢ δύο γερμανικά· ἐπειδὴ ἐπεσκέφθημεν τὸ ἀστεροσκοπεῖον τοῦ Βερολίνου καὶ τῶν Παρισίων, καθήμεθα ὑψαύχενες καὶ πεφυσημένοι καὶ ἀηδιζόμεθα τὴν καλλίβοτρυν ἄμπελον τοῦ Χριστοῦ, τὴν πίστιν, ἀποκαλοῦντες ἑωλὰ τοῦ μεσαιῶνος ἐπινοήματα· χωρὶς μὰ τὴν ἀλήθειαν νὰ γνωρίζωμεν τί ἐστὶ μεσαιῶν καὶ ὁποῖον τὸ καλὸν ἢ κακὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἢ ἐποχὴ καὶ τὰ παρόμοια· ἀποκαλοῦντες τὰς ἀληθείας *res profanae* (1) *mentis*· οὔτε ἐρμηνευτικῇ, οὐδὲ, μὰ τὴν κουφότητα, κριτικῇ οὐδὲ εἰλικρινείᾳ χρώμενοι. Ἀλλὰ διατί, κύριοι, προήλασα μέχρι τούτων τῶν σκέψεων ἴσως καὶ δηκτικῶν κατὰ τι; ἐπειδὴ σπουδαία, σπουδαιοτάτη πρόκειται ἢ εὐκαιρία τοῦ νὰ ἐγκαινίσωμεν ὡς δεῖ τὸν Ἕλληνισμόν, οὐχὶ παραχαράττοντες ἢ παρανοοῦντες αὐτόν· νὰ τὸν ὀρθοστατήσωμεν ἐναρμόνιον πρὸς τὸ ὑπέρλαμπρον φῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ· οὐ παραποιῶντες ὥσπερ οἱ ἀγαθοὶ βυζαν-

(1) Πολλakis, ἀναγνώστα, ἀσβεστος μὲ καταλαμβάνει γέλως ἀπαντῶντα εἰς τὸ στόμα πολλῶν τὴν ἑωλον καὶ πάνυ τετριμμένην φράσιν αἰεῖσαι, λεγόντων, φανατικός· ἀλλὰ διατί, ἐρωτῶ, ὦ βέλτιστοι; γινώσκετε καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως φανατικός; τὴν ἐφαρμόζετε προσήκοντως; Ἐκτὸς ἂν φανατικὸν καλεῖτε τὸν ἐν πεφωτισμένῃ πεποιθήσει πιστεύοντα εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Τὸ γ' ἐπ' ἐμοὶ διὰ τοῦτον καὶ μόνον παραχωρῶ ὑμῖν νὰ μὲ ἀποκαλῆτε φανατικόν· ἀλλ' ἀντίδοτέ μοι τότε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ὁᾶς παρεικάσω μὲ τὰ νήπια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἰς παιδοτρίβου φοιτῶντα καὶ μόλις τοῦ ἀλφαβήτου ἀπογευσάμενα ὑπεραυχοῦσι, καθὼς νήπια, ὅτι ἀφίκοντο εἰς τὸ ἔπακρον τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τελειότητος· τοῦτο παρατηρῶ πολλάκις πολλοὺς πάσχοντας ἀνιστορήτους, ἀφιλοσόφους καὶ, διατί νὰ τὸ κρύψω; ἀστοχειώτους· ὅμως διὰ στόματος περιφέροντας κενὰς τὰς λέξεις, προόδον, φῶτα κτλ. ἀλλὰ τί ἐστὶ πρόοδος; ἐν τίνι κεῖται τὰ φῶτα; γινώσκουσι τὸν αἰῶνα, ἐν ᾧ ζῶσιν; ἠτένισάν ποτε τὸ μεγαλεῖόν του; διέβλεψαν καὶ τὴν σμικρότητά του; αἱ! φίλε μου, δι' αὐτοὺς αὐτὰ εἶνε ψύλλαι σ' ἄχυρα· ἀρκεῖ ὅτι γίνονται ἡγῶ φράσεων κενῶν διανοίας.

τινοί, οἷον εἰ χαρίζομενοι εἰς τὸν ἀπροσδεῖ Χριστιανισμόν· οὐδὲ πάλιν ὅπως ἀποκαταστήσωμεν δῆθεν τὸν Ἑλληνισμόν παραπαίοντες εἰς τοῦ εὐαγγελίου τὸ φῶς καὶ τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως· ναί, παραπαίοντες· καθότι πολλοὶ ἐξ ἡμῶν οὐ μόνον ἡμεῖς οἰστρογηλατούμεθα ὑπὸ τῆς κατὰ πολλὰ πτωχαλαζόντος ἐποχῆς μας, ἀλλὰ δίκην βαλανέως καὶ καταντλοῦμεν κατὰ τῶν ὥτων τῶν ἀπλουστέρων πολὺν τὸν λῆρον, παραβλάπτοντες οὕτω καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ καίρια· τὸν ὅποιον δέον νὰ ἐγκαινίσωμεν κατὰ τὰ πράγματα καὶ οὐχὶ τὰς εὐπετεῖς θεωρίας, ἐν αἷς εὐκολύνονται οἱ εὐφάνταστοι.

Ὁ Ἑλληνισμός, φίλοι μου, δὲν ἀνεγείρεται μὲ τὰ βέλη τῆς συκοφαντίας τὰ ἐξακοντιζόμενα κατὰ τῶν ὑψίστων ἀληθειῶν ἐπὶ τῇ ἀπατηλῇ προφάσει τοῦ ὅτι αὐταὶ δῆθεν κατίσχυσαν, ὥστε μηδέποτε ν' ἀναβῇ ἐπὶ τὸν ἐγκέφαλον τῶν βυζαντινῶν ἡ ἀληθὴς ἐννοια τοῦ Ἑλληνισμοῦ· τὸν ὅποιον αὐτοὶ ὤφειλον, καὶ κατὰ τοῦτο κάγῳ συμφωνῶ, ὥφειλον νὰ διακρίνωσι καὶ πρὸς τοῦτοι ν' ἀφομοιώσωσι τὰ ἑτερογενῆ τῆς πολιτείας· εἰς τί ὠφελοῦμεν τὸν Ἑλληνισμόν μὲ τὰς ἐπικλήσεις βροτῶν στενοκεφάλων (1) καὶ ἐποχῶν ἀπείρως ἀπεχουσῶν ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος; ἄλλοι δὲ πάλιν οἷον εἰ κεχολωμένοι δια τὰς περιπετείας τοῦ φιλτάτου Ἑλληνισμοῦ καθήμεθα ἀνδριάντες ψυχροὶ καὶ ἀδιάφοροι τὸ καθ' ἑαυτοὺς, χωρὶς ν' ἀναλογιζώμεθα ὅτι ἐνόςῳ τοὺς δύο πόλους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἐννοῶ τὸν νοῦν μὲ τὴν καρδίαν, διακατέχει καὶ ἀπορρόφᾷ ὁ Χριστιανισμός, ἀναντιρρήτως οὗτος ἔσται ὁ ἐπικρατῶν μοχλὸς καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ναὶ τῷ σχολείῳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ ἔθνει

(1) Οἷος ὁ Ἰουλιανός, ὅστις καὶ ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς αὐτοκράτωρ μικρόνοιαν ἀπέδειξεν· ὡς φιλόσοφος, διότι ὥφειλε μετὰ ζώην τοῦ χριστιανισμοῦ τριῶν καὶ ἡμίσεως ἑκατονταετηρίδων νὰ τὸν διαγνώσῃ κάλλιον καὶ ἐπομένως νὰ μὴ ὑποπέσῃ εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸν Λουκιανὸν σφάλμα· ὡς πολιτικὸς διότι φανατικώτατα ἠγωνίσθη νὰ ἐγγύσῃ εἰς τὰς συνειδήσεις πάλιν τὴν λατρείαν τοῦ πολυθεϊσμοῦ, τὸν ὅποιον ἐν τούτοις προέλαβεν ἡ φιλοσοφία νὰ καταξοχίσῃ συνταράξασα τὰς πεποιθήσεις καὶ εἰς κυκεῶνα μεταβαλοῦσα.

καὶ ἐν τῷ κράτει· ἡ δὲ βλέπομεν παρὰ τὰ πλάγια τῆς Εὐρώπης λαὸν τῶν πάλαι σκυθῶν καὶ μασαγετῶν ἀπόγονον, ὅστις καθάπερ ὁ ἐμμανὴς Σαοὺλ ἐπάδοντος τοῦ νεανίου Δαβὶδ, οὕτω διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ οὗτος καὶ μόνου τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ σημεῖραι προδιβάλλεται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ δυνάμεις εἰσπυκάζει εἰς τὴν ἑαυτοῦ φαρέτραν· δὲν ἀναλογιζόμεθα τὴν ὑψίστην, τὴν εὐγενῆ πάλιν, τὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ ἐστίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν ἐξοχωτέρων τῆς ἐποχῆς μας πνευμάτων, τῶν διαπρεπεστέρων ἐν ταῖς ἀκαδημαίαις, τῶν ἡρώων ὡς εἰπεῖν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ πολιτικῆς ἑδρας, γάλλων, γερμανῶν, ἀγγλῶν, ὁλλανδῶν, ἀμερικανῶν θεωρούντων τὴν πάλιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς κρίσιν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ σύμπασαν τὴν χριστιανωσύνην· ἡμεῖς δὲ ὥσπερ ἀχιλλεῖς μνηνόντες ἀδιαφοροῦμεν διὰ τὸ ἀγλαὸν αὐτὸ βάθρον, ἐφ' οὗ θὰ ἐνθρονίσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀποκατάστασιν μας· Ὁ ἀνεγειρόμενος Ἑλληνισμός στερεοδομεῖται, φίλοι μου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διαγραφεισῶν ἀρχῶν· προοδεύει δὲ ἐὰν ἡμεῖς πρῶτοι ἀνενδότως καὶ ὡς δεῖ καλλιεργῶμεν τὰ αἰωνόβια προϊόντα τῶν μεγάλων προγόνων μας· Ἐὰν νυχθημερὸν ἐν πάσῃ σχολῇ καὶ ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τῆς κλίνης κεῖται πάντοτε συγγραφεὺς ἑλλήν ὥσπερ ἡ ὁμηρικὴ Ἰλιάς ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ Ἀλεξάνδρου· Ἐὰν, λέγω, ἀντλῶμεν τὰ κράτιστα τοῦ Ἑλληνισμοῦ μιμούμενοι τὴν μεγάλην ψυχὴν τε καὶ σύνεσιν τοῦ Περικλέους ἐν τῇ δραστηριότητι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ Μιλτιάδου· τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν καρτερίαν τοῦ μεγάλου Φωκίωνος ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ τοῖς πειρασμοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος· τὸν ἀκραιφνῆ πατριωτισμὸν τοῦ Δημοσθένους μετὰ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Ἀριστείδου· Εἰς τί ὠφελοῦμεν ἐὰν μόνον ἀσμενίζώμεθα λεγόμενοι ἀπόγονοι τῶν μεγάλων τούτων ἀνδρῶν· ἐν τῇ πράξει μᾶλλον ὀφείλομεν ν' ἀποδεικνύωμεν τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν μας, ὀφείλομεν νὰ μορφώνωμεν καθ' ἑλληνικὰ καὶ ἐλληνικὰ τὸν τε νοῦν καὶ τὴν καρδίαν μας, οὐχὶ δὲ γαλλικὰ ἢ ἀγγλικὰ ἢ δὲν ἡξεύρω πῶς· Ἀπὸ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Καλαί, κύριοι, τριῶν ὠρῶν πλοῦς χωρίζει τὴν γαλλίαν ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας· ἀμφότερα τὰ ἔθνη βλέπει τις ἐν τῷ

εὐγενεῖ ἀνταγωνισμῷ τῆς τέχνης, τῆς ἐπισήμης, τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως· ἐκάτερος ὑποκλέπτει καὶ μιμεῖται ὅ,τι καλὸν τοῦ ἐτέρου· ἐν ἀδιαλείπτῳ συνεπιμιξία διατελοῦσι, καὶ ὁμῶς ἐκάτεροι ἐν τῷ κοινῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ κοινῇ προόδῳ οὐδὲ κεραίαν παραιτοῦσιν ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὸν ἐθνικὸν καὶ ἀτομικὸν χαρακτῆρα, τὸ γνῶρισμα τοῦτο τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς φιλοπατρίας· ἡμῖν δὲ τί; Πρό τινος χρόνου ἀνέγνωσά που περιγραφὴν τῶν σημερινῶν ἐλλήνων ὑπὸ τοῦ τέως διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς· οὗτος ἐπιτυγχάνει εἰς μίαν του παρατήρησιν· διακρίνει δηλ. τοὺς Ἕλληνας εἰς δύο τάξεις πολὺ ἀφεστώσας ἀλλήλων, τὴν τῶν λογίων καὶ τὴν τοῦ λαοῦ· ἡ πρώτη ἀκροποδητεῖ τρέχει ὑπερβαλλόντως· καὶ κατ' ἐκεῖνον μὲν ἐμφορεῖται ἀπὸ ιδέας καὶ αἰσθήματα, οἷα ἐδόσκοντο ἐν τοῖς λογίοις τῶν β. ζαντινῶν, κατ' ἐμὲ δὲ ἐμφορεῖται ὑπὸ αἰσθημάτων καλῶν μὲν κατ' ἀρχὴν, ὁμῶς ἀνεκπληρώτων, μὴ λελογισμένων καὶ ἀστοχούντων τοῦ σκοποῦ· φερόμεθα τοῦτέστιν ἐπὶ τὸν πιθηκισμὸν μᾶλλον προσλαμβάνοντες ὅχι τόσον ὅθνεῖα ὅσον καὶ βλαβερά εἰς τὸν ἐθνισμόν μας, εἰς τὸ μέλλον μας, εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν οἶκόν μας· ἂν θέλετε, καὶ κατὰ ἄτομα βλαβερά· ὁμῶς τὰ ἐπιδοκιμάζομεν· διατί; διότι τὰ εὐνοεῖ ὁ συρμός· καὶ τοιουτοτρόπως, κύριοι, μᾶς διέπουσιν ιδέαι καὶ δίνετα διαφορετικὰ τοῦ σκοπομένου σημείου· τὴν δὲ τάξιν τοῦ λαοῦ παραπολὺ καταλείπομεν, τοὺς ἀπογόνους, λέγω, τούτους τῶν τρις-μεγίστων Ἑλλήνων παρορῶμεν οὕτω· χωρὶς δηλ. νὰ ζητῶμεν ἐν αὐτοῖς ὅ,τι καλὸν προγονικὸν διέσωσεν ἐν μέσῳ τῶν αἰώνων ἢ φυλετικὴ καταγωγὴ δυνάμει τῶν ἔξεων, τῶν παραδόσεων, τῆς ἱστορίας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων· ὅ,τι φύσει διατηρεῖται εἰς τὰς φλέβας τῶν ἀτυχῶν τούτων λειψάνων τοῦ πρωτοτύπου ἐκείνου πνεύματος, ὅπερ κατὰ καθήκον ὀφείλομεν νὰ περιποιηθῶμεν καλλιεργοῦντες καὶ ὑποτρέφοντες. Ἀλλὰ θέλων ἐν ὑμῖν νὰ διατυπώσω καλῶς τὴν ιδέαν ταύτην παραθέτω τὸ ἐξῆς φυσικὸν παράδειγμα: ἐρωτήσατε, φίλοι μου, τοὺς ἰατροὺς ποῦ στέκεται ἡ ζωὴ τοῦ ὀργανικοῦ σώματος; καὶ σᾶς ἀποκρίνονται εἰς τὴν τακτικὴν καὶ διαρκῇ κυκλοφορίαν τοῦ αἵ-

ματος, τὸ ὅποιον ἐκ τῆς καρδίας ὡς ἀπὸ κέντρου διὰ τῆς ἀρτηρίας καὶ τῶν τριχοειδῶν ἀγγείων ἐξακοντίζεται πρὸς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος, ἀφ' ὧν πάλιν διὰ τῶν φλεβῶν πρὸς κάθαρσιν καὶ ζωογόνησιν ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπαλλάξ εἰς τὴν αὐτὴν καρδίαν ἐπανακάμπτει· τί λοιπὸν εἶνε κινωνία καὶ ἔθνος παρὰ ἠθικὸς ὀργανισμὸς κατὰ σκοπὸν γινόμενος; εἰς ὃν δίκην ἀρτηριῶν καὶ φλεβῶν πᾶσαι αἱ τάξεις συντελοῦσι κοινωνοῦσαι ἀλλήλαις, μεταδίδουσαι καὶ προσλαμβάνουσαι πᾶν τὸ χρήσιμον καὶ συμφέρον· ἄλλως παύει ὁ ἠθικὸς σκοπὸς τοῦ ἔθνους, τοῦ ἐθνισμοῦ, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως παύει πάρχυτα καὶ ἡ ζωὴ ἐν τῷ ὀργανικῷ σώματι τῆς λεγομένης κυκλοφορίας διαλιπούσης· τὴν ἀναλογίαν ταύτην εὐρίσκει ὁ ἀκριβὴς παρατηρητὴς σήμερον εἰς τὰ μεγάλα ἔθνη ἵνα μὴ ἐγὼ σᾶς ἐνοχλῶ μὲ τὴν πολυλογίαν· προσθέτω δὲ μόνον τὸ ἐξῆς συμβάν μοι:

Πρὸ πενταετίας ταξιδεύσας εἰς Παρισίους, ἐπεσκεπτόμην, ὡς εἶκος, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου· μίαν δὲ τῶν ἡμερῶν νεανίας τις πλη-ιάσας με ἐν τῷ προαυλείῳ καὶ φιλοφρονούμενος προῦθυμήθη νὰ μὲ περιαγάγῃ ἐπιδεικνύων τὰ περίεργα ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ναπολέοντος τρίτου· ἐν τῷ μεταξὺ ἡρώτα με περὶ πολλῶν καὶ ἀκούσας ὅτι εἶμαι καθηγητὴ ἐν Ἑλλάδι μοι προσέθηκεν ὅτι ὑπεραγαπᾷ τὴν Ἑλληνικὴν· ὅτι μεταξὺ πολλῶν γλωσσῶν, ἃς ἀπηγρίθησε, διδάσκεται καὶ τὴν ἑλληνικὴν· ἐν τούτῳ δὲ ἠκολούθει ἄγγλος ὅπισθεν ἡμῶν κρατῶν ἐπὶ βραχίονος καὶ τὴν γυναῖκά του· οὗτος μὴ αἰούσας ἐκ τοῦ νεανίου ἀριθμουμένην καὶ τὴν ἀγγλικὴν, προβαίνει ἔμπροσθέν μας καὶ vous voudrez apprendre aussi la langue anglaise, monsieur; λέγει· ὁ νεανίας, ἐννοεῖται, ὑπεῖκων εἰς τὴν φυσικὴν του εὐκαμφίαν ἀρκούντως ἡγαρίστησε τὸν ἄγγλον· ἐμοὶ ὁμῶς βαθεῖαν ἐντύπωσιν προῦξενεσε τοῦ βρεττανοῦ ὁ τρόπος· διὸ πολλάκις ἀνέλυσα, ἔκρινα καὶ ἐψυχολόγησα τὸν τρόπον του· καὶ ἤδη εὗρον ὅτι κακῶς χαρακτηρίζουσι τοὺς ἄγγλους, τὸ πλεόν τοῦλάχιστον, ἐγωῖστας· ὅχι, ἀλλὰ συλλογίζονται, πράττουσι καὶ ἀναστρέφονται ὡς ἄγγλοι· ἀδιαφοροῦσι πολλάκις πρὸς τὰ σκώμματα τῆς γαλλικῆς εὐτραπείας· φροντίζουν δὲ μόνον ὅπου καὶ ἂν εὐρεθῶσιν

ὕπερ τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος μέχρι κεραίας· ἐνὶ λόγῳ τὸ μὲν ἄτομον ἐνεργεῖ ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους του, τὸ δὲ ἔθνος θεωρεῖται καὶ κινεῖται ὡς ἄτομον· ἰδοὺ πρακτικότης! ἰδοὺ χαρακτήρ! ἰδοὺ τέλος ὅσα καὶ γὰρ διατείνομα'.

Προοδεύσει, κύριοι, ὁ ἑλληνισμός, ἐὰν νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐγκύπτωμεν εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν προγόνων κληρονομίαν· ἐὰν, λέγω, καλλιεργῶμεν τὴν νεοελληνικὴν μας μετοχεταιύοντες ἐκ τῆς παλαιᾶς πάντα τὸν πλοῦτον τῆς ἀκριθείας, τῆς κομψότητος, τῆς ἀρμονικῆς ἀναλογίας καὶ τὸ ἀκατόρθωτον εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας, τὴν παράστασιν τῶν λεπτοτάτων καὶ δυσκαταλήπτων ἐννοιῶν· τοιουτοτρόπως ἐπαυξάνομεν τὴν λαλουμένην καὶ γυμνὴν κατακοσμοῦμεν μὲ τὰ πάγκαλα κοσμήματα τῆς ἀνεφίκτου πρωτοτυπίας τῶν ἀρχαίων, συνεκρίζοντες ἐνταύτῳ καὶ τὰ παρεισφρήσαντα βάρβαρα στίγματα καὶ βρβαρόφωνα, ὅλα μάρτυρας τῶν ἀλλεπαλλήλων περιπετειῶν, μὲ τὰς ὁποίας κατεχώσθη ὁ πολύτλας οὗτος λαός. Οὕτω καὶ αὐτοὶ μίαν ἡμέραν θά δυνηθῶμεν νὰ δείξωμεν ἂν μὴ Πλάτωνα τῆς φιλοσοφίας, ἂν μὴ Θουκιδίδην τῆς ἱστορίας, ἂν μὴ Σοφοκλέα ἢ Δημοσθένην καὶ ἄλλον ἐν ἄλλῳ, τοῦλάχιστον ἀντίτυπα τούτων μικρογραφικά· ἢ ὡς θὰ μᾶς ἐλεγέ τις φραγγίζων Ἕλληνα καὶ τὰ χεῖλη ουστέλλων ἵνα προφέρῃ τὸ miniature· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀνάγκη νὰ προτιμῶμεν τὴν γλῶσσαν μας· τί κατ' οὐσίαν ὠφελοῦμεθα μὲ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τοῦ μανθάνειν καὶ εἰδέναι πεντακόσια γαλλικά καὶ πέντε ἢ οὐδόλως ἑλληνικά· βλέπω ἑλληνόπαιδας μόλις καταλείποντας τὴν νηπιότητα καὶ λαλοῦντας γαλλιστί· ταῦτόν καὶ διὰ τὰς χυρίας. Ἡ ἑλληνικὴ δὲ γλῶσσα δίκην εὐτελοῦς θεραπαινίδος ὑπάρχει παρ' αὐτοῖς· καὶ σὰς βεβαιῶ ὅτι ἂν ἐγίνωσκε τοῦτο ὁ Egger ἐν Παρισίοις, ὅστις φιλοτιμεῖται νὰ λαλῇ ἑλληνιστί, σφόδρα θὰ κατεμέμφετο ἡμῶν, καὶ δικαίως· ἀλλὰ καὶ δὲν χρύπτω ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο εὐθυνόμεθα ἡμεῖς οἱ λόγιοι, καθόσον ἐν πᾶσι παρατηρῶ τὴν αὐτὴν ὡσαύτως μεταξὺ τῶν ἐλλήνων, τῶν ἐλληνίδων καὶ ἑλληνοπαίδων ἐπιθυμίαν καὶ πρὸς τὴν ἀνασσαν τῶν γλωσσῶν, τὴν ἑλληνικὴν. Ἐτερον σπουδαῖον ἢ μᾶλλον τὸ πρῶτον προσὸν τῆς ἡμετέρας προόδου, κύριοι, ἐστὶν ὁ

πρακτικὸς βίος, τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, οὗτινος ἰδιαίτατα ἡμεῖς ἔχομεν ἀνάγκην καὶ κατὰ ἄτομα, καὶ κατ' οἶκον, καὶ κοινωνίαν καὶ ἔθνος, ἐὰν θέλωμεν νὰ σχηματίσωμεν ἀποτελεσματικὸν τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα· ἀλλὰ τοῦτο, ἂν μοι θεὸς δώσῃ, ποιήσω χωριστὸν μάθημα. Τέλος πάντων, ὡς πρὸς τὸ παρὸν—ἐπανέρχομαι εἰς τὸ θέμα μου.—Ἄς συλλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἀνατολὴ σήμερον, ἢ οὔτε τέχνην οὔτε ἐπιστήμην κτωμένην καταβάλλει τὰ θεμέλια τῆς προόδου ἀραιομένη ἐκ τῆς δύσεως καὶ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀμφοτέρω κατ' ἀρχὴν ἰθαγενῇ στοιχείᾳ· λέγω ἰθαγενῇ, καθόσον ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῇ Ἑλλάδι ἐγεννήθησαν, ἀνεπτύχθησαν καὶ διεδόθησαν μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὴν ἀνατολὴν, ἀφ' ἧς σήμερον προῆλθον ἐν Εὐρώπῃ οἱ ἀβλέπομεν ἀποτελέσματα· τὰ στοιχεῖα, λέγω, ταῦτα πᾶσα ἀνάγκη νὰ μετακαλέσωμεν εἰς τὴν γενέτειραν γῆν· ἀλλὰ νὰ μετακαλέσωμεν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐπικρατουσῶν ἰδεῶν; ὑπὸ τὴν εὐρωτιῶσαν ἐκεῖ ἀτμοσφαῖραν, ἥτις δυστυχῶς παρακολουθεῖ ἀείποτε τὰ ἀνθρώπινα; κατ' ἐμὲ κριτὴν, μὴ γένοιτο, κύριοι· μηδέποτε οὕτω· διότι θὰ οἰκοδομήσωμεν ἐπὶ ἄμμου· καὶ ἄς παραδειγματισθῶμεν ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτὴν· εἶδέ τις, κύριοι, ἢ ἤκουσέ ποτε ὅτι εὐγενὴ φυτὰ ἐγκληματίζονται εἰς παγετώδη μέρη, ἢ ὑπὸ πνιγρὰν καὶ μεμολυσμένην ἀτμοσφαῖραν; εἶνε δυνατόν πορτοκαλεῶνες τῆς Χίου, τῆς Ἰόπης ἢ τῶν Καλαμῶν τῆς Πελοποννήσου νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Σιβηρίᾳ, ἐν Πομερανίᾳ τῆς Πρωσσίας, ἢ ἐν Σκωτίᾳ τῆς Ἀγγλίας; οὐδέποτε· ὀφείλομεν, λέγω, νὰ ἐγκαινίσωμεν τὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην συμμορφούμενοι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθνη, πρὸς τὰς καθεστῶσας θρησκευτικὰς ἀρχὰς καὶ τῆς ὑγιоῦς φιλοσοφίας· μὴ μεταγγίσωμεν ὡς ἔχουσι τὰ καθεστῶτα τῆς δύσεως εἰς τοὺς ἡμετέρους πίθους, ἀλλὰ διακαθαίροντες καὶ τὰ ἀγαθὰ παραλαμβάνοντες· διότι εἰς καινοὺς ἀσχοὺς καὶ νὸν οἶνον βλητέον κατὰ τὴν προσφυᾶ ῥῆσιν τοῦ εὐαγγελίου. Ὅσον δ' ἐπάναγκες παρίσταται ν' ἀναμορφώσωμεν τὸν καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸν ἐπιρρωνύντες μὲ τὰς δυνάμεις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τόσον ἀφ' ἑτέρου ὀφείλομεν μετὰ προσοχῆς καὶ διακρίσεως νὰ συναρμολογήσωμεν αὐ-

τάς πρὸς τὰ προϋπάρχοντα στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου· τοιοῦτοτρόπως θέλομεν ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὁσημέρῃ προαγομένης ἀνθρωπότητος.

Προοδεύσει, κύριοι, ὁ ἐλληνισμός, ἐὰν καλλιεργῶμεν αὐτὸν μελετῶντες τὸν μεσαιωνικὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸ θρίσκευμα, κατὰ τε τὰς βάσεις τῆς ἀστυκῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος· ἀποδεχόμενοι μὲν τὰ χρήσιμα καὶ σωτήρια ἀποδειχθέντα, ἀποξέοντες δὲ τὰ ἀτάσθαλα καὶ ἡμαρτημένα τῆς ἐποχῆς· σφαλερὸν κρίνω τὸ νὰ παρακολουθῶμεν τοὺς εὐρωπαίους εἰς πάσας τὰς κρίσεις των οἵτινες γινώσκουσι μὲν πολλὰ καὶ εἶνε σοφοί· πλήν μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶνε ἄνθρωποι περιστοιχιζόμενοι ἀπὸ προλήψεως καὶ τὰ πρεσβόμενα τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀσθενείᾳ· τοῦλάχιστον ὅτι διαιτῶνται ὑπὸ κρυόεσσαν ἀτμοσφαῖραν· γράφουσι μὲν πολλάκις μετὰ αὐστηρᾶς καὶ ἀπαθoῦς λογικῆς, ἀλλ' ὑπερβέβησιον εἶνε ὅτι δὲν κατορθοῦσι νὰ μεταδιβάzwσιν ἑαυτοὺς ὀλοκλήρως εἰς τὴν ἐποχὴν, περὶ ἧς γράφουσιν· ἐπομένως δὲν παριστῶσι τὰ πράγματα ὡς πρόσωπα δρῶντα καὶ παθαινόμενα· ἀλλ' ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις μεμακρυσμένης ἐποχῆς, ἥτις καὶ αὐτὴ φέρει τὰς ἀτελείας τῆς, καὶ δι' αἷς ἀναντιρρήτως ἐπιφυλάττεται πέλεκυς ἀποδοκιμασίας ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Τόσω δὲ μάλλον δικαιουῖμαι νὰ ὑποστηρίzw τὴν γνώμην μου, ὅσω γνωστὸν ὑπάρχει ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιῶνος καὶ ἡ βυζαντινὴ, δὲν διελευκάνθη πρεπόντως, καὶ δὲν ἐμελετήθη ἀρκούντως· τοῦλάχιστον ὅσον ἡ ἱστορία τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

Εἰς ἐμέ, κύριοι, διὰ πολλοὺς λόγους πλειότερα νὰ εἴπω δὲν ἀπόκειται· ἐπιτραπήτω μοι δὲ νὰ προσθήσω ὅτι πάντες, πάντες ὀφείλομεν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ χρησίου τε καὶ συμφέροντος νὰ συλλογιζώμεθα καὶ νὰ πράττωμεν· ὀφείλομεν νὰ παρασκευάζωμεν τροφὴν πεφροντισμένην καὶ νὰ τὴν διδῶμεν διὰ τοῦ Συλλόγου εἰς τὴν ἡμετέραν κοινωνίαν μέσον μεταχειριζόμενοι τὸ γυναικεῖον φύλον, καὶ πρὸ πάντων διὰ τῶν μητέρων, αἵτινες εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας· μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὀφείλομεν ν' ἀναπτύσωμεν τοὺς παῖδας μας προσηκόντως, νὰ τοὺς παρασκευάζωμεν εἰς

τὸ πνεῦμα τῆς πολυωφελοῦς τέχνης καὶ ἐπιστήμης μὴ ἀπομακρυνόμενοι τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἐφ' οὗ ἐδράζεται κοινωνικὸν μεγαλεῖον. Τὸ παρελθὸν θέρος ἤκουσα ἀνδρὸς ἀνήκοντος εἰς τοὺς ἐταίρους τοῦ Συλλόγου τούτου, ὅστις δημοσίᾳ ἔλεγεν ὅτι τρία περίπου ἑκατομμύρια γροσίων δαπανῶνται εἰς συντήρησιν σχολείων ἐν Κωνσταντινουπόλει· γίνεταί τάχα κατὰ σκοπὸν ἢ δαπάνη; ὁ θερισμός, ἀναλογεῖ πρὸς τὰς παντοειδεῖς θυσίας; ἃς ἀποφανθῶσιν οἱ κάλλιον ἐμοῦ εἰδότες· ἐγὼ δὲ μόνον παρατηρῶ τὸ ἐξῆς: διὰ νὰ σταθῇ καὶ προοδεύσῃ οἶκος ἀνάγκη πᾶσα πάντα τὰ μέλη νὰ συνεργάζωνται πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος· πάντα, λέγω, τὴν περὶ τούτου μέριμναν νὰ θεωρῶσιν ἰδίαν· προσεκτικὸς παροτηρητῆς τῶν δραματιζομένων ἐν τῇ γωνίᾳ, (1) περὶ ἧς πάντες ἐνδιαφε-

(1) Τί τίς νὰ εἴπῃ περὶ τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀφοῦ τῆς γενικῆς ἀποδοκιμασίας τὸ ἱκρίωμα διατελοῦσιν ἤδη ἀναβεβηκότες· δὲν σωφρονοῦσιν· ἴσως θὰ ὠφέλει... ἀλλὰ δια τοῦτο, ἀναγνώστα, δὲν πιστεύω νὰ μὲ ὑποθέσῃς ὅτι ἔχω τι κατ' αὐτῶν· ἀγαπῶ σφόδρα τὸ πανελλήνιον· τὴν δὲ πωλιτικὴν κονίστραν ἔκτοτε ἀπεστράφην ὡς ψωριῶσαν μάνδραν καίτοι εἶχα τὰ μέσα καὶ τὴν δύναμιν νὰ εἰσπῇ· δῆσ' ὅμως δὲν εὐρίσκω πάλιν καὶ λογικὸν τὸ ἐπιχειρήμα τινῶν προσπαθούντων νὰ συγκαλύπτωσι τοὺς ἐν Ἑλλάδι πολιτικούς· ἵνα μὴ τάχα δυσφημῆται τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος· τόγ' ἐπ' ἐμοὶ φρονῶ ὅτι τότε τὸ ἐλληνικὸν ἀποτριβεῖ τὸ πολὺ τῆς ὑβρεολογίας, τὴν ὁποίαν καταχέουσιν αὐτοῦ οἱ εὐρωπαῖοι, ὅταν στιγματίζονται οἱ πρωταῖτιοι, ὅχι βέβαια καὶ μοναδικοί, τῆς καχεξίας· τέλος πάντων τῆς γειτόνισας τῶνος τυμπανίζουσιν ἔξω καὶ ἡμεῖς τὸ συγκρούμεν ὡς ἐν παραθύστῃ· μὲ ταῦτα δ' ἐτέρωθεν δὲν ἐννοῶ νὰ δικαιώσω τοὺς λογίους οἵτινες συμμετέχουσι τῆς εὐθύνης· ἀλλὰ καὶ τούτους δὲν κατακρίνω πάντας· πάμπολλοι συναισθάνονται τὴν κρατοῦσαν ἀρρώστιαν. Εἶμαι καὶ γὰρ προῖον τῆς νεωτέρας γενεᾶς· γέννημα τυγχάνων τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐπταετίαν καθηγητῆς διδάξας ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος γυμνασίοις κέντημαι πείραν τῶν ὧν λέγω ἐναργῆ· ταῦτα ἰσχυρίζομενος δὲν σκοπῶ τὸ παράπαν νὰ ἐξαίρσω ἑμαυτὸν τῆς συνειθύνης· ὅχι· νὰ δείξω μάλιστα ὅτι κεντοῦμαι ὑπὸ ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων· τούτου ἕνεκα μετὰ πενταμηνίαν ἀπὸ τῆς ἐνθάδε ἀφίξεώς μου σποπῶν τὰ ἐνταῦθα καὶ παραβάλλων πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι ὠρμήθην νὰ περιγράψω τὸν ἄνω ποταμῶν πλοῦν ἡμῶν· ἐπέγραψα μάλιστα τὸν καταστρωθέντα σκελετὸν

ρόμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐπίτηδες μεμακρυσμένος παρακολουθῶ τὰ συμβαίνοντα μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους· ὁμῶς χαίρων τὸ ἐξομολογοῦμαι, οὐ πρὸ πολλοῦ ὑποφώσκει ἐν ἐμοὶ ἐλπίς βελτιώσεως βλέποντι ὅτι τὸ παραχαραχθὲν ἐκεῖ πνεῦμα κατενόησεν ὅπως δῆποτε τὴν κατωφέρειαν πρὸς ἣν ἔσπευδεν· πλείονα καὶ περὶ τούτου ἀδυνατῶ νὰ προσθήσω ἐπιφυλατόμενος, ἂν θεὸς ἐθέλῃ, ταῦτα ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ· ἐτόλμησα δὲ καὶ μέχρι τοῦδε παραθάρρυνθεις ἀπὸ κρίσιν σοφοῦ ἐν ὑμῖν ἀνδρὲς, κύριοι, ὅστις τὸν παρελθόντα χειμῶνα μοὶ ἔκαμεν ἀναλόγους παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐκεῖ. Ἄν, φίλοι μου, ἀπλῆ μετάνοια κατελάμβανε τὰ ἄτομα τὰ παρατρεπόμενα τῆς ὁδοῦ τοῦ καθήκοντος, ἀπλῆ μόνον μετάνοια τὰς κοινωνίας, τὰ ἔθνη καὶ τὰς ἐποχὰς τῆς ἀποπλάνησεως, θὰ ἦτο μικρὸν τὸ κακόν· ἀλλ' εἴτε ἄτομα εἴτε κοινωνίαι, εἴτε ἔθνη, εἴτε ὅλαι περίοδοι χρονικαὶ ἀδρὰ ἀδρότατα ἀποτίνουςι τὰ ἀντίποινα τῆς ἀβουλίας των· «ποινίμα πάθεα παθεῖν» τούτοις ἀπόκειται. Διὰ τοῦτο κύριοι, τὸ μὲν πρὸς τοὺς σοφοὺς ἐτσίρους τοῦ Συλλόγου, ὑφ' ὧν τὴν πεφωτισμένην βάσανον τεθήσονται τὰ εἰρημένα, τὸ δὲ πρὸς τὸ φιλόμουσον ἀκροατήριον, πρὸς ἀμφοτέρα, λέγω, τὰ κέντρα ἀποτεϊνόμενος καταστρέφω τὸν λόγον μὲ τὰ ἐξῆς.

τοῦ πονήματος αὐτοῦ νέο-ελληνισμὸς παρακεχαραγμένος· λόγοι ὁμῶς καὶ καθόσον ὑγείας κεφάλαια ὑπερπερισσὰ νὰ καταβάλλω ἐλλείπουσιν, ἀπεκώλυσάν με τοῦ ἔργου, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον. Διὰ πάντων τούτων καὶ καθόλου εἰπεῖν διὰ τὸν τρόπον μεθ' οὗ, φίλε, ἱστορῶ τὰ πράγματα καὶ ἐκτιθεῖμι παρῴσια τὴ φρόνημά μου, πᾶν ἄλλο πρὶςδοκῶ βεβαίως ἢ νὰ προσκλήσω δημοτικότητα· ἀλλὰ δὲν μοὶ φαίνεται καὶ μέγα κατόρθωμα τὸ νὰ λέγῃ τις τὰ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκοντα καὶ ν' ἀντιλαμβάνῃ τὴν παρ' αὐτῶν δόξαν· νὰ πνίγῃ δὲ τὰ πράγματα, τοὺς μάρτυρας τῆς ἀληθείας· ὅπως δῆποτε δὲν εἶνε αἰσχρὸν τὸ ἀνταλλάσσειν τὰ τιμαλφέστερα τῆς πανελληνίου κοινωνίας δι' εὐτελοῦς ἀπολαβῆς ; !

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Χρυσίον οὐκ ἔχω ὅπως ἀνταποκριθῶ εἰς τὸ διάπυρον αἰσθημά μου, δύναμιν ὅσῃν καὶ οἶαν ἡγοῦμαι ἀδυνατῶ νὰ συγκεντρώσω καὶ διαχειρισθῶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς καρδίας μου· κέκτημαι δὲ μόνον οἶαν ἐγείρω ἐν ὑμῖν ἰσχνὴν καὶ ἀσθενῆ φωνὴν καταλείπων τὰ πλείω εἰς τὸ ὑπέρτατον καὶ παγκρατὲς πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁδηγεῖ τάτε ἔθνη καὶ τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὸν μυστηριώδη αὐτῆς σκοπόν.

Ἀναγκαία ἐπιστημείωσις.

Σφόδρα φυλαττόμενος, ἀναγνώστα, μὴ παρεμποδίσω τὴν ἀδέκαστον κρίσιν σου ἀπὸ τὴν ὀρθὴν διάγνωσιν ἐπὶ τοῦ ἀναγνώσματος, ὅπως καὶ ἀρχόμενος εἶπον, ἀπεφυγα τοῦ νὰ προτάξω τὰς ἀναγκαίας ἐξηγήσεις, αἵτινες προῦκάλεσαν τὴν διακοπὴν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπιθέτω χαλινὸν τὴν σιγὴν ἐπὶ τοῦ στόματός μου. Τυχχάνω μέλος τοῦ Συλλόγου καὶ κήδομαι τῆς ὑπολήψεώς του· ὡσαύτως ἀποστρέφομαι τὰς προσωπικότητας, αἵτινες μεταβάλλουσι τὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις εἰς λογομαχίας καὶ προκαλοῦσι χάλαζαν ἐμπαθῶν ὕβρεων· ὅμως ἐπάναναγκες νομίζω νὰ μὴ παρατρέξω τὰ ἐξῆς:

Ἀφοῦ ἐν τῷ Συλλόγῳ βρασιλεύει ἡ ἐλεθερία τοῦ λόγου, τίνος ἔνεκεν ἀποτόμως καὶ ὡς ἐκ συνθήκης ἐστερήθην ἐγὼ αὐτοῦ; ἴσως ὡς κατηγορούμενος ὡφείλον ἀναπολόγητος ν' ἀποδοκιμασθῶ. Ἴσως δὲν ἐδικαιούμην νὰ λάβω τὸν λόγον, ἐπειδὴ ὠμίλησα εἰς τὴν προηγησάμενην συνεδριάσιν· ὠμιλοῦσες προχθές δύο ὥρας μοι εἶπεν ἐν τῶν μελῶν κεχολωμένον καὶ, ἡλθεῖς σὺ καὶ μετὰ ἐνα χρόνον θέλεις νὰ βάλῃς νόμους εἰς ἡμᾶς δέκα χρόνους ἔχοντες. » μαῦρην δικαιοσύνη! μὴ χειρότερα.

Ἐνῶ ἐγὼ διατείνομαι ὅτι ἐπραγματεύθην τὴν πραγματείαν μου ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἔποψιν, οἱ . . . ἀπισχοῦνται τοῦτο ἐθελοκακοῦντες· καὶ τί; σκανδαλώδης ἡ πραγματεία λέγουσιν· ἔστω· ἀλλὰ παρασάγγας ὅλους ἡπιωτέρῃ τῆς παραλόγου τε καὶ παρανόμου ἀνασκευῆς, ἣν ὁ φίλος μου Μαλιάδης ἔκαμεν· ἀδιάφορον ἂν ἐν τέλει, περὶ ὅπου ἔπεσεν ἀπεδοκιμάσθη. Ποῖον ῥητὸν ἄρθρον τοῦ κανονισμοῦ παρεβίασα καὶ οἱ ἀντιφρονοῦντες ἔσπευσαν νὰ διακόψωσι τὸ ἀνάγνωσμα;

Κατηγόρησάν με παραλόγως ὅτι κάλλιον ἦτο νὰ διδάξω τοῦτο ὡς δημόσιον μάθημα, παρὰ νὰ τὸ θέσω ἀνάγνωσμα· διατί; διότι . . . χίλια παράλογα διότι· ἀλλ' ἐγὼ πα-

ραβάλλων τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ· διαγράφων τὴν σχέσιν καὶ θέσιν ἑκατέρου πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνων καὶ συγκρίνων τοῦτον πρὸς ἐκεῖνον, τί ἄλλο παρὰ διορίζω ἐπὶ στερεοῦ πεδίου τὴν συζήτησιν; τί ἄλλο παρὰ ἐκτυλίσσω ἐπιστημονικὸν τάπητα, ἐφ' οὗ μετριοφρονέστατα προσκαλῶ τοὺς ἐπιστήμης μετέχοντας νὰ παρακαθίσωσιν, ὅπως καλλιεργήσωσι διὰ τῆς συζητήσεως θέμα σπουδαῖον διὰ τὸν Ἑλληνισμόν; ὥστε διότι προὔτιμῃσα νὰ δικασθῶ μετὰ τῶν συναδέλφων μου ἀνὰ γνώσῃμα ποιήσας τὴν πραγματείαν καὶ οὐχὶ μάθημα ἀνεξέλεγκτον, ἀπαιτῶ ἔπαινον μᾶλλον ἀντὶ φόγου· οἱ σφηκοπληγεῖς μόνοι δύνανται νὰ παρατρέψωσι τὴν συζήτησιν ἐπ' ἄλλα καὶ ἄλλα δῆθεν σκανδαλώδη· ἄλλως τε καὶ ἡ ἐποχή μας οὔτε πολὺ εὐλαβής, οὔτε φανατικὴ χάρις τῷ Θεῷ ὑπάρχει.

Ἡ παρουσιάσασα τοῦ Συλλόγου πλειονοψηφία ἀπεφάσισεν ὅπωςδὴποτε τὴν μὴ ἐξακολούθησιν τοῦ ἀναγνώσματος μὴδὲ τὴν ἐπ' αὐτοῦ συζήτησιν· ἀγαθὴ τύχη· ἀλλὰ πῶς ἐν τῇ ἐπομένῃ συνεδριάσει, ἡ αὐτὴ πλειονοψηφία τζαλαπατήσασα τὴν πρώτην ἀπόφασίν της, παρεδέχθη καὶ, τῇ προτάσει τοῦ κυρίου Βασιάδου, ἐπεστρεψέ μοι τὴν ἐξακολούθησιν ἅμα τε καὶ τὴν συζήτησιν; μήπως ἡ ὁμηρικὴ κίρκη τῇ μαγικῇ ῥάβδῳ μετέβαλε τὸ ἀνάγνωσμα ἀπὸ σκανδαλώδους εἰς εὐλογον καὶ δίκαιον; αὐτὸς σὺ, ἀναγνώστα, ἀπόδος εἰς τὴν τοιαύτην παλινωδίαν τὸ κατάλληλον ὄνομα· ἐγὼ ἤρκεσθην εἰς ἐν ἀφελὲς μειδίαμα.

Τέλος ἵνα μὴ ἅπας ὁ σοφὸς θιάσος τοῦ Συλλόγου, οὔτινος ἔχω τὴν τιμὴν νὰ μετέχω, χολωθῇ διὰ πρᾶγμα, ὅπερ πολλὰ τῶν μελῶν ἴσως ἀγνοοῦσιν, ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὴν ῥηθείσαν πλειονοψηφίαν ἀπῆρτισαν ὀλίγιστα παρόντα μέλη, ἡγουμένου τοῦ κυρίου Βασιάδου· ἀλλὰ ταῦτά τε καὶ τὸν ἀξιότιμον φίλον μου κ. Βασιάδην παρακαλέσω νὰ μὴ χαρακτηρίσωσι τοῦτο ἡ ἀπλὴν ἐξομολόγησιν γινομένην μετ' ἐμπρεποῦς ἀπαθείας· καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσω ἱκετεύσω πάντα οἰονδήποτε νὰ καταδεχθῇ, ὅπως ἂν θέλῃ, νὰ μὲ σώσῃ ἀπὸ τὰς τυχὸν ἀπάτας εἰς τὰς ὁποίας οὐκ οἶδα πῶς ὠλίσθησα· τὸ δὲ περιέργον νὰ ἐπιμένω ὅτι τὸ φρόνημα τὸ ἐν τῇ πραγματείᾳ μου

ἐμόρφωσα ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, συνέπικυρούσης καὶ τῆς ὑγιούς, κατὰ τὴν κρίσιν μου, φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Τὸ περιεργότερον !! μοῦ ἐπῆλθε τὸν νοῦν ὅτι τὸ ῥηθὲν ἀνάγνωσμα εἶνε σπ ο υ δ ῆ ς ἄ ξ ι ο ν διὰ τε τὸν Ἑλληνισμόν καθόλου καὶ τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας· εἶπα σπ ο υ δ ῆ ς ἄ ξ ι ο ν ὅχι ὅτι πρώτην φοράν προκύπτει εἰς τοὺς κύκλους τῆς δημοσίας συζητήσεως, ἀλλὰ καθόσον ὅσον οὐπω θὰ ζητήσωμεν πρακτικῶς νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ διπλοῦν τοῦτο παλλάδιον εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον.

Δὲν εἶνε ἀνάγκη, φρονῶ, νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸν ἑπὶ τῶν κατέχοντα τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, εἰς τὸν μελετήσαντα ἀπροκαταλήπτως τὸ πνεῦμα καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἐπομένως εἰς καλῶς εἰδότα τὴν θέσιν τοῦ πανελληνίου· δὲν πιστεύω, λέγω, νὰ μοὶ ἐγείρῃ τις τὴν ἐνστασιν· καὶ πῶς φίλε, τὸ πανελλήνιον δὲν εἶνε χριστιανοί; δὲν γνωρίζει καλῶς τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν του; ναι, ἀποκρίνομαι· π' ἢν ἀμφοτέρα ταῦτα μᾶλλον ἐπιπολῆς ὑπάρχουσιν ἢ κατὰ βάθος· διότι τὸ πνεῦμα μεγάλης μερίδος λογίων σαλεύει περὶ πολλὰ καὶ φαντασιοκοπεῖ· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους αὐτοῦ δὲν εἶνε ἐγκεντρισμένα αἱ ἰδέαι αὗται.

Ὅπως δ' ἦποτε, φίλε μου, ἂν κατορθώσης ν' ἀπαλλάξῃς με εἰσάγων εἰς τὴν ἐπ' εὐθείας ἄγουσαν, θὰ ἦσαι δι' ἐμὲ πολύτιμος μαργαρίτης καὶ θὰ σοὶ ὀφείλω χάριτας· ἀλλὰ διὰ νὰ μὲ σώσης ὁδηγῶν διὰ τῆς εὐθείας, δεόν νὰ καταβῇς εἰς τὸ στάδιον ἔχων τὴν αὐτὴν μ' ἐμὲ πανοπλίαν, 1) στωϊκὴν ἀπάθειαν 2) ἀκριβεστάτην λογικὴν καὶ 3) ἐπιστήμονα συζήτησιν· ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει θ' ἀποτύχῃς ἀποτυχίαν εἰς σέ τε καὶ ἐμὲ λυπηράν· δυστυχῶς ἔχω τὴν ἀδυναμίαν νὰ καταλαμβάνωμαι ἀπὸ σπασμωδικὸν ἱλιγγον καὶ φρικτῶδη ἀποστροφὴν πρὸς τὰς ὑδρολογίας καὶ τοὺς παραλογισμούς, καὶ ἰδοὺ ὁποίους· καθόσον ἐνθυμοῦμαι εἶπέ μοι τίς τῶν ἀκροασαμένων τότε τοῦ ἀναγνωσθέντος ἀπλῶς ὅτι παρερμήνευσεν τὸν Wolney ἄλλος· ἐπὶ τῆς ἀπιστίας ἐγεννήθησαν αἱ ἐπιστῆμαι· προσέτι, καὶ οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν Ἀθηναίων προσεδόκων μεσσίαν· καὶ πολλὰ ἄλλα, τὰ ὅποια παραλείπω ὥς μὴ κατὰ κόσμον ῥηθέντα· πάντα δὲ ταῦτα ὀρθοστατοῦσι πρὸς μόνην τὴν λο-

λικήν, ἣν χαίρει καὶ ἡ παροιμία «ἀπ' τὴν πόλιν ἔρχομαι καὶ στήν κορφὴ κανέλλα».

Ἐκ τῶν συμβεβηκότων ἡρώσθην τὴν πιθανωτάτην ἰδέαν· ἂν παραμορφῶν τὰ γεγονότα καὶ στρεβλῶν τὴν λογικὴν ἐξέκένουν τὴν ἐμὴν φανέτραν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν θὰ ἐτύγχανον δημοτικώτατος· ἴσως καὶ περίτρανος θὰ ἐφερόμην εἰς τὸ στόμα πολλῶν· ἀλλὰ τὸ νὰ βγάλῃ τις τοὺς ὀφθαλμούς του εἶνε τῶν εὐκολωτάτων· ἐνῶ τὸ νὰ τοὺς προφυλάξῃ καὶ δι' αὐτῶν νὰ εἰσδέχεται τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ὑπάρχει πάνυ δύσκολον· ἡ ἀλήθεια ὁμοιάζει μὲ ἄβραν καὶ εὐαίσθητον παρθένον, τῆς ὁποίας τὸ παρθενικὸν κάλλος δηλητηριάζει καὶ ἐν σχολιὸν βλέμμα.

Ἐν τούτοις ἐγὼ ἂν δὲν ἔλεγα καὶ δὲν ἔγγραφα ὅσα εἶπα ἐν τῷ παρόντι καὶ ἔγραψα, ἐκινδύνευα νὰ πάθω τὸ τοῦ Θουκυδίδου

Ὁ γνούς καὶ μὴ σαφῶς διδάξας,

Ἐν ἴσω καὶ εἰμὴ ἐνεθυμήθη (1).

ἀλλὰ καὶ σὺ αὐτὸς τὸ αὐτὸ θὰ πάθῃς, ἂν, γινώσκων τὰ ὀρθότερα, δὲν ἐπιχειρήσῃς νὰ μὲ διδάξῃς· ἐννοεῖται διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ, ἣτις ἔχει γνωρίσματα τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς ἀκριβεῖς τῆς λογικῆς κανόνας· ἄλλως θ' ἀντιτάξω εἰς πᾶσαν ἀκριτομυθίαν καὶ κακοβουλίαν ἐπιτόλαιον, οἷον καὶ μέχρι τοῦδε διὰ τῆς σιωπῆς περιφρόνησιν.

(1) Σοῦ ζητῶ συγγνώμην ἀναγνώστα, ἂν, δι' ὅσα συγγραφέων χωρία ἀναφέρω, δὲν σὲ παραπέμπω εἰς τὰ μέρη καὶ τὰς σελίδας ὅθεν τὰ παρέλαβον· δυστυχῶς συγγραφεῖς, ἐξαιρουμένου τοῦ κ. Ῥενάν, δὲν εἶχα ὑπ' ὄψιν· τὰ δὲ ὀλίγα μου βιβλία εὐρωτιῶσιν ἐν Ἑλλάδι.

ΤΕΛΟΣ.

Ἀβλεψία τυπογραφικαί.

Ἐν σελ. 4	ἀντὶ εἶναι	γρ. εἶνε
» 6	» προϊόντως	» προϊόντες
» 13	» τρόπαιον	» τροπαῖον
» 23	» το	» τοῦ
» 24 ὑποσ. 2	» ἐωλοκρασ.	» ἐωλοκρασ.
» 25 ὑποσ.	» ἐλληνιμόν	» ἐλληνισμόν.
» »	» ἀνγνῶστα	» ἀναγνῶστα.

Ἐλαφρά τινα σφάλματα, οἷον, κόμματα καὶ στίξεις ἔμειναν ἀδιόρθωτοι ὥς μὴ παραβλάπτουσαι τὸ νῆμα τοῦ νοήματος.

SISMANOGLIO
MEGARÒ

SISMANGILIO
NACIONAL

